

UNIVERSAL
CONFERENCE

CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD

UNIVERSALCONFERENCE.US

**CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN
THE MODERN WORLD**

VOLUME-1, ISSUE-11

Editor in Chief

Dr. Rajeev Ojha - Interdisciplinary Research in Basic Sciences, Jamia Millia Islamia, New Delhi -110025, India

Editorial Team

Sunita Sarawagi - Indian Institute of Technology Bombay, Mumbai, India.

Dr Manjunatha LH - Professor, REVA University, INDIA

Asish Bera - Edge Hill University, UK, BITS Pilani, India

Dr Sunildro LS Akoijam - Assistant Professor of Management, North Eastern Hill University, India

Madan Mohan Singh - Professor of Mathematics, North-Eastern Hill University, Shillong, India

Dr. Anupam Singh - Associate Professor-CSE, Graphic Era Hill University Dehradun, India

Dr. Sargam Bahl Walia - School of Management, Graphic Era Hill University, Dehradun, Uttarakhand, India

Narayan Pradhan - Indian Association for the Cultivation of Science

Ashok Kumar - Kumar Associate Professor E&CE National Institute of Technology. Hamirpur, India.

Anjali Pal - Department of Civil Engineering, Indian Institute of Technology Kharagpur - 721302, India.

Rajnish Joshi - Professor of Medicine, All India Institute of Medical Sciences, Bhopal, India

Mukul Kumar - IIT Mumbai (India); Meijo University (Japan); HEG Ltd. (India)

Prof. Kuruvilla Joseph - Indian Institute of Space Science and Technology (IIST)

Prof. Yogesh C. Sharma - D.Sc., FRSC, FBRS, FIAPS; FISEES, Department of Chemistry, Indian Institute of Technology

Professor Indra Mani Mishra - Indian Institute of Technology (Indian School of Mines), Dhanbad; Formerly at India

TIJORAT BANKLARIDA ICHKI AUDITNI SAMARALI TASHKIL ETISH

Mansurov Avazbek Umarjonovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya

Ushbu tezisda tijorat banklarida ichki auditning samarali tashkil etilishi va uning bank faoliyati barqarorligini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ichki audit tizimining dolzarb masalalari, zamonaviy usullar va texnologiyalardan foydalanish yo'llari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, ichki auditning muvofiqlik, samaradorlik va foydalanuvchanlik mezonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ichki audit, tijorat banklari, samaradorlik, audit metodologiyasi, risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlik.

Kirish

Bank tizimi mamlakat iqtisodiyotining barqarorligi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu tizimda ichki audit banklarning moliyaviy shaffofligini ta'minlash va xatarlarni minimallashtirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Ichki auditning samarali tashkil etilishi nafaqat bank faoliyatining qonuniyligi va ishonchliligini ta'minlaydi, balki mijozlar va sarmoyadorlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan iqtisodiy muhitda tijorat banklarida ichki audit tizimini takomillashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ushbu tezisda ichki audit tizimini samarali tashkil etish tamoyillari, usullari va imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Ichki auditning maqsadi va vazifalari

Ichki auditning asosiy maqsadi bank faoliyatini tahlil qilish, mavjud xatarlarni aniqlash va ularni minimallashtirish uchun tavsiyalar berishdan iborat. Uning vazifalari qatoriga quyidagilar kiradi:

moliyaviy hisob-kitoblarning to'g'ri yuritilishini nazorat qilish;

moliyaviy va operatsion xatarlarni baholash;

bank siyosatlarini va jarayonlariga muvofiqlikni ta'minlash;

samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Ichki auditni tashkil etish tamoyillari

Mustaqillik: Audit jarayonida xolislikni ta'minlash uchun auditorlar faoliyatini ijroiya bo'limlardan ajratish.

Professionalizm: Malakali kadrlarni jalb qilish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

Uzluksizlik: Audit faoliyatini muntazam ravishda olib borish.

Ichki auditning zamonaviy usullari va texnologiyalari

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ichki audit jarayonlarini samarador va tezkor qilishga yordam beradi. Shulardan:

Big Data tahlili: Katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni avtomatlashtirilgan tahlil qilish.

Blokcheyn texnologiyalari: Moliyaviy operatsiyalarni shaffof va xavfsiz qilish.

Riskga asoslangan yondashuv: Bank faoliyatidagi xatarlarni aniqlash va ustuvorliklarni belgilash.

Tijorat banklarida ichki audit tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar

Audit jarayonlarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish.

Auditorlarning malakasini oshirish uchun doimiy treninglar o'tkazish.

Ichki audit xulosalarini amaliyotga tatbiq etish samaradorligini oshirish.

Xulosa

Ichki audit tijorat banklari faoliyatida xatarlarni minimallashtirish va samaradorlikni oshirishda asosiy vositalardan biridir. Uning samarali tashkil etilishi bank faoliyatining barqarorligini ta'minlaydi. Zamonaviy texnologiyalar va riskga asoslangan yondashuv ichki auditning sifatini oshiradi va banklarning mijozlar oldidagi ishonchini mustahkamlaydi. Ushbu tezisdagi keltirilgan tavsiyalar tijorat banklarida ichki audit jarayonlarini takomillashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonuni.

2. COSO (Committee of Sponsoring Organizations) ichki nazorat konsepsiyasi.

3. Rustamov, R. "Bank menejmenti va ichki audit." Toshkent, 2022.

4. Basel qo'mitasi. "Risklarni boshqarish va ichki nazorat prinsiplari."

5. Xodjayev, I. "Bank faoliyatida zamonaviy texnologiyalar." Toshkent, 2021.

**GAMETOGENEZ JARAYONI. GAMETALARNING XILLARI VA
TUZILISHI**

GAMETOGENESIS PROCESS. TYPES AND STRUCTURE OF GAMETES

**ПРОЦЕСС ГАМЕТОГЕНЕЗА. ХАРАКТЕРИСТИКА И СТРУКТУРА
ГАМЕТ**

Andijon davlar pedagogika instituti

Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi

102-talabalari **Jalilova Mohlaroyim A'zamjon qizi**

Jalilova Gulzira A'zamjon qizi

Ilmiy rahbar: **D. Usmonov**

Annotatsiya: Mazkur tezisda gametogenez jarayoni, uning bosqichlari, gametalarning xillari va tuzilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Gametogenezning biologik ahamiyati va tuxum hujayralar hamda spermatozoidlarning tuzilishidagi o'ziga xosliklar tahlil qilingan. Shuningdek, gametalar hosil bo'lishi jarayonining organizm genetik materialini keyingi avlodga uzatishdagi roli ko'rib chiqilgan. Ushbu mavzu biologiya va genetika fanlarida jinsiy ko'payish jarayonlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Gametogenez, Oogenez, Spermatogenez, Tuxum hujayra, Spermatozoid, Gaploid, Urug'lanish, Genetik xilma-xillik

Abstract: This thesis provides information about the process of gametogenesis, its stages, types and structure of gametes. The biological significance of gametogenesis and the peculiarities of the structure of egg cells and spermatozoa are analyzed. The role of the process of gamete formation in the transmission of the organism's genetic material to the next generation is also considered. This topic is important in understanding the processes of sexual reproduction in biology and genetics.

Keywords: Gametogenesis, Oogenesis, Spermatogenesis, Egg cell, Spermatozoon, Haploid, Fertilization, Genetic diversity

Аннотация: В диссертационной работе представлены сведения о процессе гаметогенеза, его стадиях, типах и строении гамет.

Проанализировано биологическое значение гаметогенеза и особенности строения яйцеклеток и сперматозоидов. Также рассмотрена роль процесса образования гамет в передаче генетического материала организма следующему поколению. Эта тема важна для понимания процессов полового размножения в биологии и генетике.

Ключевые слова: гаметогенез, оогенез, сперматогенез, яйцеклетка, сперма, гаплоид, оплодотворение, генетическое разнообразие.

Gametogenez – bu jinsiy hujayralar (gametalar) shakllanishi va rivojlanish jarayoni bo‘lib, bu jarayon oogenez va spermatogenez bosqichlaridan iborat. Jinsiy ko‘payishning asosiy bosqichi sifatida gametogenez organizmda genetik materialni navbatdagi avlodga o‘tkazishni ta‘minlaydi. Gametogenez organizmlarning ko‘payishi va irsiy ma‘lumotni avloddan-avlodga yetkazishda asosiy jarayonlardan biridir. Bu jarayon genetik xilma-xillikni ta‘minlaydi, bu esa tabiiy tanlanish uchun asos yaratadi. Meiotik bo‘linish davomida genetik rekombinatsiya sodir bo‘lib, turdagi genofondning boyib borishini ta‘minlaydi. Bu esa populyatsiyalarning turli sharoitlarga moslashuvchanligini oshiradi. Evolyutsiya nuqtai nazaridan, gametogenezning o‘zgarishlarga imkon berishi yangi turlar paydo bo‘lishida, shuningdek, atrof-muhit omillariga qarshi yashovchanlikni saqlab qolishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, gametogenez hayotning turfa xilligi va biologik muvaffaqiyatining asosiy mexanizmlaridan biridir.

2. Gametogenez bosqichlari

Ko‘payish bosqichi: Urug‘lanmagan hujayralar (oogoniya va spermatogoniya) mitoz yo‘li bilan ko‘payadi.

O‘sish bosqichi: Gametalar o‘sib, genetik materialni ko‘paytirish uchun tayyorgarlik ko‘radi.

Yetilish bosqichi: Meiosis jarayonida gametalar haploid (n) xromosomalar to‘plamini oladi.

Ixtisoslanish bosqichi: Gametalar tuzilishi va funksiyasi bo‘yicha moslashadi.

3. Gametalar xillari

Oogenez: Ayollarda tuxum hujayralar shakllanish jarayoni.

Tuxum hujayra (ovum) katta, oziq moddalar bilan boy, harakatsiz.

Tsitoplazmasida sarf qilish uchun zaxira moddalari mavjud.

Spermatogenez: Erkaklarda spermatozoidlarning hosil bo'lish jarayoni. Spermatozoidlar kichik, harakatlanuvchi va energiya tejavchi tuzilishga ega. Harakatlanish uchun dum (flagella)ga ega.

Gametalar tuzilishiga ko'ra: Tuxum hujayrada yadro – gaploid to'plamni saqlaydi. Sarig'lik– rivojlanish uchun zarur zaxira moddalarni ta'minlaydi. Zar qobiq (zona pellucida) va hujayra membranasi – tuxumni himoya qiladi va urug'lanishda ishtirok etadi. Spermatozoid: Bosh – yadro va akrosoma mavjud bo'lib, akrosoma tuxum qobig'ini erituvchi fermentlarni saqlaydi. O'rta qism – mitoxondriya mavjud, bu energiya bilan ta'minlaydi. Dum – harakatni ta'minlaydi. Gametogenezning biologik ahamiyati esa gaploid xromosomalar to'plami natijasida urug'lanish paytida diploid to'plam tiklanadi. Genetik xilma-xillikni ta'minlaydi. Organizmning genetik materialini navbatdagi avlodga uzatadi. Gametalar hosil bo'lishi (gametogenez) irsiy axborotni keyingi avlodga uzatishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Bu jarayon orqali ota-onadan olingan genetik material avlodlarga teng taqsimlanadi va genetik xilma-xillik yaratiladi. Meiotik bo'linish davomida sodir bo'ladigan krossing-over va mustaqil gen taqsimlanishi rekombinatsiyani ta'minlaydi, bu esa populyatsiyalarning adaptiv imkoniyatlarini oshiradi. Gametalar orqali genetik axborotning uzatilishi avlodlarning yashovchanligi, moslashuvchanligi va evolyutsion rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli, gametogenez biologik irsiyat va hayotiy jarayonlarning uzluksizligini saqlab qolishda markaziy o'rinni egallaydi.

Xulosa: Gametogenez organizm rivojlanishidagi muhim jarayon bo'lib, jinsiy ko'payishning genetik asosini tashkil etadi. Tuxum hujayra va spermatozoidlarning struktura va funksional moslashuvi gametalar birlashishini va yangi organizm rivojlanishini ta'minlaydi. Gametalar hosil bo'lishi genetik materialni bir avlodan ikkinchisiga uzatadi va genetik xilma-xillikni ta'minlaydi. Gametogenez jarayoni biologik xilma-xillikni rivojlantiruvchi asosiy mexanizmlardan biri bo'lib, organizmning evolyutsion moslashuvchanligi va tirik tabiatning uzluksizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Campbell, N. A., Reece, J. B., & Urry, L. A. (2008). Biology (8th ed.). Pearson Education.

2. Sadava, D., Hillis, D. M., Heller, H. C., & Berenbaum, M. R. (2016). Life: The Science of Biology (11th ed.). Sinauer Associates.

3. Biologiya darsliklari va qo'llanmalari (O'zbekiston maktablari va oliy ta'lim muassasalarida tavsiya etilgan).

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP TRAINING PROCESSES

Safaev Soli Sattorovich

Master of the Higher School of Business and Entrepreneurship under the Cabinet
of Ministers of the Republic of Uzbekistan

Abstract: Youth entrepreneurship training is a powerful tool for addressing unemployment and fostering economic growth. However, many programs struggle to achieve desired outcomes due to their theoretical nature, lack of practical application, and insufficient post-training support. This thesis examines strategies to enhance the effectiveness of these programs by emphasizing experiential learning, integrating mentorship, and leveraging digital tools. Addressing systemic barriers such as limited access to funding, markets, and infrastructure is also critical. Furthermore, fostering an entrepreneurial mindset, characterized by creativity, resilience, and adaptability, equips young entrepreneurs to navigate challenges and seize opportunities.

Keywords: Youth entrepreneurship, entrepreneurial mindset, experiential learning, mentorship, digital tools, training effectiveness.

Youth entrepreneurship has become a cornerstone of economic development in the 21st century, offering innovative solutions to unemployment and economic stagnation. Recognizing the entrepreneurial potential of young people, governments, educational institutions, and international organizations have introduced numerous training programs to equip the youth with the skills and mindset needed to start and sustain businesses. However, despite these efforts, many youth entrepreneurship training programs fail to yield the desired outcomes, often due to limitations in design, delivery, and post-training support. To truly unlock the entrepreneurial potential of young people, it is essential to adopt more effective, holistic, and practical approaches to training. One of the most significant limitations of current entrepreneurship training programs is their theoretical focus. Many programs prioritize classroom-based instruction, emphasizing concepts such as business planning, marketing, and finance. While these topics are undeniably important, their theoretical nature often leaves participants ill-prepared to navigate the practical challenges of starting and managing a business. Furthermore, many programs fail to account for the diverse socio-economic realities faced by young entrepreneurs, making the training less relevant and impactful. Another common issue is the lack of sustained mentorship and post-training support. Entrepreneurship is a journey

fraught with uncertainty, and young entrepreneurs often require ongoing guidance to navigate the complexities of business management. Without access to experienced mentors and continuous support, many youth entrepreneurs struggle to translate their training into tangible business outcomes. Additionally, access to resources such as funding, infrastructure, and markets is a persistent challenge for young entrepreneurs. While training programs aim to provide the knowledge and skills necessary for entrepreneurship, they often do little to address these systemic barriers. As a result, even the most promising young entrepreneurs may find it difficult to turn their ideas into viable businesses.

To address these challenges, youth entrepreneurship training programs must adopt a more practical, inclusive, and innovative approach. One effective strategy is to emphasize experiential learning. Hands-on training that allows participants to apply their knowledge in real-world contexts can significantly enhance their readiness for entrepreneurship. For example, training programs can incorporate business simulations, project-based learning, or internship opportunities with established entrepreneurs. These practical experiences provide valuable insights into the realities of business operations, decision-making, and problem-solving. Another critical component of effective training is mentorship. Pairing young entrepreneurs with experienced mentors can provide them with the guidance, encouragement, and networks they need to succeed. Mentors can offer valuable advice on business strategies, help participants navigate challenges, and connect them with resources and opportunities. Programs that integrate mentorship into their design often see better outcomes, as participants gain both technical knowledge and emotional support. Additionally, entrepreneurship training programs must address the systemic barriers that hinder youth entrepreneurship. Collaborating with financial institutions, government agencies, and private sector stakeholders can help provide participants with access to funding, infrastructure, and markets. For instance, some programs have successfully partnered with microfinance organizations to offer seed funding to participants with viable business ideas. Others have established business incubators to provide participants with workspace, equipment, and professional services.

In today's digital age, technology offers numerous opportunities to enhance the effectiveness of entrepreneurship training programs. Digital tools and platforms can make training more accessible, especially for young people in remote or underserved areas. For example, online courses, webinars, and virtual mentorship programs can enable participants to learn at their own pace and connect with experts from around the world. Moreover, training programs should familiarize participants

with digital tools and platforms that can enhance their business operations. Topics such as digital marketing, e-commerce, and financial technology are increasingly relevant for entrepreneurs in a globalized economy. By equipping young entrepreneurs with these skills, training programs can help them leverage technology to grow their businesses and compete in the modern market.

Youth entrepreneurship holds immense potential to drive economic growth, innovation, and social development. However, realizing this potential requires training programs that are practical, inclusive, and responsive to the needs of young entrepreneurs. By emphasizing experiential learning, integrating mentorship, leveraging technology, and addressing systemic barriers, training programs can significantly enhance their effectiveness. Furthermore, fostering an entrepreneurial mindset and measuring program outcomes can ensure that participants are well-equipped to succeed in the dynamic world of business.

References:

1. Gibb, A. A. (2002). In pursuit of a new 'enterprise' and 'entrepreneurship' paradigm for learning: Creative destruction, new values, new ways of doing things, and new combinations of knowledge. *International Journal of Management Reviews*, 4(3), 233–269. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00086>
2. Rae, D. (2007). Connecting enterprise and graduate employability: Challenges to the higher education culture and curriculum? *Education + Training*, 49(8/9), 605–619. <https://doi.org/10.1108/00400910710834049>
3. Nabi, G., Liñán, F., Fayolle, A., Krueger, N., & Walmsley, A. (2017). The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda. *Academy of Management Learning & Education*, 16(2), 277–299. <https://doi.org/10.5465/amle.2015.0026>

**КОРХОНАЛАРДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯЛАР АСОСИДА БОШҚАРУВ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

Ш.Ш. Юсупов

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Замонавий иқтисодиёт шароитида корхоналарнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, уларнинг бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш ҳамда самарали бошқарув тизимини шакллантириш долзарб масалалардан биридир. Жаҳон миқёсида рақамли технологиялар ва ахборот-коммуникация воситаларининг ривожланиши корхоналар бошқарувида туб ўзгаришларни юзага келтирди. Ҳозирги кунда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) корхоналарнинг стратегик режалаштириш, қарорлар қабул қилиш ҳамда самарадорликни оширишда муҳим восита сифатида намоён бўлмоқда.

Корхоналарда АКТдан фойдаланиш нафақат ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштиришни, балки маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва тезкор қарорлар қабул қилиш имкониятларини яратиш, уларнинг рақамли трансформациясини амалга оширишга ёрдам беради. Шунингдек, АКТ корхоналарда иш жараёнларининг шаффофлигини таъминлаб, ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш имконини беради.

Олиб борган тадқиқотларимиздан аниқландики, рақамли иқтисодиёт иқтисодий ривожланиш, экологик ва ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшиши мумкин. Рақамли иқтисодиёт ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун муҳим аҳамиятга эга, аммо у бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради. Рақамли технологиялар бир қатор соҳаларда ривожланишни рағбатлантириши мумкин:

- даромадни ошириш таннархни пасайтириш;
- бозорларни кенгайтириш ва янгиларини яратиш.

Бироқ, технологик ўзгариш суръати тезлашмоқда ва технологик ўзгариш кўпинча мавжуд қонунчиликни ортда қолдиради. Бундай шароитда асосий вазифа ижтимоий-иқтисодий тизимларни рақамлаштириш моделларини ишлаб чиқишдан иборат. Рақамли инқилобдан фаол фойдаланмаслик бир қатор ижтимоий-иқтисодий жиҳатлар, жумладан, мамлакатларнинг иқтисодий ўсиш истиқболлари, минтақавий рақобатбардошлик, юқори қийматга эга глобал ишлаб чиқариш занжирларига қўшилиш ва юқори малакалимехнатни жалб қилиш каби зарарли оқибатларга олиб келади. Ривожланаётган мамлакатлар учун катта қийинчилик рақамли иқтисодиётнинг қолган қисми, қурилган рақамли инфратузилманинг асосий даражасини яратмоқда.

Бугунги кунда глобал иқтисодий ўзгаришларнинг асосий ҳаракатлантирувчиси рақамли иқтисодиётни ривожлантиришдир.

Мақоланинг мақсади кашф етилган ахборот технологияларининг рақамли иқтисодиётдаги бошқарув жараёни ва корхоналар фаолиятининг ўзгаришига таъсирини ўрганишдир. Замонавий муаммоларга жавобан бошқарув функциялари ўзгаришига алоҳида еътибор қаратилмоқда.

Маълумки АКТнинг асосий мақсади корхонанинг ўз бизнес мақсадларига, шунингдек, замонавий корпоратив ахборот тизимларидан самарали фойдаланган ҳолда ривожлантиришдан иборат бўлиб у корхона бизнес самарадорлигини оширишга имкон берувчи этакчи технологияларни кузатиш, корхонанинг ташкилий ва АКТни ривожлантириш бўйича қўшма режаларини ишлаб чиқишни таъминлаш, корхона бўлинмалари ўртасидаги ахборот алмашинувларини тартибга солиш каби муҳим вазифаларни ўз ичига олади.

Таъкидлаш жоизки, ўтган асрнинг 80-йиллари охирида корпоратив ахборот тизимларининг (ERP) пайдо бўлиши АКТни ривожланишига ва бизнеснинг табиатдаги ўзгаришига олиб келди. Шу боис тадқиқотимиз давомида АКТни ривожлантиришнинг асосий тенденциялари таҳлилини 1.1- жадвалда келтирдик.

1-жадвал

АКТларини ривожлантиришнинг асосий тенденциялари

АКТларидаги ўзгаришлар	Асосий натижалар
Реляцион маълумот базалари технологиялари юзага келиши	Шундай иш тезлигида иерархик маълумот базаларининг кучли мослашувчанлиги
Маълумотни сақлаш харажатлари камайиши	Жаҳонда ҳар 6 ойда 2 марта ортиқ ахборот ҳажмини сақлаш учун янги технологик воситалар юзага келади
Тармоқли инфратузилма кенгайиши	Интернет тармоғи очилиши бошқа электрон тармоқ истеъмолчилари учун харажатларни сезиларлича камайтирди, бу компанияларга локал эмас, умумий тармоқлан фойдаланиш имконини берди. Бу ҳолат ахборот узатишда фойдаланиш харажатларини камайтирди
Мижоз-сервер архитектураси юзага келиши	90-йилларда мижоз-сервер архитектураси устунликка эга бўлди, бу ахборотни сақлаш, ишлов бериш ва тақсимлаш харажатларини сезиларлича қисқартириш имконини берди
Ходимлар иш жойларини автоматлаштириш	Компьютерлар билан жиҳозланган аксарият иш ўринлари ходимларга он-лайн тартибида касбий фаолиятни амалга ошириш имконини беради, бу корхонада ахборотдан фойдаланиш тезлигини оширади
Дастурий таъминотнинг ривожланиши	Ахборот тизимларини ишлаб чиқиш харажатларини камайтириш имконини берувчи интеграцияли доира учун тайёр қарорларнинг (иловаларнинг) юзага келиши

Шунингдек, бизнес юритиш ташқи муҳитидаги ўзгаришларни 1- жадвалда акс эттирдик. Шундай қилиб, тадқиқотимиз натижасида АКТлари ва бизнес ривожланишида синергетик самара ERP тизимлари пайдо бўлишига таъсир кўрсатганлигини кузатиш мумкин.

Корхонада корпоратив ахборот тизимларини жорий этишда АКТнинг роли ортиб бораётганлиги боис корхона менежерларининг роли ҳам автоматик тарзда ўзгарилади, натижада

ахборот бошқаруви бошқа корпоратив ресурсларни бошқаришга тенглаштирилади.

Корхонанинг фаолияти АКТдан бевосита фойдаланишни биладиган ходимларга боғлиқ бўлиб, АКТ мутахассислари ахборот тизимларини лойиҳалаш, яратиш ва улардан фойдаланиш учун масъулдирлар. Шубҳасиз, бу икки гуруҳ ўртасида боғланиш пайдо бўлади.

Тадқиқот натижасида "Uzbektelecom" АКнинг бошқарув самарадорлигини ахборот-коммуникация технологиялари асосида ошириш мақсадида қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Ахборот тизимларини модернизация қилиш.

Телекоммуникация жараёнларини рақамлаштириш:

- замонавий ахборот тизимларини жорий этиш ва мавжуд тизимларни такомиллаштириш;
- абонентлар билан мулоқот жараёнларини автоматлаштирувчи CRM (Customer Relationship Management) платформасини кенг жорий қилиш.

2. Бизнес жараёнларни автоматлаштириш.

Ички жараёнларни автоматлаштирувчи ERP (Enterprise Resource Planning) тизими:

Ходимлар фаолиятини мониторинг қилиш, молиявий ҳисоботлар тайёрлаш ва ресурсларни бошқариш жараёнларини оптималлаштириш.

Электрон ҳужжат айланмаси ва тасдиқлаш жараёнларини жорий этиш.

Таҳлил қилиш ва қарор қабул қилиш тизимлари:

Big Data технологияларидан фойдаланиб, истеъмолчиларнинг талабларини чуқурроқ ўрганиш.

Йўналишлар бўйича хизматлар кўрсатиш самарадорлигини таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш жараёнларини автоматлаштириш.

3. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш.

Киберхавфсизликни кучайтириш:

Корпоратив маълумотларнинг махфийлигини таъминлаш учун замонавий хавфсизлик тизимларини жорий этиш.

шифрлаш ва эҳтиёт нусхалар яратиш тизимини такомиллаштириш.

4. Хизмат кўрсатиш сифатини ошириш.

Абонентлар билан фаол мулоқот:

Чат-ботлар ва мобил иловалар орқали тезкор алоқа ўрнатиш.

Абонентлардан фикр ва таклифларни йиғувчи платформа яратиш ва уларни таҳлил қилиш.

5. Ходимларнинг малакасини ошириш.

АКТ бўйича доимий ўқув курслари:

Ходимларни замонавий АКТ воситаларидан фойдаланишга ўргатувчи курслар ташкил этиш.

Ички инновациялар марказини яратиш:

Корхонада инновацион ғояларни илгари суриш ва тадбиқ этиш бўйича махсус гуруҳ тузиш.

6. Рақамли трансформация стратегиясини ишлаб чиқиш.

Узоқ муддатли рақамли ривожланиш стратегияси:

"Uzbektelecom" АКнинг рақамли трансформациясига қаратилган аниқ мақсадлар ва вазифаларни белгилаш.

АКТни жорий қилишдан кутилган иқтисодий ва ижтимоий натижаларни баҳолаш.

7. Маркетинг ва тарғибот фаолиятини рақамлаштириш

Контент маркетинг:

Интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали хизматларни фаол тарғиб қилиш.

Абонентлар сегментацияси:

Рақамли платформа орқали мақсадли аудиторияга мослаштирилган хизматларни тақдим этиш.

8. Ҳамкорликни кенгайтириш

Инновацион компаниялар билан ҳамкорлик:

Замонавий АКТ ечимлари бўйича маҳаллий ва халқаро IT компаниялар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш.

Стартапларни қўллаб-қувватлаш:

Ахборот технологиялари йўналишидаги янги ғояларни молиялаштириш ва тадбиқ этиш.

Таклифларнинг кутилган натижалари:

"Uzbektelecom" АК хизмат кўрсатиш самарадорлигининг ошиши.

Мижозлар базасининг кенгайиши ва кониқарлилик даражасининг ортиши, ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда корхонанинг молиявий кўрсаткичларининг яхшиланиши ҳамда корхонада инновацион муҳит шаклланиши ва рақобатбардошликнинг кучайиши кутилади.

Фойдалангилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Арипов А.Н. Ахборот коммуникациялар соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш муаммолари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.

3. <http://www.lex.uz> - Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базаси.

4. <https://uztelecom.uz/ru/> - “Узбектелеком” АК расмий веб сайти.

“ИПОТЕКА-БАНК” АТИБКРЕДИТ ЛОЙИХАЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ РИСКЛАРИНИ БОШҚАРИШ

Н.И. Ризаева

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузурида
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

“Ипотека-Банк” АТИБ ўзининг асосий фаолиятини мижозларни кредитлашни ривожлантириш ва иқтисодийнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшишга қаратилган. Банкнинг ипотека кредитлари ва инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш жараёнида кўплаб иқтисодий, молиявий ва амалий рисклар мавжуд бўлиб, уларнинг самарали бошқарилиши банкнинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Кредит лойиҳаларини молиялаштириш билан боғлиқ рисклар, биринчи навбатда, қарздорларнинг тўлов қобилияти, иқтисодий тизимдаги ўзгаришлар, ставкаларнинг кўтарилиши ва лойиҳаларнинг молиявий натижаларининг кутилгандан фарқли бўлишига боғлиқ ҳолларда юзага келади. Шу боисдан, банк кредит портфелини ривожлантиришда, кредит лойиҳаларининг самарали молиялаштирилишини таъминлашда, рискларни тўғри ва самарали бошқариш стратегияларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратмоқда.

Кредит рискинни бошқариш жараёни молиявий ресурсларнинг самарали тақсимланиши, банкнинг молиявий ҳимоясини ошириш ва ўзгарувчан бозор шароитида фаолиятни барқарор олиб бориш имкониятини яратади. Бу мақсадда банк рискинни аниқлаш, баҳолаш ва минимализация қилиш учун янги таҳлил усуллари жорий этиш, ички ва ташқи хавфларни баҳолаш учун замонавий молиявий воситаларни ишлатиш муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу тадқиқотда “Ипотека-Банк” АТИБнинг кредит лойиҳаларини молиялаштириш билан боғлиқ рискларни таҳлил қилиш орқали, банкнинг рискларни самарали бошқариш механизмлари, амалга оширилган чора-тадбирлар ва банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича амалга оширилган стратегиялар бўйича таҳлил олиб борилади. Бу таҳлил банкнинг ишланмаларининг хавфсизлигини таъминлаш ва унинг иқтисодий барқарорлигини мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади.

Замонавий иқтисодий шароитлар тижорат банклари фаолиятида мавжуд муаммоларни бартараф этиш билан халқаро банк амалиётига мувофиқ банklar ва уларнинг тизимларини яратишни тақозо этмоқда.

Маълумки, бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда тижорат банklarининг кредит сиёсати, уларнинг кредит портфели ва унинг сифати, фойдаланиш даражасига катта эътибор берилади. Кредит портфелини тўғри шакллантирилиши банklar фаолияти самарадорлигидан далолат беради.

Кредит портфелини самарали бошқаришнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- қарз олувчининг кредитга лаёқатини аниқлаш, кредит хавфини прогноз қилиш;
- кредит рисклари даражасига таъсир этувчи омилларни аниқлаш, уларни баҳолаш ва йўқ қилиш;
- муаммоли кредитларни олдиндан аниқлаш ва уларни қайтариш чораларини ишлаб чиқиш;
- кредит маблағларини диверсификация қилиш, уларнинг ликвидлиги ва рентабеллигини таъминлаш;
- мижоз-қарз олувчи билан доимий алоқада бўлиш;
- кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг кредит портфелини бошқаришни такомиллаштириш билан боғлиқ асосий муаммолар тижорат банкларининг кредит портфелини диверсификация қилиш даражасининг пастлигидир. Таҳлиллар натижалари шуни кўрсатадики, Ипотека-банк банки кредитларининг асосий қисми айрим тармоқларга тегишли корхоналарда тўпланади. Бундан ташқари, мижозлардан кредитларнинг алоҳида мулк шакли билан тўпланиши банклар учун юқори даражадаги кредит рискни келтириб чиқаради.

Юқоридаги муаммони ҳал қилиш учун, бизнинг фикримизча, қуйидаги тадбирларни бажариш мақсадга мувофиқ:

1. Режалаштириш, самарали бошқариш, шунингдек кредит портфеллари ва кредит қўйилмаларидан фойдаланиш тижорат банкининг рақобатдошлигини оширишга ёрдам беради ва кредит рискни камайтиради.

2. Банкларга кредит қўйилмаларининг номутоносиб тақсимланиши тармоқлардаги активларнинг рискни оширади ва бошқа тармоқларда ресурсларнинг етарли эмаслигига олиб келади. Кредит ресурсларини диверсификациялашдан самарали фойдаланиш зарур.

3. Тижорат банкларида ҳар бир мижоз-қарз олувчининг фаолиятини тўлиқ таҳлил қилиш, тўғри бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ахборот базасини шакллантириш зарур.

4. Иқтисодий меъёрларга риоя қилиш мақсадида банк ва Марказий банк томонидан ликвидлик бошқарувига жалб қилинган ва жойлаштирилган маблағлар бўйича диверсификациялаш, пировард натижада уларнинг кредит операцияларини режалаштиришга ёрдам беради. Шу билан банк зарур ликвидлик даражасини сақлаб қолган ҳолда, максимал даромад даражасига эришади.

5. Оптимал кредит сиёсатини белгилаш нуктаи назаридан кредит портфелини шакллантириш жараёни унинг диверсификациясини таъминлайди. Кредитни бир нечта мижозлар ўртасида тақсимлаш даражаси ва кредитлашнинг умумий ҳажми ошгани сайин, банкнинг кредит рискни ҳам

ошади. Шу сабабли, банклар ҳар доим лойиҳалар сони ошган сари, ҳар бир лойиҳага бўғри келадиган кредит ҳажмини қисқартиришга ҳаракат қилишлари керак.

6. Кредит сиёсати банкнинг кредит таваккалчиликлари хавфи даражаси, кредитлар таъминоти даражаси, кредитлар йиғиндисини минтақалар ва тармоқлар бўйича, манбалари бўйича, мулкчилик турлари бўйича таҳлил қилишни таъминлаши керак.

Тижорат банклари кредитлари ҳажмининг ўсиши, уларнинг юқори сифат даражасига эришилишини таъминлаш кредитларнинг зарарларини қоплаш учун мўлжалланган захираларнинг меъёрий даражасининг таъминланишига бевосита боғлиқдир.

Халқаро банк амалиётида тижорат банки активларининг ўртача йиллик қийматининг 0,5 фоиздан ошмайдиган захира миқдорининг бир қисми кредитлар бўйича зарарларни қоплаш учун мўлжалланган захираларнинг стандарт даражаси сифатида қабул қилинади. Бизнинг фикримизча, тижорат банкларининг кредит сиёсатида ушбу кўрсаткичларнинг стандарт даражасини аниқлаш зарур.

Тижорат банкларининг кредит портфели сифатини яхшиланишини қатъиян кузатиш зарур, шу жумладан:

- тижорат банклари кредитларининг 25 фоиздан кўпроғини битта тармоқ ёки соҳада тўплашга йўл қўймаслик;
- тижорат банкининг таснифланган кредитлари таркибида "яхши" тоифадаги кредитлар улуши камида 90 фоизни ташкил этади;
- кредитлар бўйича зарарларни қоплаш учун мўлжалланган резервларнинг меъёрий даражасини таъминлаш зарур.

Юқорида кўриб чиқилганлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, тижорат банклари фаолияти, айниқса кредит бериш жараёни таваккалчилик билан боғлиқ. Шу сабабли, кредитлар портфелини бошқариш банклар фаолиятининг барқарорлигини таъминлашда муҳим рол ўйнайди.

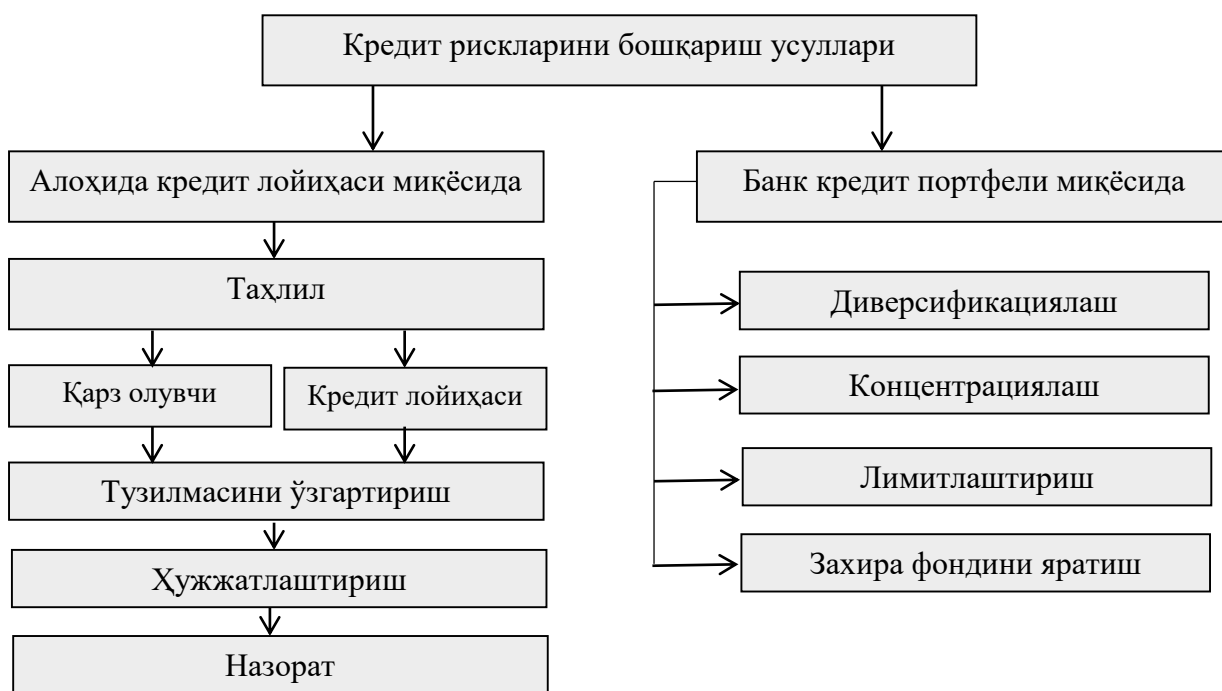
Тижорат банкининг кредит портфели маълум бир давр Аберилган кредитлар ҳажми ёки маълум бир ҳисобот санасида банкка берилган кредитлар қолдиғи билан ифодаланади.

2.2-жадвалдан кўриниб турибдики, активлар таркибида энг катта улушни (жами активларнинг 83%) кредит портфели (асосий қарз) эгаллайди ва 2019 йил бошидан ўсиш - 7,1%.

Кредит портфели сифатини таҳлил қилиш ва баҳолаш банк бошаруви ходимларига унинг кредит операцияларини бошқариш имкониятини беради. Кредит портфелини бошқариш орқали банк кредит инвестицияларини диверсификация қилиш, банк ликвидлиги ва рентабеллигига таъсир кўрсатиш, шунингдек самарадорлик кўрсаткичларини яхшилаш орқали умумий кредит хавфини ўз вақтида камайтириш имкониятига ега.

Кредит портфелини бошқариш бир неча босқичлардан иборат:

1. Ҳар бир кредитнинг сифатини баҳолаш мезонларини танлаш;
2. Риск хавфининг фоизларини кўрсатган ҳолда кредитларнинг асосий гуруҳларини аниқлаш;
3. Банк томонидан берилган ҳар бир кредитни танланган мезонлар асосида баҳолаш, яъни уни тегишли гуруҳга ажратиш;
4. Банк томонидан таснифланган кредитлар таркибида кредит портфелининг тузилишини аниқлаш ва кредит портфелининг умумий таваккалчилигини баҳолаш;
5. Динамика бўйича кредит портфели тузилмасининг ўзгаришига таъсир килувчи омилларни таҳлил қилиш;
6. Банк кредит портфелининг жами таваккалчилигига мос келадиган захира фонди миқдорини аниқлаш;
7. Банк бошқарувчилари кредит портфелининг мавжуд тузилиши ва унинг ўзгаришига сабаб бўлган омилларни ҳисобга олган ҳолда, истиқболга кредит сиёсатини амалга ошириш бўйича чораларни белгилаб олишди.

1-расм. Кредит рискларини бошқариш усуллари

Ҳамма олганда портфелнинг сифати ҳар доим ҳам берилган индивидуал кредитлар бўйича натижаларнинг оддий кўшилишига мос келадиган бўлмайди. Умумий натижага иқтисодиётнинг бир секторидан кредитларнинг ҳаддан ташқари концентратсияси, валюта хавфи ва бошқалар каби омиллар таъсир қилиши мумкин.

Кредит портфелини бошқариш жараёнида банклар кредит ризиқига дуч келадилар. Шунинг учун кредит портфелини бошқариш икки йўналишда

амалга оширилади: якка тартибдаги қарз олувчилар билан ишлаш (масалан, уларнинг кредитга лаёқатлилигини аниқлаш ва тақдим этиладиган гаров қийматини назорат қилиш); умуман портфелни оптималлаштириш: лимитларни белгилаш ва ўзгартириш, диверсификация қилиш, захира фондларини яратиш.

Рискларни бошқариш жараёнида банкнинг бир неча бўлинмалари мавжуд бўлиб, улар қабул қилинган рискларни идентификациялаш, баҳолаш, чеклаш ва назорат қилиш учун махсус усуллар ва воситаларни қўллайдилар. Бунинг натижасида, банкда самарали рискларни бошқариш тизимини яратишнинг энг муҳим жиҳати, банкда қўлланиладиган, одатда, алоҳида функционал бирликлар томонидан тақсимланадиган, рискларни бошқариш элементларининг ягона тизимига уюштиришдир.

Риск-контроллинг бошқарувнинг тезкор даражасида банк хизматлари рақобатдошлигини таъминланса, тактик даражада банк рақобатдошлиги ва стратегик даражада банк активлари ва қийматини оширишга эришишни таъминлайди. Унда стратегик даражада инвестицияларни бошқаришга эътибор қаратилган.

Кўрсаткичлардаги ўзгаришлар потенциал рискларни эрта аниқлаш ва уларни ўзгартиришни баҳолашнинг белгиланган ҳисоб-китоб қийматлари намунавий кўрсаткичлар тўплами билан солиштириш асосида назорат қилинади. Амалдаги кўрсаткичлар намунавий кўрсаткичлар доирасидан ташқарида бўлса, яъни, кредит лойиҳасини амалга ошириш учун рискнинг ҳақиқий даражаси тегишли индикатор баҳосидан ошиб кетиши вазиятни ўнглаш учун тезкор бошқарув қарорларини қабул қилишни талаб этади.

Шундай қилиб, риск-контроллинг тизимида таклиф этилаётган кўрсаткичлар учта асосий ўзаро боғлиқ вазифаларни ҳал қилишга имкон беради: рискларнинг ҳақиқий аҳолини панорамик мониторингини ўтказиш, уларни баҳолаш ва рухсат этилган қийматларга риоя қилишни назорат қилиш, шунингдек, лойиҳани амалга ошириш соҳасидаги муаммоларни эрта аниқлаш учун потенциал риск ва таҳдидларни аниқлаш. Натижада, кредит лойиҳасини амалга ошириш учун риск-контроллинг механизми ўз асосий мақсадини амалга оширади - кредит лойиҳаси ва умуман банкнинг фаолиятини самарали амалга оширишни таъминлайдиган бошқарув қарорларини қабул қилиш бўйича энг тўлиқ маълумотларни тақдим этади.

Фойдалангилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Тоймухамедов И.Р. Ўзбекистонда самарали банк инфратузилмаси ва кредитлаш жараёнлари истиқболлари// “Iqtisodiyot va innovatsion

texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

3. “Ипотека-банк” АТИБ маълумотлари.

4. <https://cbu.uz/oz/> Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий веб сайти.

КЛИНИКА ЗАБОЛЕВАНИЙ ЗУБОЧЕЛЮСТНОЙ СИСТЕМЫ У ДЕТЕЙ С ДИАГНОЗОМ ЦЕРЕБРАЛЬНЫЙ ПАРАЛИЧ И АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЕЧЕНИЯ

Шамсиева Махфуза Олимжон кизи

Кафедра «Стоматологии, детской стоматологии и ортодонтии» Центр развития профессиональной квалификации медицинских работников при Министерстве Здравоохранение Республики Узбекистан.

Ключевые слова: стоматология, церебральный паралич, кариес, стоматологическая помощь

Актуальность

Нам известно, что стоматологическая патология у детей и подростков одной из актуальных проблема сегодняшнего дня и реальную угроза состоянию здоровья подрастающего населения не только в Узбекистане, а во всём мире. При этом, надо учитывать особенностью стоматологической заболеваемости у данной категории пациентов является высокая распространенность и интенсивности кариеса и некариозного поражения твёрдых тканей зубов, заболеваний пародонта, патология слизистой оболочки полости рта (СОПР), зубочелюстных аномалий (ЗЧА) и зубочелюстных деформаций (ЗЧД) и др. [1].

Сегодня, во всём мире наблюдается увеличение числа пациентов, в том числе детей, с «другими» возможностями, что создает потребность в знании каждой из патологий и сопутствующего стоматологического статуса для достижения эффективности лечения [3]. Например, ряд авторов указывают что качество жизни, связанное со здоровьем полости рта (ПР), в значительной степени зависит от полноценности стоматологического обследования и уровня оказываемой стоматологической помощи [5]. Измерение качества жизни при стоматологической патологии у детей облегчает оценку состояния здоровья ПР и эффективности его лечения, что, однако, у детей с психоневрологические заболеваниями (ПНЗ), в силу часто встречающегося интеллектуального дефицита, возможно провести лишь через «призму» восприятия родителей/опекунов [6]. Ряд ученых считает, что, важным аспектом общего состояния здоровья, особенно значимым для детей с «другими» возможностями. Несмотря на достаточно большое количество информации о клинических проявлениях основных стоматологических заболеваний у детей с ПНЗ, механизмы их возникновения и развития, по-прежнему, формулируются на уровне гипотез и предположений. Так, стоматологическую патологию у детей с ПНЗ некоторые исследователи считают звеном патогенеза перинатальной патологии нервной системы [3].

Цель исследований. Определить структуры и частоты встречаемости дефекты и деформации зубных рядов у детей и подростков с ЦП для изучения этиопатогенетические факторы и механизм формирования патологии с последующим разработать профилактические мероприятия.

Объект и методы исследования. Клинико-лабораторные и стоматологические комплексные обследования были проведены у 60 детей и подростков. Научно-исследовательская работа была проведена у Республиканского детского психоневрологического диспансера им. К. Курбанов (г. Ташкент.) и Ташкентского научного центра повышения квалификации врачей на клинической базе структуры кафедры "Стоматология, детская стоматология и ортодонтия".

В ходе исследования использовались клинические, клинико-стоматологические, клинико - лабораторные методы, дополнительные исследования и статистические методы.

Полученные результаты. Распространенность кариеса составила 87,91% у детей при 95,58% нг при ОГ. Среди аномалий мягких тканей лица и челюстной кости у детей с ПНЗ обращает на себя внимание то, что строение языка проявляется макроглоссией и искривленной формой, что в 35,6 раза превышает аналогичные показатели, обнаруженные у детей с КГ. Многие авторы считают макроглоссию важным предиктором смещения скелета, которое связано с неконтролируемым ростом нижней челюсти.

Нарушения ротового дыхания и, в некоторых случаях, дисфункция ВНЧС, являющаяся результатом описанных выше орофациальных аномалий, представлены в обеих группах исследований, но эти показатели значительно выше аналогичных КГ (в 1,9 и 3,5 раза соответственно). В 92,9% случаев у детей всех возрастов с ПНЗ были выявлены более или менее выраженные окклюзионные нарушения; в контрольной группе патология была выявлена в среднем в $40,8 \pm 3,65\%$ случаев.

У детей с психоневрологическими расстройствами преобладали дистальная окклюзия (48,7%), интерстициальная окклюзия (32,7%), нейтральная окклюзия (29,7%), окклюзия с глубоким прикусом (27,4%) и дисокклюзия с глубоким прикусом (22,4%).

Заключение. Таким образом, некариозные поражения зубов и смещение сроков денсации временных и постоянных зубов у пациентов ОГ чаще встречается сравнения с КГ и приводят к нарушению анатомии зубов и ухудшает эстетику улыбки, речь и другие, также, зафиксировано, что, гипертрофические гингивита и локальный пародонтит были характерны детям с тяжёлой формой ПНЗ, при этом, можно сказать что, они являются контингентом высокого риска по развитию стоматологической патологии связанной с процессом окислительного стресса и с генетически

детерминированной дисфункцией иммунной системы, особенно у детей старшей возрастной группы при ПНЗ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Гаффоров С.А. Стоматологические и неврологические патологии у детей: этиопатогенетические аспекты их взаимосвязи и диагностика/ Гаффоров С.А., Хамроев Ф.Ш., Кулдашева В.Б. -М: Stomatologiya №4 (81). 55-59 с. Ташкент-2020.
2. Гаффорова С.А. Общие и местные изменения организма, стоматологического и иммуногенетического характера при недифференцированной дисплазии соединительной ткани / Гаффорова С.А., Назаров У.К., Хен Д.Н., Фазилбекова Г.А. –М: Российский стоматологический журнал. 2022. Т. 26, № 1. С. 5–14. DOI: <https://doi.org/10.17816/1728-2802-2022-26-1-5-14>.
3. Гуленко О.В. Стратегия комплексной стоматологической помощи детям с психоневрологическими заболеваниями. Дисс. на соис. ученой степ. Док. Мед-х наук. КубГМУ 14.01.14 – стоматология 03.01.04 – биохимия. Краснодар-2019
4. Данилова М.А. Влияние перинатальных факторов риска на формирование зубочелюстных и речевых нарушений у детей с церебральным параличом / М.А. Данилова, В.А. Бронников, Е.А. Залазаева // Вятский медицинский вестник. – 2017. – № 2(54). – С. 88–92.
5. Значение медико-социальных факторов в этиологии кариозных и некариозных заболеваний среди детей и подростков/ Гаффоров С.А., Митронин А.В., Беленова И.А., Яриева О.А. // Журнал «Кафедра», «Cathedra» №69. 62-66 с. Россия -2019.
6. Grier E. Managing complexity in care of patients with intellectual and developmental disabilities: Natural fit for the family physician as an expert generalist / E. Grier, D. Abells, I. Casson, M. Gemmill, J. Ladouceur, A. Lepp, U. Niel, S. Sacks, K. Sue // Canadian Family Physician. – 2018. – Vol. 64 (2). – P. 15–22.
7. Managing complexity in care of patients with intellectual and developmental disabilities: Natural fit for the family physician as an expert generalist / E. Grier, D. Abells, I. Casson, et al. // Canadian Family Physician. – 2018. – Vol. 64 (2). – P. 15–22.
8. Oxidative stress as an etiological factor and a potential treatment target of psychiatric disorders. Part 2. Depression, anxiety, schizophrenia and autism / I. Smaga, E. Niedzielska, M. Gawlik, et al. // Pharmacol Rep. – 2015. – Vol. 67 (3). 569–580.
9. Teratogenic mechanisms of medical drugs / M.M. van Gelder, I.A. van Rooij, R.K. Miller, et al. // Hum Reprod Update. – 2010. – Vol. 16 (4). – P. 378–394.

Xorazm viloyati sharoitiga tropik suv o`simliklarining moslanish xususiyatlari va ularning ahamiyati

**K.R. Yo`ldashev, UrDU, Biologiya kafedrası dotsenti, b.f.f.d.,
Sh.O. Odamboyeva, UrDU biologiya yo`nalishi magistri,
G.M. Amanboyeva, UrDU biologiya yo`nalishi magistri,**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati suv iqlim sharoitiga tropik suv o`simliklarining moslanish xususiyatlari va ularning bioekologik xususiyatlari, tur tarkibi hamda ahamiyati haqida ma`lumotlar berilgan.

Kalit so`zlar: Pistiya, eyxorniya, azolla, ryaska, qirqquloq, ozuqa muhiti, bargpoya, qishlovchi kurtak.

Абстрактный. В данной статье представлена информация об особенностях адаптации тропических водных растений к водно-климатическим условиям Хорезмской области, их биоэкологических особенностях, видовом составе и значении.

Ключевые слова: пистия, эйхорния, азолла, ряска, осока, питательная среда, черешок листа, зимующая почка.

Abstract. This article provides information on adaptation characteristics of tropical water plants to water and climate conditions of Khorezm region and their bioecological features, species composition and importance.

Key words: pistia, eichhornia, azolla, ryaska, sedge, nutrient medium, leaf stalk, wintering bud.

Suv o`simliklari o`shishi jarayonida suvdagi mineral va organik moddalarni o`zlashtirib, undagi tuzlar miqdorini normallashtiradi. Suvdagi quyqa va loyqalar suv o`simliklari orasidan o`tganda cho`kib, uning tiniqlashuviga sabab bo`ladi yoki boshqacha aytganda, suv o`simliklari biofiltr vazifasini bajaradi. Tropik va subtropik hududlarda suv yuzida qalqib o`svuvchi pistiya, eyxorniya, azolla, ryaska kabi o`simliklarning biofiltrlik va ozuqaviy xususiyati yuqori. Bu o`simliklar dunyoning ko`p hududlariga iqlimlashtirilgan. O`zbekistonda ham bu bo`yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Xorazm viloyatining o`ziga xos iqlim sharoiti hududda joylashgan suv sharoitiga ham o`z ta`sirini o`tkazgan. Viloyatning ko`llari, zovurlari va boshqa suv havzalarida o`sadigan suv o`simliklari o`ziga xos moslanishlarni hosil qilgan.

Pistia (*Pistia stratiotes*) kuchalagullilar oilasiga mansub o`simlikdir. U ko`p yillik bo`lib, chuchuk suvlar qisman minerallasgan va organik moddalarga boy suvlar yuzasida qalqib o`sadi. Pistiya Yer sharining ko`pgina tropik va subtropik

mintaqalaridagi suv havzalarida daryo qirg'oqlarida va ko'llarda, suv omborlarida katta-katta suv o'tloqzorlarini hosil qiladi, O'zbekistonda pistiyani laboratoriya sharoitida qishda issiqxonalarda shisha plastik idishlarda va akvariumlarda, beton hovuzlarda yozda esa temir beton lotoklarda va sementlangan hovuzlarda ochiq havoda o'stirish mumkin. Pistiyani o'stirish uchun ozuqa muhiti sifatida turli xil hayvonlar qo'y, qoramol, cho'chqa, ot go'ngidan, parranda go'ngi, chorvachilik majmualari, qoramollarni bo'rdoqiga boqish xo'jaliklari, kanopni qayta ishlash zavodlari, mineral o'g'it ishlab chiqarish korxonalari, bio-kimyo zavodlari, pillakashlik fabrikalari, go'sht kombinatlari, shahar maishiy xizmat korxonalaridan chiqadigan oqova suvlar va kanop mineral ozuqa muhitidan foydalanish mumkin. Pistiyani laboratoriya sharoitida va ochiq suv havzalarida ko'paytirganda, uning voyaga yetgan ayrim vakillari balandligi 20-40 sm ni tashkil qiladi. Ildiz tizimi popuksimon, uzun kipriksimon ildizlarga ega. Ildizi och, tiniq rangli bo'lib, 0,5-0,6 m va undan ham uzun bo'lishi mumkin. Tanasi qisqa, bargalari ponasimon ko'rinishga ega. Bargning ustki qismi baxmalsimon yashil rangli, pastki qismi esa kumushsimon-yashil, 9-12 tagacha bo'rtgan tomirlardan iborat. Bargining tuzilishi ro'vak bo'lganligi uchun, barg hujayrasi havo bilan to'lgan bo'ladi, shu sababli pistiya suv yuzasida qalqib o'sadi. Pistiya ochiq havoda aprel oyining ikkinchi yarmidan to noyabrgacha, issiqqxonada sharoitida esa yil davomida gullab turishi mumkin. Pistiya vegetativ yo'l bilan hamda urug'idan tez ko'payish xususiyatiga ega. Lekin unda vegetativ yo'l bilan ko'payish ustunlik qiladi. Vegetativ ko'payish asosan barg qo'ltig'idan o'sib chiquvchi novdalar orqali kechadi. Novdalar ichida yangi pistiyalar rivojlanadi. Bu hol yoz bo'yi davom etadi va kech kuzgacha bir necha bor takrorlanishi mumkin[1].

Azolla (*Azolla caroliniana* WILLD). paprotniklarning vakili bo'lib, suv yuzida qalqib o'suvchi jajji o'simlikdir. Xorazm sharoitida tabiiy holda uchramaydi. Bu o'simlikning nozikkina 1-2 sm keladigan va gorizantal joylashgan poyasi bo'lib, uning yon tomonida bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki qator tuxumsimon bargchalar joylashgan. Poyasining tagidan suvning ichiga qarab yana bir qator bargchalar o'sgan bo'lib, ular ipsimon shaklga aylangan va qalin tukchalar bilan qoplangan, yashil ranga ega emas. Qirqquloqning ildiz yo'q, deb e'tirof etiladi. Bu o'simlik chuchuk suvli ko'l, hovuz va oqmaydigan zovurlar yuzasida qalin yashil gilam hosil qiladi. Qirqquloq asosan vegetativ, ya'ni bachkilash va sporalar yordami bilan ko'payadi. Bu o'simlik suvdan har xil organik va mineral moddalarni o'zlashtirib, o'zida kechadigan fotosintez jarayoni natijasida suvga ko'p miqdorda O_2 ajratib chiqaradi, suvning sanitar holatini yaxshilaydi. Bundan tashqari, qirqquloq o'sgan suvda bezgak kasalini tarqatuvchi chivin lichinkasining

rivojlanmasligi aniqlangan. Bu o'simlikni uy va laborotoriya sharoitlarida, akvariumlarda osonlik bilan ko'paytirish mumkin[3].

Eyxorniya (*Eichhornia crassipes* Solms). hozirda bu o'simlikning dunyoda juda ko'p akvarium navlari yaratilgan. Eyxorniya avlodi o'simliklarining tanasi 10-20 santimetr balandlikda o'sadi, ba'zan qulay sharoitda 1 metrga yetishi mumkin. Suvga yarim botib, tik suzuvchi ko'p yillik suv o'simligidir. Qalin yaltiroq barglari kengligi 12-15 santimetr, uzunligi 30-50 sm gacha yetishi mumkin. Ildizlarining uzunligi 50-60 sm va undan ham ortishi mumkin. Eng ko'p tarqalgan turi qalin poyali eyxorniya (*E. crassipes* Solms) dir . Bu o'simlik tabiiy sharoitda suvdagi kislorod va mineral moddalar hisobiga oziqlanadi. Bahor kelib kunlar qizishi bilan tez o'sa boshlaydi, quyosh nuri etarli bo'lsa bir sutkada 2-3 sm o'sishi mumkin. Xarorat 14°C ga etganda eyxorniya rivojlana boshlaydi.

Yaxshi o'sib rivojlanishi uchun 18-27°C ,gullash davrida 28-32°C xarorat kerak. Suvning ishqoriylik muxiti pH 6-6,9 qulay xisoblanadi. Bu o'simlik vegetativ usulda tez bo'linib ko'payadi. Idizpoyadan xosil bo'lgan novdadan 3-4 barg xosil bo'ladi va etuk o'simlikga aylanadi. Bunday vaziyatda yangi tanani ona poyadan ajratib boshqa joyga o'tkazish mumkin. Giatsint (eyxorniya) generativ usulda ham ko'payadi. Gullaydigan poyalari tekis, 8-12 santimetrga etishi mumkin. To'pguli boshqosimon to'pgulida 7-50 gul, ba'zida 60 dan ortiq gul bo'ladi. Gul zigomorf, 3-6 santimetr. ko'k yoki oq, bo'laklari tuxumsimon, uzunligi 13-25 mm, qirralari xiralashgan, markaziy bo'lak to'q ko'k rangda, pastki qismida esa sariq nuqta bor. Meva uzunligi 1,5-2,6 millimetr va eni 0,3-0,9 millimetr bo'lgan 10-13 qanotli urug' bor .Urug'idan ham ko'payadi, juda ko'p urug' xosil qiladi. Urug'lari 3 bo'lakli bo'lib, etilgandan keyin suv tagiga tushib. qulay sharoitda rivojlanib. suv yuziga chiqadi va suzib yurib tanasi kattalasha boshlaydi. Urug'ining unib chiqish qobiliyati 30 yilga etishi mumkin [2]

Kichik ryaska (*Lemna minor* (L)). suvning yuzasida erkin suzib o'suvchi kichkinagina o'simlikcha, bargpoyasi tuxumsimon, uzunligi o'sish sharoitiga qarab 2-4 mm gacha, kengligi esa 2-3 mm gacha bo'ladi. Bargpoyaning ostidan bir dona ildiz o'sib chiqadi. 3-6 kurtaklar bir bo'lib yashaydi. Yaxshi qishlaydi.

Ko'p ildizli oddiy ryaska yoki spirodela (*Spirodela ptyrrhizo* (L)) ingliz tilida katta ryaska deb yuritiladi. Ilmiy adabiyotlarda ko'p ildizli oddiy ryaska deb nomlangan. Haqiqatan ham spirodela kichik ryaskaga nisbatan ancha katta-bargsimon poyasining uzunligi 3-10 mm, kengligi 5-8 mm, 2-3 sm uzunlikda 3-15 donagacha ildizlari bo'ladi. Bargsimon poyasining usti yashil, tagi esa sharoitga qarab qizil-binafsha yoki jigar-binafsha ranglidir. Sharoit qulay bo'lganda, bu ranglar yo'qolib, uning o'rnini yashil rang egallaydi.

Ilmiy tajribalar spirodela bargsimon poyasining tagida qizil yoki antotsian pigmenti oddiy ryaskaning noqulay sharoitga moslanishida muhim ro'l bajarishini ko'rsatdi. Oddiy ryaska kuzda maxsus qishlovchi kurtak-turion hosil qiladi. Qishlovchi kurtak normal o'sayotgan oddiy ryaskadan farq qiladi. U ryaskadan kichik, rangi qo'ng'ir bo'ladi. Erta bahorda esa suv yuziga chiqqan bu kurtakdan yosh o'simlikcha paydo bo'ladi.

Bukri yoki o'rkachli ryaska (*Lemna gibba* L) bargsimon poyasining uzunligi 5-6 mm, kengligi 3-4 mm gacha bo'ladi. Buning boshqa ryaskalardan farqi shundaki, bargpoyanig tagida bir necha pufakchalardan iborat o'rkachcha joylashgan. Bu o'rkachning tarkibidagi pufakcha yoki sharchalar havo bilan to'lgan. Bu o'rkachchaning hajmi erta bahor va kech kuzda kichik, yoz faslida esa kattalashadi. Uning ryaska hayotidagi funksiyasi hozirgacha aniq ma'lum emas. Bukri ryaska barg poyasining tagidan bir dona ildiz o'sib chiqadi. Bukri ryaskada 3-4 kurtak birlashib o'sadi [4].

Xorazm viloyati suv iqlim sharoitiga tropik o'simliklarni iqlimlashtirish bo'yicha ilmiy va amliy ishlar olib borilmoqda. Bu o'simlik turlari ichida to'liq moslanib ketganlari mavjud. Shu bilan birgalikda tabiiy sharoitdan tashqari maxsus usullarda shisha, plastic idishlarda suniy va tabiiy biologik hovuzlarda ko'paytirilayotgan turlar ham bor (1-jadval.)

1-jadval. Suv o'simliklarining tabiiy turlari, moslanish xususiyatlari, va ularning ahamiyati.

	O'simli k nomi	Ilmiy nomi	Tabiiy uchrash areali	Moslanish xusuiyati	Ahamiyati
.	Pistiya	(<i>Pistia stratiotes</i>)	Tropik mintaqalarda, Afrika, Madagaskar, Janubiy amerika, Yangi Gvineya. Braziliya. Kolumbiya hududlarida o'sadi.	Tabiiy holda uchramaydi. Akvarium, Shisha, plastic idishlarda, suniy va biologik hovuzlarda o'stirilmoqda.	Biofiltr, ozuqa manbai
0.	Azolla	(<i>Azolla caroliniana</i> WILLD)	Tabiiy sharoitda Shimoliy Amerika, G'arbiy va Markaziy Yevropa suvlarida yaxshi o'sadi.	Tabiiy holda uchramaydi. Akvarium, Shisha, plastic idishlarda, suniy va	Ozuqa manbai va biofiltr

				biologic hovuzlarda o`stirilmoqda.	
1	Eyxorni ya	(Eichhornia crassipes Solms)	Vatani Janubiy Amerikaning tropik mintaqalari, hozirda ko`pchilik tropik mintaqalar.	Tabiiy holda uchramaydi. Akvarium, Shisha, plastic idishlarda, suniy va biologic hovuzlarda o`stirilmoqda.	Ozuqa manbai va biofilter
2	Kichik ryaska	(Lemna minor (L))	Yer sharining ko`pgina tropik va subtropik mintaqalaridagi suv havzalarida daryo qirg`oqlarida va ko`llarda o`sadi.	Viloyatning ko`llari, zovurlari va boshqa suv havzalarida tabiiy holda o`sadi, madaniylashgan.	Ozuqa manbai va biofilter
3	Ko`pildizli oddiy ryaska yoki spirodel a	(Spirodella ptyrrhiza (L))	Yer sharining ko`pgina tropik va subtropik mintaqalaridagi suv havzalarida daryo qirg`oqlarida va ko`llarda o`sadi.	Viloyatning ko`llari, zovurlari va boshqa suv havzalarida tabiiy holda o`sadi, madaniylashgan.	Ozuqa manbai va biofilter
4	Bukri yoki o`rkachli ryaska	(Lemna gibba L)	Yer sharining ko`pgina tropik va subtropik mintaqalaridagi suv havzalarida daryo qirg`oqlarida va ko`llarda o`sadi.	Viloyatning ko`llari, zovurlari va boshqa suv havzalarida tabiiy holda o`sadi, madaniylashgan.	Ozuqa manbai va biofilter

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Xolmurodova T.N. Yuksak suv o'simliklari va ulardan foydalanish istiqbollari // Mikroskopik suvo'tlari va yuksak suv o'simliklarni ko'paytirish, ularni xalq xo'jaligida qo'llash // Res. konf. –Buxoro, 2018. –B. 111-116.
2. Shoyaqubov R.Sh., Xo'jjiev S.O., Raximov J.A. Oqova suvlarni tozalashda yuksak suv o'simligi – eyxorniya (*Eichhornia crassipes* Solms.) dan foydalanish // O'simliklar molekulyar biologiyasining dolzarb muammolari: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2008. –B. 56-59.
3. A. Rahimov, S. Rahimova "Suv o'simliklari- ozuqa manbai"
Toshkent O'zbekiston «Fan» 1987.
4. A. M. Muzaffarov, T. T. Tauboyev, M. Abdiyev. Ряски и методы их массового культивирования. «Fan» Toshkent-1970.

Бизнес бошқаришда асосий кўрсаткичларни оширишда инновацион маркетинг технологияларидан фойдаланиш усуллари

Ш.М. Хайитов

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Бугунги кунда иқтисодиётнинг барқарорлиги ва ривожланиши кўп жиҳатдан кичик бизнес корхоналарининг самарадорлигига боғлиқ. Ушбу корхоналар иқтисодий тизимда фаол рол ўйнаб, янги иш ўринлари яратиш, инновациялар жорий этиш ва маҳаллий бозорнинг эҳтиёжларини қондириш орқали иқтисодий ўсишга ҳисса қўшади. Шу билан бирга, рақобатбардош муҳитнинг тобора кучайиши кичик бизнес субъектларини янги ёндашувлар ва замонавий технологиялардан фойдаланишга ундамоқда.

Инновацион маркетинг технологиялари кичик бизнес учун чекланган ресурслардан самарали фойдаланиш, маҳсулот ёки хизматларни мақсадли аудиторияга тез ва самарали етказиш ҳамда истеъмолчиларнинг ишончини ошириш имконини беради. Айниқса, рақамли маркетинг, сунъий интеллект, блокчейн технологиялари ва бошқа инновацион воситалар кичик бизнес корхоналари учун янги имкониятларни очмоқда. Ушбу технологиялар орқали мижозларнинг талабини тўғри аниқлаш, уларга шахсий ёндашувни жорий этиш ҳамда бозорда мустақкам ўринга эга бўлиш мумкин.

Маркетинг технологиялари бу – фирманинг бозорда муваффақиятли фаолият юритишига йўналтирилган усуллардир. Бешта асосий маркетинг технологиялари мавжуд: сегментлаш, йўналтириш, жойлаштириш, таҳлил қилиш (жумладан, сотувни), башорат қилиш. Маркетинг технологияларини қўллар экан, корхона мақсадли сегментда ишлаши, харидорларнинг эҳтиёжларини чуқурроқ тушуниш ҳисобига мақсадли сегментда сотувни таъминлаши, харидорлар эҳтиёжларини ва бозорнинг ривожланиш тенденцияларини яхшироқ билиш ҳисобига бошқа компаниялар билан муваффақиятли рақобат қилиши, корхона мақсадларига қараб фойдалиликни ошириши ёки бозорда каттароқ улуш эгаллаб олиши мумкин.

Бунда бир неча турдаги инновацион маркетинг технологияларидан фойдаланилади. Уларга ахборот – маркетинг технологиялари, CRM, интеграциялашган маркетинг технологиялари, бренд технологияси, тармоқли маркетинг технологияси, трейд маркетинг технологияси, мерчендайзинг, партизанча маркетинг технологияси, вирусли маркетинг технологияси, кросс маркетинг технологияси, Call-марказ, мобил маркетинг технологияларини киритиш мумкин.

Ахборот-маркетинг технологиялари бу – энг янги ахборот технологияларини қўллаган ҳолда маҳсулотни илғари суриш орқали сотувни ошириш ва яхшилаш борасида бизнес юритиш бўйича қатор техникалардир.

Бозорга самарали йўналтирилганликн таъминлайдиган ахборот тизимлари CRM синфига ойда тизимлар ҳисобланади. Ушбу тизимлар айнан кўрсаткич учун узоқ муддатли рақобатли устунлик ҳисобланган «содиқ» мижозлар кенг базасини яратишга йўналтирилади. Бундай тизимлар 90-йилларнинг ўрталарида вужудга келган бўлиб, ҳозирги пайта ривожланиш босқичида турибди.

Юқорида келтирилган таърифга кўра, CRM бу – мавжуд ва потенциал мижозлар ҳақида барча ахборот манбаларини интеграция қилиш ва улардан максимал даражада фойдаланиш имкониятидир. Шундай қилиб, CRM технологиялари биринчи навбатда, ахборот тўплаш, қайта ишлаш ва самарали фойдаланиш имкониятларини белгилаб беради.

Мамлакатимизда CRM-тизимлар энди оммалашмоқда. Турли семинарлар, тақдимотлар ўтказилмоқда, дастурий маҳсулотлар намоиш этилмоқда, мақолалар чоп этилмоқда. Бироқ CRM-технологияларни оммалаштириш бу акцияларда ҳозиргача асосий эътибор мижозлар билан маҳсулот ва хизматларни илгари суриш, сотиш ва қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ масалалар бўйича узлуксиз алоқа қилиш имкониятига, яъни операцион фаолликка қаратилади.

CRM атамаси билан қоидага кўра, нафақат мижозлар билан ўзаро муносабатларни бошқариш функцияларидан иборат бўлган ахборот тизимларини, балки мижозга йўналтирилганлик стратегиясининг ўзини ҳам белгиланади. Ушбу стратегиянинг моҳияти шундан иборатки, мижозлар билан энг қалин алоқалар ўрнатиш учун мижозлар, сотув, маркетинг тадбирларига жавоблар, бозор тенденциялари ҳақида турли ахборот манбаларини бирлаштириш лозим.

CRM-стратегияни қўллаб-қувватлайдиган ахборот технологияларини тавсифлаш учун унинг асосида ётадиган қуйидаги тамойилларни келтириб ўтамиз:

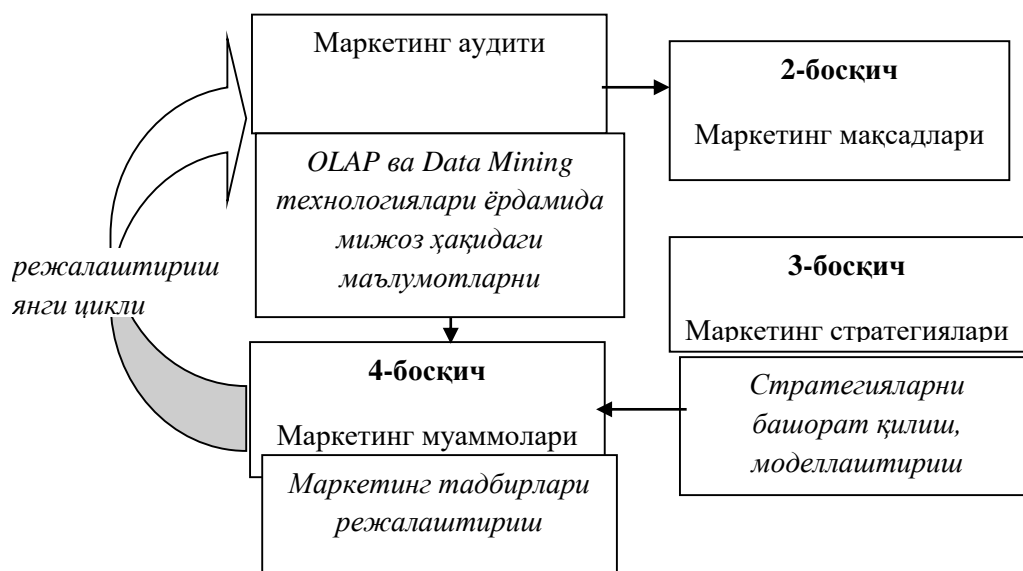
1. Мижозлар билан барча ўзаро алоқа ҳолатлари ҳақидаги барча маълумотлар бир онда жойлаштириладиган ва ундан бир онда олиш мумкин бўлган ягона (умумий, бирлаштирилган) ахборот омбори мавжудлиги.

2. Қўллаб ўзаро алоқа каналларини бошқаришнинг бир-бирига мосланиши. Кўриниб турибдики, мижоз билан алоқа усулидан (email бўйича ёки телефон бўйича) қатъи назар, сотув бўйича менежер мижоз ҳақида тўлиқ ахборот олиши лозим.

3. Мижозлар ҳақида тўпланган ахборотни доимий таҳлил қилиш ва мос келувчи қарорлар қабул қилиш, масалан, мижозларнинг компания учун муҳимлиги, мижознинг эҳтиёжларига мувофиқ унга индивидуал ёндашув ишлаб чиқиш асосида уларнинг устуворликларини аниқлаш.

CRM-технологиялар маркетингни ривожланиш жараёнини меҳнат сиғими камроқ ва мос равишда, очиқроқ қилган ҳолда ўзгартириб юборади.

Маркетингни режалаштиришни киришда корхона ва бозор ҳақида маълумотлар, чиқишда эса – корxonанинг ривожланиш йўналишлари ҳақида қарорлар жойлашган жараён сифатида тасаввур этиш мумкин. CRM-технологиялар маркетингни режалаштириш умумий жараёнига мос тушиб, унинг схемаси 1-расмда акс эттирилган.

1-расм. CRM-технологиялардан маркетингни режалаштириш жараёнининг турли босқичларида фойдаланиш

Мос равишда, маркетингни режалаштириш методологиясида иккита қисмни ажратиш маънога эга: (1) маълумот тўплаш ва қайта ишлаш, (2) бошқарув маркетинг қарорлари қабул қилиш. Маълумот тўплаш ва қайта ишлаш ҳар бир корхона учун ўзига хос саналади. Улар корхона тури, технологик имкониятлар, анъаналар ва ҳ.к. га боғлиқ бўлади.

Ҳозирги кунда корxonаларнинг маркетинг соҳасида ихтисослашган дастурий таъминотга ўсиб бораётган эҳтиёжларини фақат CRM-тизимларгина тўлиқ даражада қондириши мумкин. Бундай тизимларда маълумот тўплаш ва қайта ишлаш имкониятлари дастурлаш, статистика ва математика соҳасида мутахассис бўлмаган маркетингларга дастурий-математик воситалардан эмас, балки ўзининг бозор борасидаги билимларидан фойдаланиб, маркетинг ахборотлари сифат таҳлилини ўтказишга ёрдам бериши лозим.

Тармоқ маркетинги бу – компаниянинг мустақил вакиллари ёки дистрибьюторлар томонидан маҳсулот ёки хизматлар ҳақида ахборотни тўғридан-тўғри тарқатиш билан боғлиқ бизнес. Тармоқ маркетингининг асосий вазифаси максимал сондаги одамларни ахборот билан қамраб олиш ҳисобланади. Тармоқ маркетингининг замонавийроқ саналган MLM (Multi-Level Marketing) тушунчаси «Кўп тармоқли маркетинги» сифатида изоҳланади. Тармоқ маркетингида маҳсулот ёки хизматни тарқатишга жуда

кўп одам жалб қилинади. Тармоқ маркетинги соҳасида фаолият юритадиган жуда кўп компаниялар мавжуд. Ҳар қандай маҳсулот ёки хизмат бугунги кунда тармоқ маркетинги тизими ёрдамида тарқатилади.

Тармоқ маркетинги – тўғридан-тўғри сотув усули билан чакана савдонинг энг тарқалган варианты. Тармоқ маркетинги учун товар ишлаб чиқарувчи ва сотувчи ўртасида улгуржи савдо фирмалари йўқлиги характерли – товарнинг бутун ҳаракати янги устама нархлар юзага келтирмаган ҳолда тарқатувчилар тармоғида рўй беради. Кенг тармоқланган тарқатувчилар тармоғи вужудга келади. Товар ишлаб чиқарувчи компания сотув ҳажмини оширганлик учун қўшимча чегирмалар тақдим этган ҳолда тармоқнинг ўсишини рағбатлантиради. Тармоқ маркетингида, қоидага кўра, оммавий ахборот воситаларида реклама кампаниялари ўтказилмайди – сотувчининг ўзи товарни харидорга тақдим этади, товар хусусиятлари ҳақида маълум қилади, унинг афзалликларини намойиш этади.

Тармоқ маркетинги бу – товарлар ва хизматларни инсон билан инсоннинг бевосита алоқа қилишидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиб бериш кўзда тутилган тармоқ (кўп поғонали) ташкилот яратишни назарда тутадиган маркетинг концепцияси. Тармоқ маркетинги ҳаракатлантирувчи куч сифатида амал қилади.

Бренд мавжудлиги ва муваффақиятли фаолият кўрсатишининг албатта қилиниши керак бўлган шарти умумий фирма услубига – ташкилот образининг визуал ва мазмуний бирлигига риоя қилиш ҳисобланади. Фирма услубининг элементлари қуйидагилар ҳисобланади: маҳсулот номи, логотипи, товар белгиси, хизмат кўрсатиш белгиси, фирма номи, фирма ранглари, слогани, корхона ходимларнинг махсус кийимлари ранглари ва услуби, шунингдек, ташкилотга тегишли бўлган бошқа интеллектуал мулк объектлари.

Брендлаш товар белгиларини бозорга илгари суриш тор маъносида полиграфия усуллари, шелкография, гул тикиб безаш, босма нақш усуллари, реклама, жумладан, оммавий ахборот воситаларидаги реклама ёрдамида амалга оширилади.

Брендни товар, хизмат ёки компания билан боғлиқ равишда тасаввур қилинадиган комплексли тушунишда бундай образ шакллантиришнинг барча жиҳатларини ҳисобга олиш муҳим. Провайдер/ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи/мижоз ўртасида коммуникациялар жараёнида барча сезги органлари – кўриш, эшитиш ва ҳаракатни ҳис қилиш (кинестетика) органлари ишга тушади. Шу сабабли брендлашга тўлақонли комплексли ёндашувда шунингдек, фирма овоз билан расмийлаштириши (музикалий логотип, фирма оҳанги), кинестетик расмийлаштириш (арома-имзо, арома-маркетинг, ўровни текстуралаш ёки кичик полиграфик маҳсулот ва шунга ўхшаш муқобил маркетинг шакллари) ҳақида гапирилади.

Самарали брендлаш учун бренддан ўрин олган барча тасаввурлар ва тавсифномалар комплексини етказадиган персонаж тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Персонаждан фойдаланиш бренд билан муваққат даражада ҳам (реклам кампания), доимий даражада ҳам (логотип ва ном билан биргаликда брендбукка киритилган) ишлашга имкон беради. Персонаж бренд ва унинг тавсифномаларини акс эттириши ҳам, истеъмолчини акс эттириши ва шу тариқа унинг кутилаётган истеъмол реакциялари ва тасаввурларини кўрсатиши ҳам мумкин.

Брендинг бу – узоқ давр давомида савдо маркаси ёки маркасиз маҳсулотнинг уни якуний истеъмолчи учун янада жалб этувчан қиладиган кўшилган қиймати, эмоционал ёки оқилона «ваъдалари» яратиш орқали бренд имиджини шакллантириш жараёнидир.

Брендинг қуйидагича таърифланади: харидор онгида товар образини яратиш; товар белгиси образининг нуфузи, сифати, машҳурлиги ва жалб этувчанлигини қўллаб-қувватлаш бўйича тадбирлар; «белгиланган товар маркасига нисбатан узоқ муддатли харидорлар афзал кўришини шакллантириш» фанидир.

Кросс-маркетинг – бир вақтнинг ўзида бир нечта йўналиш бўйича истеъмолчиларни жалб қилишга имкон берадиган технология энг катта фойда келтирадиган технология ҳисобланади.

Усулнинг моҳияти қуйидагидан иборат: икки ёки ундан ортиқ компания ўз маҳсулотларини илгари суриш учун биргаликда акция ташкиллаштиради. Бунда реклама қилинадиган товарлар ёки хизматлар бир-бирига йўлдош бўлади ва гўёки бир-бирини тўлдириб туради. Кросс-маркетинг турли товарлар ва хизматларни илгари суришда фаол қўлланади.

Call-марказ бу – кўп сонли телефон кўнғироқлари билан ишлаш тизими. Умуман олганда, фақат битта ташкилот эҳтиёжлари учун ишлайдиган «ички» Call-марказлар мавжуд (масалан, уяли алоқа компаниясининг абонентлар хизмати), лекин кўчилик ҳолларда call-марказ турли ресурслар билан ишлаш ва бунинг ҳисобига пулни тежаш мақсадида инсон ва техника ресурсларидан параллел равишда фойдаланишга имкон беради. Call-марказнинг ҳар бир оператори тизимга кириш учун ўз номи ва паролига эга бўлиб, унинг айна пайтда call-марказ хизмат кўрсатаётган турли мавзулардаги кўнғироқларга хизмат кўрсатишдаги малакасининг тавсифи уларга боғланган бўлади. Биронта телефон рақамидан кўнғироқ келиб тушганда тизим автоматик равишда кўнғироқ қайси рақамдан келиб тушгани ва қайси мавзуга мансуб эканлигини аниқлайди. Шундан кейин, мавзуни аниқлагач, тизим кўнғироқни суҳбат мавзусида жавоб бера оладиган бўш операторга йўналтиради.

Call-марказлар имкониятларининг ривожланишида навдатдаги кадам IP каналлар (электрон почта, чат ва форумлар) орқали истеъмолчилар билан мулоқот қилиш имкониятларининг кўшилиши ҳисобланади ва ҳосил бўлган структура «контакт марказ» номини олади.

Интернет глобал миқёсда сотув ҳажмини ошириш учун мўлжалланган янги технологиялар таклиф этади. Intranet ва extranet иловалари билан боғлиқ бўлиши керак бўлган интернетдаги корпоратив web-саҳифа бизнеснинг асосига айланмоғи лозим. Маркетинг ташаббуслари амалга ошириладиган асосий жойга web-саҳифа айланади, чунки бу истеъмолчи эслаб қоладиган асосий нарсадир. Ташриф буюрувчи компания саҳифасига ташриф буюриши билан, асосий вазифа уни керакли жойга йўналтириш ва унга амалга ошириш лозим бўлган ҳаракатларда ёрдам бериш ҳисобланади.

Интернет маркетинг технологиясидан кутилаётган асосий вазифа – нафақат янги истеъмолчилар топиш, балки сайтга мавжуд истеъмолчиларнинг қайтишини ҳам кафолатлашдир. Бунинг учун унинг ходимлари истеъмолчиларнинг саволларига тез ва аниқ жавоб берадиган ҳамда уларга юзага келган муаммоларни ҳал қилишда тезкор ёрдам кўрсатадиган сотувга кўмаклашиш хизматини ташкил қилиш зарур. Мижозларнинг ва уларнинг сўровлари ўзига хосликларини яхшироқ билиб олиш учун маркетинг маълумотлари тўплаш ва таҳлил қилиш, шу тариқа, бизнес учун муҳим қарорларни ахборот билан қўллаб-қувватлашни таъминлаш лозим.

Хизмат кўрсатишни яхшилаш учун сотувдан кейинги хизмат кўрсатиш тизимини жорий қилиш лозим бўлиб, у, хусусан, мижозга буюртма берилган товар учун пул тўланганидан кейин буюртманинг бажарилиш ҳолати ҳақида билиб олиш имкониятини тақдим этган бўларди.

Мобил маркетинг – уларни амалга оширишда уяли алоқа (мобил) телефони, смартфон ёки чўнтак портатив компьюттери (КПК) фойдаланиладиган коммуникациялар интерактив маркетинг воситаси.

Мобил маркетингнинг асосий афзалликлари – реклама кампаниясига бошқа медиа воситаларни интеграция қилиш ҳисобига реклама имкониятларини кенгайтириш, самарадорлик.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, корхоналар фаолиятида инновацион маркетинг технологиялари усуллари билан самарали фойдаланиш орқали табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, янги рақобатбардош тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ва хизматлар кўрсатишни ўзлаштириш, ушбу маҳсулотлар ва хизматлар билан нафақат ички бозорга, балки жаҳон товар ва хизматлар бозорига кириб бориш, умуман корхона иқтисодиётини юксалтиришга ҳамда самарали фаолият юритишига муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.
2. Президентнинг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағаликдан фаровонлик сари” дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар

Тўғрисидаги ПҚ-330 сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида” қонуни. www.lex.uz

4. www.lex.uz

RAQAMLI XIZMATLAR VA PLATFORMALAR KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ASOSI

X.R. Axmedov

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Kichkina biznes va tadbirkorlik sohasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va platformalarning rivojlanishi tadbirkorlarga yangi imkoniyatlar va mahsulotlarni bozorga taqdim etishda katta yordam beradi. Har bir tadbirkorning muvaffaqiyatiga ta'sir etuvchi omillardan biri, raqamli xizmatlar va onlayn platformalardan samarali foydalanishdir.

Raqamli xizmatlar va platformalar kichik bizneslarning rivojlanishi uchun bir nechta muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar tadbirkorlarga o'z ishini osonlashtirish, marketingni samarali olib borish, mijozlar bilan bog'lanish va xaridorlar bazasini kengaytirish imkonini beradi. Shuningdek, raqamli xo'jalik va xizmatlarning rivoji tadbirkorlarga yangi mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish, ularni global bozorda taqdim etish uchun ham keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasidagi ahamiyati, ularning samaradorlikni oshirish va foyda olish imkoniyatlarini yaratish bilan chegaralanmaydi. Ular biznes modellarini yangilash, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash, va onlayn savdoni kuzatish uchun yangi ko'nikmalarni talab qiladi. Bu sohadagi ilg'or hodisalar, yangi biznes platformalarning paydo bo'lishi va o'zgarishlarga javob berish tadbirkorlarga raqobatbardoshlikni saqlashga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar jismoniy shaxslar, tadbirkorlik subyektlari va butun jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotining tobora muhim qismiga aylandi.

Raqamli texnologiyalar yangi ishlab chiqarishni tashkil etish va ularni modernizatsiya qilish, jamiyat va davlat organlarning axborot-kommunikatsion texnologiyalari asosida shaxslararo hamkorligi darajasini oshirish, innovatsion biznes modellarini shakllantirish, milliy bozoring raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 -yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoniga muvofiq bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Ushbu muammolarni hal qilish raqamli platformalardan faol foydalanishni o'z ichiga oladi. Raqamli platformalar zamonaviy iqtisodiyotning raqamli rivojlanishining asosiga aylanmoqda¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —Raqamli O'zbekiston-2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida 2020 yil 5-oktabrdagi PF-6079-son farmoni.

Yurtimizda mashhur bo'layotgan yetkazib berish xizmatlari, online bizneslar ya'ni e-tijoratga misol bo'la oladi. E-tijorat bu – internetdan foydalangan holda savdo-sotiqni amalga oshirishimizdir. Bu albatta raqamli iqtisodiyotning ko'rinishlaridan biridir. Biz hozirda uydan chiqmasdan turib biror buyum yoki oziq-ovqatga buyurtma bersak bo'ldi, o'zlari uyimizga yetkazib berishadi.

Raqamli platformalar biznes yuritishning an'anaviy usullarini, jumladan bozordagi muvozanat kuchlarini o'zgartirmoqda. Raqamli platforma egalari narxlarni nazorat qilish orqali bozor tizimida o'z ta'sirini kuchaytirdi, natijada an'anaviy biznes egalari qarshi kurash paydo bo'ldi².

M.L. Kalujskiy raqamli iqtisodiyot – iqtisodiy internet faoliyati, shuningdek, shakllari, usullari, vositalari va uni amalga oshirish aloqa muhitidir, deb ta'riflaydi³.

Davlatimiz rahbari tomonidan ilm-ma'rifatga alohida urg'u berishlari va bu orqali raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalarini kun tartibiga qo'yishlari O'zbekiston tanlagan yo'l faqat bir manzilga olib borishini, ya'ni iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy jihatdan kuchli, bozor iqtisodiyoti qonunlari to'liq amal qiladigan jamiyat qurishning yangi bosqichiga o'tganimizni yaqqol ifoda etadi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha aniq miqdor ko'rsatkichlari ham belgilangan bo'lib, davriy jihatdan 2020-2023 yillarni qamrab oladi. Xususan: 2020-2021 yillarda barcha sog'liqni saqlash muassasalari, maktablar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarini, shuningdek, qishloqlar va mahallalarni yuqori tezlikdagi Internet tarmog'iga ulash hamda aloqa xizmatlari sifatini oshirishni, raqamli infratuzilmani to'liq modernizatsiya qilish va zamonaviy telekommunikatsiya xizmatlaridan barcha hududlarda foydalanish imkoniyatini ta'minlash, 2022 yilda elektron davlat xizmatlari ulushi 60 foizgacha yetkazilgan bo'lsa, 2023 yilga kelib raqamli iqtisodiyotning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 2 baravarga ko'paytirildi.

Bugungi kunda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish davlatimiz iqtisodiy siyosatining strategik vazifasidir. Hozirgi kunda ushbu soha nafaqat iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini jadallashtirishda, balki mamlakatimiz uchun nihoyatda muhim bo'lgan bandlik va aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal etishda ham yetakchi o'rin tutmoqda. Bejizga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "Faqat katta korxonalar qurib, aholi bandligini va daromadini oshirish, byudjet tushumlarini ko'paytirish masalalarini to'liq hal eta olmaymiz. Turmush darajasini oshirishning eng muhim yo'li tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirishdir" deb ta'kidlab o'tmaganlar.

² Qarang: Агеев А.И. Управление цифровым будущим // Мир новой экономики. 2018. № 3. С. 6–23.

³ Parpieva M.M. RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSIYALARNING ROLI. Davlat statistika qo'mitasi huzuridagi Kadrlar malakasini oshirish va statistik tadqiqotlar institutining "O'zbekiston statistika axborotnomasi" ilmiy elektron jurnali. 2022 yil, 3-son

Raqamli texnologiyalar jadal sur'atlarda rivojlanib, turli sohalarda yangicha yondashuv va imkoniyatlarni yaratayotgan bir davrda, kichik biznes va tadbirkorlik uchun ham ular muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli xizmatlar va platformalar tadbirkorlarga biznesni samarali boshqarish, yangi bozorlarga chiqish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatini beradi va quyidagilarda namyon bo'ladi.

1. Raqamli xizmatlar va platformalarning ahamiyati.

Tezkorlik va samaradorlik. Qo'llaniluvchi raqamli texnologiyalar orqali tadbirkorlar operatsiyalarni tezroq amalga oshiradi va ortiqcha xarajatlarni qisqartiradi.

Global bozorlarga chiqish. Elektron tijorat platformalari orqali mahsulot va xizmatlarni xalqaro bozorga olib chiqish osonlashadi.

Mijozlar bilan aloqa. CRM (Customer Relationship Management) tizimlari orqali mijozlar bilan aloqani yaxshilash imkoniyati.

2. Raqamli xizmatlar va platformalarning turlari

Elektron tijorat platformalari.

Amazon, eBay, Ozon kabi platformalar mahalliy mahsulotlarni keng bozorga chiqaradi.

Elektron to'lov tizimlari (PayPal, Click, Payme) orqali tez va xavfsiz to'lovlarni amalga oshirish imkoniyati.

Sotuvni avtomatlashtirish vositalari.

Chatbot va sun'iy intellekt texnologiyalari orqali mijozlarga 24/7 xizmat ko'rsatish.

Onlayn marketing platformalari (Google Ads, Facebook Ads) orqali reklama samaradorligini oshirish.

Ta'lim va rivojlanish platformalari.

Coursera, Udemy kabi o'quv platformalari tadbirkorlarga biznes ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Buxgalteriya va moliya xizmati.

QuickBooks, 1S kabi dasturlar orqali moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish.

3. Kichik biznes uchun raqamli texnologiyalarning foydalari

Xarajatlarni qisqartirish. Raqamli xizmatlar orqali an'anaviy jarayonlarga sarflanadigan xarajatlar kamayadi.

Foydalanuvchilar tajribasini yaxshilash. Mijozlar talabini tezkorlik bilan bajarish orqali ishonchni oshirish.

Innovatsiyalarni joriy etish. Yangi texnologiyalar orqali mahsulot va xizmatlarni diversifikatsiya qilish.

Masofaviy ishlash imkoniyati. Onlayn platformalar tadbirkorlarga har qanday joydan faoliyat yuritish imkoniyatini yaratadi.

4. Raqamli platforma va xizmatlarni joriy etish strategiyalari

Talab va ehtiyojni aniqlash. Qaysi raqamli xizmat yoki platforma biznesga ko'proq samara beradi, shuni belgilash.

Trening va bilimlarni oshirish. Xodimlarni raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishga o'rgatish.

Hamkorlik qilish. Raqamli platformalarni yaratishda professional IT-kompaniyalar bilan hamkorlik qilish.

Xavfsizlikka e'tibor berish. Raqamli ma'lumotlarni himoya qilish uchun kiberxavfsizlik choralari ko'rish.

5. Muammolar va yechimlar

Infratuzilma muammolari. Ayrim hududlarda internet tezligi past. Yechim. Hukumat va xususiy sektor hamkorligida infratuzilmani yaxshilash.

Moliyaviy resurslar yetishmovchiligi. Kichik biznes sohalari uchun imtiyozli kreditlar berish orqali raqamli platformalarga kirishni yengillashtirish.

Bilim yetishmovchiligi. Raqamli savodxonlikni oshirish uchun davlat dasturlarini yo'lga qo'yish.

Raqamli xizmatlar va platformalar kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun muhim asos hisoblanadi. Ular orqali tadbirkorlar nafaqat mahalliy bozorda, balki xalqaro miqyosda ham raqobatbardosh bo'lishi mumkin. Raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlash uchun davlat siyosati, xususiy sektor tashabbuslari va innovatsiyalarga ishonch muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" Strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.

2. Prezidentning 2024 yil 23 sentyabrdagi "Kambag'alikdan farovonlik sari" dasturini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-taduyirlar To'g'risidagi PQ-330 sonli Qarori.

3. www.lex.uz

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI

S.E. Marjonov

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Kichik biznes va tadbirkorlik har bir mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, bandlikni oshirish va yangi innovatsiyalarni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Ushbu sohani muvaffaqiyatli tashkil etish va rivojlantirish uchun turli omillarni e'tiborga olish muhimdir.

Iqtisodiyotni globallasuvi sharoitida kichik biznes sub'ektlari faoliyatini tubdan o'zgartirish va ular tomonidan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirishni shiddatli raqobat sharoitidagi o'z iqtisodiy echimni kutayotgan dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etish mumkin.

Tadbirkorlar sub'ektlarini rasmiylashtirish va davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun rozilik beruvchi tashkilotlar soni keskin qisqartirildi hamda barcha kelishib olish tartibotlari tadbirkorlik sub'ektlarini amaldagi qonun hujjatlariga rioya qilgan holda ro'yxatdan o'tkazadigan faqat bitta tashkilot doirasida amalga oshirilishi ta'minlandi. Hozirgi vaqtda esa, tadbirkorlik sub'ektlarini davlat ro'yxatidan o'tkazishni ularning arizalariga ko'ra namunaviy ta'sis hujjatlari asosida amalga oshirish mumkin. Tadbirkorlik sub'ektlarini tekshirish tizimini takomillashtirish yuzasidan ham muhim choralar ko'rilmoqda. Xususan:

- ❖ mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining moliya-xo'jalik faoliyatini ko'pi bilan har to'rt yilda bir marta, boshqa tadbirkorlik sub'ektlarini esa ko'pi bilan har uch yilda bir marta reja asosida tekshirish;

- ❖ yangi tashkil qilingan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo'jaliklarining moliya-xo'jalik faoliyatini ular davlat ro'yxatiga olingan paytdan boshlab ikki yil mobaynida reja asosida tekshirish o'tkazilmasligi;

- ❖ hududiy soliq organlari tomonidan boshqa tumanlar (shaharlar)da ro'yxatga olingan tadbirkorlik sub'ektlarining ishlab chiqarish binolari, savdo shoxobchalari qaerda joylashganidan va xizmatlar ko'rsatiladigan (ishlar bajariladigan) joydan qat'i nazar ularning moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish takrorlanishiga yo'l qo'yilmagan holda, tadbirkorlik sub'ekti ro'yxatga olingan joydagi tegishli soliq organlari bilan bir vaqtda amalga oshirilishi;

- ❖ tadbirkorlik sub'ektlari tekshirish natijalari bo'yicha nazorat organlarining taqdimnomalarini bajargan, shuningdek etkazilgan zararni belgilangan muddatda va to'liq hajmda ixtiyoriy ravishda qoplagan, shu jumladan penyani to'lagan taqdirda ularga nisbatan moliyaviy jazo choralari qo'llanilmasligi belgilab qo'yilgan.

O'zbekistonda tadbirkorlikni yanada rivojlantirishning huquqiy asosini takomillashtirish chora-tadbirlari ko'rilmoqda. Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konseptsiyasiga ko'ra,

tadbirkorlar o'z biznesiga bexavotir investitsiya kiritishlari, ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirishlari, olayotgan daromadlarini ko'paytirishlari, o'z mulklariga o'zlari egalik qilishlari, foydalanishlari, tasarruf etishlari asosiy kafolatlarini mustahkamlash maqsadida «Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonun qabul qilindi.

Shuningdek, «Tadbirkorlik faoliyati sohasida ruxsat berish tartib-qoidalari to'g'risida»gi Qonunni ishlab chiqish ham nazarda tutilmoqda. Unda tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun zarur bo'lgan ruxsat berish tartib-qoidalarining qat'iy cheklangan ro'yxati va turlari aniq belgilab qo'yiladi, konunda nazarda tutilmagan ortikcha ruxsatoma va ruxsat berish tartib-qoidalarining yangi turlari kiritilishi qonun bilan taqiqlanadi. Ayni paytda bu qonunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga davlat buyurtmalarini olishda, ishlab chiqarayotgan mahsulotlarini sotishda yangi imtiyozlar berish, xalqaro amaliyotga muvofiq daromadlarning yillik deklaratsiyasi shakliga bosqichma-bosqich o'tish, moliya va statistika hisobotlari tizimini yanada soddalashtirish, jumladan, bunday hisobotlarni vakolatli davlat organlariga elektron shaklda taqdim etish kabi mexanizmlar hisobidan qo'llab-quvvatlash masalalari ham o'z aksini topdi.

Tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish uchun biznesning yangi tashkiliy-huquqiy shakli sifatida oilaviy biznesni qonunchilikda belgilab qo'yish ham mo'ljallangan.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, mazkur sohani yanada kengroq rivojlantirish uning o'ziga xos jihatlari e'tiborga olishni taqozo etadi. SHunday jihatlardan biri – soha faoliyatini moliyaviy resurslar bilan ta'minlash hisoblanadi.

Kichik biznes faoliyatini moliyaviy resurslar bilan ta'minlashda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- mazkur soha sub'ektlari aksariyat qismining yangidan tashkil etilishi;
- faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan boshlang'ich mablag' hajmi nisbatan katta bo'lmasa-da, shunga qaramay, barcha sub'ektlarda ham ushbu mablag'ga ega bo'lish imkoniyatining talablar darajasida emasligi;
- soha faoliyat barqarorligining nisbatan pastligi, tavakkalchilikning yuqoriligi tufayli tijorat banklari tomonidan kredit ajratish istagining yuqori emasligi va h.k.

Hozirda davlat tomonidan ushbu sohani rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari qo'yidagilarda o'z aksini topadi:

- biznes va xususiy tadbirkorlikni tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar;
- xususiy kapital samaradorligini oshirish maqsadida byudjet mablag'lari asosida soliq imtiyozlarini berish orqali imkoniyatlar berish;
- bo'sh turgan maydonlarni sotib olish yoki ijaraga berish hamda resurslardan samarali foydalanish erkinligini ta'minlash;
- ichki va tashqi bozorlar uchun kerak bo'ladigan, talab bor bo'lgan zaruriy mahsulot va xizmatlarga bo'lgan ehtiyoj haqidagi axborotlar bilan ta'minlash.

Aytish joizki, biznes daromad keltiriladigan iqtisodiy faoliyat, foyda olish yoki shaxsiy manfaatni nazarda tutuvchi daromad olishga qaratilgan har qanday faoliyat sifatida rivojlanib bormoqda. Bugungi kunda iqtisodiy taraqqiyotni tadbirkorlarning faoliyatsiz tassavur etib bo'lmaydi. Albatta, o'z navbatida, tadbirkorlik – bu ijtimoiy faol turdagi mehnat faoliyati bo'lib, uning zamirida, o'z-o'zini ish bilan ta'minlashdek muhim omillardan biri gavdanlanadi.

Qolaversa, kichik biznes mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy tizimining ajralmas bir bo'g'ini sifatida bozor munosabatlari barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lib ham xizmat qilmoqda. Bu soha korxonolari aholini ish bilan ta'minlashda ham o'ziga xos o'rin tutmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarda ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularga imtiyoz va preferençiyalar berish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi sharoitda tadbirkorlik faoliyatida ilm-fanning so'nggi yutuqlari, innovaçiyalardan keng foydalanish orqali iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror iqtisodiy o'sish hamda iqtisodiy faollikni ta'minlash uchun asos bo'lmoqda.

SHuning uchun ham modernizaçiyalashga investičiyalarni jalb qilish orqali mavjud korxonalarni yangi texnika va texnologiyalar bilan jihozlash lozim bo'lmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad:

- iqtisodiy va moliyaviy-texnik taraqqiyotni jadallashtirish;
- barqaror moliyalashtirish manbaiga ega bo'lish;
- ishlab chiqarish fondlarini modernizaçiyalash;
- tashqi bozorlar bilan aloqalarni yo'lga qo'yish;
- raqobatbardoshlikni oshirish va boshqalar bo'lib hisoblanadi.

SHu o'rinda aytish joizki, hozirda loyihaviy moliyalash korxonalarining, ayniqsa kichik biznes korxonalarining o'z mablag'lari etishmasligi tufayli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonlarida muammolar yuzaga kelmoqda.

Ushbu muammolar xususida Prezident Shavkat Mirziyoev joylarga chiqish, xar bir xonadonning tadbirkorlik borasidagi imkoniyatini o'rganish, moliyalashtirishni kengaytirish bilan bog'liq muammolarni xal etish, tadbirkorlarni ishontirish va ularga amaliy yordam berish kerak ligini respublikada kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, ularning o'rni va rolini kengaytirish masalalari hozirgi kunda naqadar dolzarb ahamiyatga molik masalalardan ekanligini tushunib etish mumkin.

Hozirgi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalasiga juda katta e'tibor qaratilishi lozim bo'lmoqda. Kichik biznes va sub'ektlarning mamlakatda yangi ish o'rinlarini tashkil qiluvchi, aholi daromadlariniva farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omili sifatida qarash zarur bo'ladi. Bu borada zarar ko'rmasdan moliyaviy qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Mamlakatimizda 2024 yilning dastlabki oylarida amalga oshirilayotgan

iqtisodiy islohotlarda iqtisodiyotning lokomotivi hisoblangan sanoat tarmoqlarini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratildi. 2022-2027 yillarda O'zbekiston Respublikasi Taraqqiyot strategiyasida ham sanoat tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish kabi vazifalari belgilab berilgan. Kichik biznes sub'ektlarining o'zni katta bo'lishini tashkil etish orqali ularni yanada investitsion moliyaviy qo'llab-quvvatlashni tartibli yo'lga qo'yish davr talabi bo'lmog'i lozim deb hisoblaymiz.

Biroq kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mavsumiy tadbir bo'lmasligi lozim. Istiqbolda bunday tarmoqni rivojlanishi innovatsion xususiyatga ega bo'lmog'i lozim. SHu bois ham kichik biznesga moddiy yordam sifatida jalb etiladigan mablag'lar davlatning barcha iqtisodiy siyosiy yo'nalishlarida o'z aksini topmog'i lozim.

Istiqbolda ham kichik biznes davlat va jamiyat hayotida o'ta muhim va salmoqli ahamiyatga ega bo'lib qolmog'i lozim, chunki biror bir soha ularning o'rnini bosa olsin. Kichik biznesni izchil rivojlantirish har doim ham aholini ish bilan ta'minlashda, ularning daromadlarini oshirishda va turmush farovonligini yanada yaxshilashda muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030" Strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.
2. Prezidentning 2024 yil 23 sentyabrdagi "Kambag'alikdan farovonlik sari" dasturini amalga oshirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-taduiirlar To'g'risidagi PQ-330 sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili" Davlat dasturi to'g'risidagi Qarori.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИШ ИМКОНИАТЛАРИ

А.З.Шодиев

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Ҳозирги глобал иқтисодиётда хизмат кўрсатиш соҳаси нафақат иқтисодий ривожланиш, балки аҳолининг бахтлилик даражасига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири сифатида аҳамият касб этмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг юқори қўшимча қиймат яратишга қаратилган тармоқларидан бири бўлиб, у меҳнат билан таъминлаш, аҳолининг турмуш сифатини яхшилаш ва ижтимоий барқарорликка ҳисса қўшиш имкониятини беради.

Оилавий тадбиркорлик бу соҳада катта истиқболларга эга. У нафақат янги иш ўринлари яратиш, балки оила аъзолари ўртасида ҳамкорликни мустаҳкамлаш ва шахсий масъулиятни ошириш орқали аҳолининг бахтлилик даражасини кўтаришга ёрдам беради. Бахтлилик даражасини оширишда, айниқса, юқори сифатли хизматлар орқали истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш, ижтимоий муносабатларни яхшилаш ва аҳолининг умумий фаровонлигига ҳисса қўшиш муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармонида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июнь куни “Ҳар бир оила — тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги қарори, 2018 йил 14 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлар айнан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш ва аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган. Ўзбекистон республикаси Марказий банки бошқарувининг 2018 йил 9 июнда «Ҳар бир оила - тадбиркор» дастури доирасида кредитлар ажратиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори ҳам ушбу соҳани ривожлантириш орқали аҳолининг фаровонлиги, турмуш даражаси ва сифатини ошириш учун муҳим ҳужжат сифатида амал қилмоқда.

Оилавий тадбиркорлик, унинг хизмат кўрсатиш соҳасидаги ўрни ва роли, аҳолининг фаровонлиги, турмуш даражаси ва сифатини ошириш ҳақидаги муаммолар билан Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлар ҳам шуғулланиб келмоқдалар. Шунинг эътирофи этиш керакки, мамлакатимиз олимлари асосан оила ва уй хўжалиги масалалари билан мустақиллик йиллари арафасида ва асосан мустақиллик йилларида шуғуллана бошладилар.

Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолининг бандлигини таъминлаш борасида бир қанча илмий-тадқиқот ишлари ҳам олиб борилмоқда. Мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида оилавий

тадбиркорликни маҳаллалар фаолияти билан қўшиб олиб бориш зарурати ҳам туғилди. Маҳаллаларни оилавий тадбиркорлик билан ҳамкорлигини таъминлаш борасида ҳам бир қанча ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий механизмларини такомиллаштириш зарурати туғилмоқда. Хусусан, оилавий тадбиркорлик орқали маҳалла бюджетини шакллантириш ва маҳаллаларни тўлақонли субъектга айлантириш бўйича бир қанча тавсиялар ҳам шакллантирилди.

Ҳозирда маҳаллаларда кўплаб ҳеч жойдан рўйхатдан ўтмасдан яширин ҳолда фаолият кўрсатаётган яқка тадбиркорлар, нима қилишини билмай юрган ишсизлар мавжуд. Аммо маҳалланинг ўзи буларни иш билан банд қилишга унчалик қизиқиши йўқ. Чунки, ушбу ишни йўлга қўйиш учун ҳеч қандай рағбатлантириш механизми мавжуд эмас. Буни йўлга қўйиш учун маҳалладаги яқка тадбиркорлар, ўзларини ўзлари иш билан банд қилган аҳоли, маҳалла томонидан ташкил қилинган касаначиларга ҳам солиқларини маҳаллага тўлайдиган ҳуқуқни бериш керак. Ўзи топган маблағини маҳалланинг ўзи маҳалла фаоллари, жамоатчилик билан тегишли низом асосида маҳалла эҳтиёжи учун фойдаланишлари мумкин бўлади. Ушбу тавсияни вилоят маҳаллалари номидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига, Олий Мажлис палаталарига мурожаат билан чиқиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бундай ҳолда маҳаллалар бюджетга қарам бўлмасдан, ҳар бир маҳалла ўзини ўзи маблағ билан таъминлайдиган имкониятга эга бўлади ва маълум вақтдан кейин маҳалланинг ўзи топган маблағининг бир қисмини бюджетга тўлайдиган механизми ва имконияти яратилади. Бунинг афзаллиги маҳаллалар янги иш ўринларини яратишга қизиқиши ортади ва маҳаллалар ўртасида ушбу ҳолат бўйича соғлом рақобат вужудга келади. Ҳар бир маҳалла ўзларини ўзлари “боқиши” учун курашади, янги иш ўринларини яратишга манфаатдорлиги ошади. Шунчаки майда тадбиркорлик билан шуғулланиб, ҳеч жойдан рўйхатдан ўтмасдан маҳалла доирасида фаолият кўрсатаётган тадбиркорлар бўлмайди. Энди буларни маҳалланинг ўзи назорат қилади. Ушбу тадбир билан яширин иқтисодиётнинг ҳам олди олинади.

Маълумки, маҳалла аҳоли билан ишлайдиган қуйи бўғин. Аҳолининг иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва маданий каби ҳамма муаммолари айнан шу ерда аниқланади. Аммо у мустақил субъект бўлишига қарамасдан ўзининг бюджетига эга эмас ва ўзларини ўзлари маблағ билан таъминлаш имкониятига ҳам эга эмас. Натижада маҳаллалар давлат ва маҳаллий бюджет маблағларига қарам ҳолда фаолият кўрсатмоқда. Бу ҳолат жуда кўплаб муаммоларни ҳал қилиш имконини бермайди. Оқибатда маҳаллаларда яқка тадбиркорлар, ўзини ўзи иш билан таъминлайдиганларни кўпайтиришга, янги иш ўринлари яратиб, ўзининг иқтисодий аҳволини ички имкониятлар эвазига яхшилашга ҳам ҳеч қандай рағбат йўқ.

Маҳаллаларнинг ролини ошириш учун ҳар бир маҳалланинг

бюджетини ўзида ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз (3.4-жадвал).

3.4-жадвал

Маҳаллаларнинг аҳоли бандлигини ошириш, бюджетини ташкил қилиш орқали оила хўжаликларининг фаровонлиги, яшаш даражаси ва сифатини яхшилаш йўллари

Т/р	Келажакда амалга оширилиши кўзда тутилган тадбирлар	Кўрилган чораларнинг изоҳи
1.	Маҳаллаларнинг ихтиёрига якка тадбиркорлик билан шуғуллана- диган ва маҳалла кўмагида ўзини ўзи иш билан таъминлаган шахслар	Аҳолини ишга жойлаштириш янги иш ўринларини очиш имконияти ва унга рағбат пайдо бўлади
2.	Якка тадбиркорлик билан шуғуллана- надиган ва маҳалла кўмагида ўзини ўзи иш билан таъминлаган шахсларнинг тўлайдиган солиқларини маҳалла бюджетига ўтказишни ташкил қилиш	Маҳаллалар шу йўл билан ўзини ўзи маблағ билан таъминлайдиган мустақил бюджетига эга тўлақонли субъектга айланади
3.	Ҳеч жойдан рўйхатдан ўтмасдан маҳалла ҳудудида фаолият кўрсатиб келаётган кўплаб якка тадбиркорларни айнан маҳалладан рўйхатдан ўтказиш тартибини жорий қилиш	Норасмий ишлаб юрганлар пировардида иш билан тўлақонли таъминланади, расмий ходимга айланади ва мос равишда келажакда пенсия олиш имкони- ятлари ҳам яратилади. Яширин иқтисодиётнинг
4.	Маҳалла мустақил хўжалик юритувчи субъект сифатида ички имкониятлари ва турли манбалар эвазига ўзининг бюджетини ташкил қилиш механизми жорий қилинган бўлиши лозим	Маҳаллаларга давлат ва маҳаллий бюджетдан тўланадиган маблағлар тежаллади.
5.	Маҳаллаларнинг тадбиркорлардан ундирган солиғи ва бошқа манба- лардан топган маблағларининг бир қисмини меъёр асосида ўзларида қолдириб, ортиқчасини давлат бюджетига тўлайдиган тартибни ҳам ўрнатиш	Маҳаллалар хўжалик юритувчи субъект сифатида аста-секинлик билан маблағларининг бир қисмини маҳаллий ёки давлат бюджетига тўлайдиган имкониятга ҳам эга бўлади.
6.	Маҳаллалар ўзларини ўзлари маблағ билан таъминлаш оқибатида улар ўртасида рақобат муҳитини шакллантириш	Маҳаллаларда якка тадбиркорлар, ўзини ўзи иш билан таъминлайдиган шахсларни кўпайтиришга рағбат яратилди
7.	Маҳаллалар фаолиятини иш билан бандлик даражаси ва янги иш ўринларини яратганлиги билан баҳолаб, илғорларни рағбатланти- риш механизми ишлаб чиқилмоғи лозим.	Маҳаллаларда янги иш ўринлари яратишга маҳалла аҳолини иш билан таъминлашга ҳаракат қилинади ва оқибатда, ҳудудлар иқтисодиёти ички имкониятлар эвазига юксалади.

Агар ушбу тавсиялар амалга ошадиган бўлса, асосан аҳолининг қуйи бўғини билан ишлайдиган маҳалла ўз маблағига эга бўлади, маҳаллалардаги оилаларнинг жуда кўп иқтисодий-ижтимоий муаммолари ҳал бўлади, аҳолининг ишсиз қисми иш билан таъминланиб, бандлик муаммоси ҳал қилинади. Муҳими, маҳаллалар хўжалик юритувчи субъектга айланиб, ўзларини маблағ билан таъминлаб, ўзининг иқтисодий қудратига ўзи масъул бўлади.

“Оилавий тадбиркорлик асослари” фанини киритиш. Ҳозирги пайтда “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг қонуни доирасида ушбу масалага катта аҳамият берилмоқда, аммо у билан шуғулланадиган мутахассис кадрлар тайёрланмаяпти. Бирорта коллеж ёки олий ўқув юртида оилавий тадбиркорлик бўйича мутахассис кадрлар йўқдиги бир томон бўлса, иккинчидан таълим дастурларига “Оилавий тадбиркорлик асослари”га оид фан ҳам киритилган эмас.

Келгусида, мамлакатимиздаги деярли барча КХЖларида тижорат асосида бўлса ҳам “Оилавий тадбиркорлик” бўйича турли йўналишларда кадрларни тайёрлаш курсларини 2025-2026 ўқув йилидан бошлаб очишни йўлга қўйиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Бунинг амалга оширилиши “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси қонунининг бажарилишини таъминлаш билан бирга, алоҳида шу соҳа билан шуғулланадиган мутахассис кадрлар тайёрланиши йўлга қўйилади ва мос равишда оилавий тадбиркорликнинг ривожланиши ва аҳоли бандлигини таъминлаш учун катта имкониятлар эшиги очилади.

Маълумки, оилавий тадбиркорлик тўғрисида қонун бор, амалий фаолият мавжуд. Аммо ушбу соҳанинг ўзига хос хусусиятларини ўргатадиган бирорта ўқув қўлланма ёки дарслик йўқ. Чунки ушбу фан ўқитилиши кўзда тутилмаган. Олий ўқув юртлари ўқув режасига “Оилавий тадбиркорлик асослари” фанини киритиш керак, деб ҳисоблаймиз. Агар ушбу тавсия йўлга қўйилса, жуда кўп мутахассислар оилавий тадбиркорлик тўғрисида маълумотга эга бўлади. Чунки оилавий тадбиркорликнинг кўпгина ўзига хос жиҳатлари мавжуд.

Қишлоқ маҳалларида "Касаначилик марказлари"-ни ташкил қилиш. Мамлакатимизнинг қишлоқларида аёлларнинг аксарият қисми ишсиз, уларни ишга жойлаштиришга маҳалланинг унчалик қизиқиши йўқ. Янги иш ўринларини яратиш учун йирик қишлоқларда “Касаначилик марказлари”ни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ. Уларнинг солиқларини маҳалла бюджетига тўлаш тартибини жорий қилиш ҳам лозим бўлади. Шу тариқа ишсиз аёлларнинг уйларига тегишли дастгоҳларни ва жиҳозларни етказиб, касаначиликни ташкил қилиш натижасида уларнинг бандлиги таъминланади ва маҳаллаларнинг ҳам бюджети ички имкониятлар эвазига шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон-2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

2. Президентнинг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағаликдан фаровонлик сари” дастурини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар Тўғрисидаги ПҚ-330 сонли Қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 7 июнь куни “Ҳар бир оила - тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги қарори

Прогнозирование качества имплантатов и долгосрочного несъемного протезирования

Сафаров М.Т., Мусаева К.А., Ташпулатова К.М., Сафарова Н.Т.,
Нормуродова Р.З., Бурибаева М.Г., Рузимбетов Х.Б., Ахмаджонов М.А.,
Кушбеков Б.К., Абдуназаров Д.Э., Халилов И.Ш.

Кафедра госпитальной ортопедической стоматологии,
Ташкентский государственный стоматологический институт
khayotruzimbetov@gmail.com

Протезирование несъемными конструкциями наиболее распространено у пациентов, обратившихся за имплантологическим лечением, в силу ряда причин и, прежде всего, психологических преимуществ. Страх перед ортопедическими манипуляциями по препарированию зубов под опорные коронки и угроза повредить здоровью твердых тканей и пульпы опорных зубов является не менее существенным доводом в пользу ДИ.

По мнению I. Finger, O. H. Суров, литература по дентальной имплантации в основном отражает хирургические аспекты, а проблемы протезирования освещаются недостаточно, хотя замещение дефектов зубных рядов является конечной целью дентальной имплантации.

Не случайно Н. Grafelman свидетельствует, что около 60 % неблагоприятных исходов внутрикостной имплантации обуславливаются именно отсутствием четкого представления о методиках протезирования на имплантатах, так как они требуют по-настоящему другого, более высокого уровня качества.

Для успешного имплантологического лечения с применением несъемного протезирования необходимо соблюдение ряда требований:

1. При планировании лечения необходимо проводить восстановление всех отсутствующих зубов обеих челюстей
2. Необходимо планировать введение адекватного количества дентальных имплантатов, которое в идеальных условиях должно соответствовать количеству отсутствующих зубов (имплантат — зуб).
3. Протезы, опирающиеся на имплантаты, имеют определенные особенности восстановления окклюзионных взаимоотношений, которые необходимо соблюдать в любом случае.

4. Восстановительные конструкции протезов должны изготавливаться методом литья с последующей облицовкой фарфором или пластмассой.

При конструировании несъемного протеза следует стремиться моделировать жевательную поверхность коронок на $1/3$ меньше площади естественных зубов при умеренно выраженном экваторе (М. L. Perel), промежуточную часть мостовидного протеза создавать сердцеобразной или пулеобразной формы (С. М. Weiss), без выраженных бугров и бороздок на жевательной поверхности для профилактики чрезмерных нагрузок, воспалительных реакций тканей протезного поля под телом мостовидного протеза, а также для исключения расшатывающих перегрузок из за блокирования движений нижней челюсти. Придесневую поверхность промежуточной части следует моделировать таким образом, чтобы максимально облегчить гигиенический уход. Оптимальной конструкцией в имплантологии считают комбинированную жевательную поверхность несъемных протезов, где моделируют металлическими только окклюзионные площадки на местах передачи вертикальной нагрузки на имплантат. Это позволяет сохранить высоту прикуса и облегчить «притирание» жевательных поверхностей зубных рядов (О. Н. Суров). В то же время Р. I. Branemark, В. О. Hansson, R. Adell, V. Lekholm, В. Rockier и другие поддерживают использование акриловой пластмассы на окклюзионной поверхности, а S. D. Jones, F. R. Jones, S. K. Rhodes поддерживают использование керамики. D. D. Davis, R. Rimzott, G. A. Zarb обнаружили, что при ударных воздействиях акриловая пластмасса уменьшает нагрузку на каркас протеза и имплантат, в то время как при статических или неударных состояниях, таких как скрежетание зубами или сильное сжатие челюстей, фарфор уменьшает давление на каркас и имплантаты.

В 1989 г. Miscll предложил 5 разных опций протезирования в имплантационной стоматологии 6•7 (блок 4-1). Первые три вида - несъемные протезы, обозначаемые как НП- 1, НП-2 и НП-3. Они могут замещать зубной ряд частично или полностью и быть винтовыми или цементированными. Эти опции используются, чтобы сообщить информацию о внешнем виде окончательного протеза всем членам имплантационной команды, они зависят от объема замещаемых мягких и твердых тканей. Общим для всех несъемных протезов является невозможность для пациента их снять.

НП-1 - это несъемная реставрация, которая замещает только анатомические коронки отсутствующих естественных зубов. Потеря мягких и

твердых тканей обычно минимальна. Объем и расположение сохранившейся кости часто позволяют идеально разместить имплантат; его положение сходно с положением корня естественного зуба. Завершенная реставрация похожа по размеру и контуру на большинство традиционных несъемных протезов, используемых для реставрации или замещения коронок естественных зубов. НЛ-2 устанавливается для реставрации анатомической коронки и части корня естественного зуба. Объем и топография сохранившейся кости определяют вертикальное расположение имплантата, которое отличается от НЛ-1. Он более апикален по отношению к цементно-эмалевой границе естественного зуба. В результате режущий край находится в правильном положении, но десневая треть коронки увеличивается обычно в апикальном и язычном направлении по сравнению с естественным зубом.

Внешне НЛ-3 - это несъемная реставрация, замещающая коронки естественных зубов и часть мягких тканей. Как и в случае с НЛ-2, начальная высота доступной кости уменьшается в результате естественной резорбции или остеопластики к моменту установки имплантата.

Выводы: Согласно вышеизложенному, способом и методам лечения и прогнозирования качества, и долгосрочности несъемного протезирования на имплантатах следует отметить преимущества данного способа:

1. восприятие имплантата в качестве собственного зуба, влияющее на благоприятное психологическое состояние пациента.
2. Уменьшение застревания пищи.
3. Уменьшение поддержки (никаких аттачментов для изменений или подгонки).
4. Срок службы (столько же, сколько функционируют имплантаты).
5. Накладные расходы аналогичны перекрывающим протезам, полностью поддерживаемым имплантатами.

Литература:

1. Tashpulatova K. et al. Technique for eliminating traumatic occlusion in patients using Implant-supported bridges //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – No. 2. – pp. 6189-6193.
2. Safarov MT, Ro'zimbetov XB, Tashpulatova KM, Safarova NT (2023). Tish Implantatlarida To'liq Yoyli Protezlarning Biomexanikasi. Conferences , 35–36. extracted from <https://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1030>
3. Safarov, M., Akhmadjonov, M., & Ruzimbetov, A. (2022). Study of microbiological status in patients with perimplantitis in the area of bridges. Conferences , 138. retrieved from <https://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/111>
4. Tashpulatova K. M., Safarov M. T., & Ruzimbetov H. B. (2023). Hemodynamic Changes In The Mucous Membrane Of The Alveolar Ridge Of The Lower Jaw With Partial Defects Of The Dentition. EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN THE WORLD, 34(4), 42–48. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/9797>
5. Safarov M.T., Tashpulatova K.M., & Ruzimbetov Kh.B. (2023). Analysis Of The Effectiveness Of Methods For Fixing Artificial Crowns And Bridges On Dental Implants. EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN THE WORLD, 34(4), 36–38. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/9795>
6. Tashpulatova K.M., Safarov M.T., Sharipov S.S., Ruzimbetov H.B. (2023). Medium-term Forecast of the Efficiency of Fixed Dentures on Dental Implants. Conferences, 101–103. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1117>
7. Safarov M.T., Shirinova Sh., Tashpulatova K.M., Ruzimbetov H.B. (2023). Adaptation of the Chewing Muscles in Patients with Prosthetic Bridges Fixed on Dental Implants. Conferences, 93–95. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1113>
8. Ruzimbetov Kh.B., Safarov M.T., Tashpulatova K.M. (2023). Microbiological Studies for Inflammatory Complications in the Peri-Implant Areas. Conferences , 79–82. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1107>
9. Safarov M.T., Tashpulatova K.M., Ruzimbetov H.B., Shakirova D. (2023). Clinical and X-ray Study of Changes in Hard Tissues Around the Implant in Patients with Partial Edentia. Conferences , 89–90. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/1111>
10. Safarov MT et al. Evaluation of the Compensatory-Adaptive Mechanisms of Bridge Prosthetics at the Terminal Dentition Defects with the Use of Intraosseous

Implants by the Method of Electromyography //American Journal of Medicine and Medical Sciences. – 2020. – T. 10. – No. 9. – pp. 657-659.

11. Safarov M. T. et al. Microbiological status of patients using artificial crowns supported by dental implants for peri-implantitis // Conferences. – 2023. – P. 376-379.

12. Safarov M.T., Ruzimbetov Kh.B., Safarova N.T., Kholboev H. (2023). Study of the Functional Efficiency of Bridges Fixed on Dental Implants. Conferences , 372–374. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/902>

13. Safarov, M., & Tashpulatova, K. (2022). Study Of The Microflora Of The Oral Cavity In Patients Using Dental Bridges With Dental Implants For Peri-Implantitis. Conferences , 172–173. retrieved from <http://journals.scinnovations.uz/index.php/aposo/article/view/78>

14. Safarov MT et al. Permanent prosthetics on dental implants //Eurasian Journal of Otorhinolaryngology-Head and Neck Surgery. – 2023. – T. 2. – S. 70-74. <https://doi.org/10.57231/j.ejohns.2023.2.3.012>

15. Safarov M.T., Akhmadzhonov M., Ruzimbetov A. Study of microbiological status in patients with perimplantitis in the area of bridges. – Conferences, 2022.

16. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB To Question About Osteointegration Dental Implants And Ways Her Stimulations //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 82-89.

17. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB Modern Representation About Osteointegration Of Dental Implants //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 98-106.

18. Safarov MT, Tashpulatova KM, Ruzimbetov HB The Problem Of Inflammation In Peri-Implant Tissue And Factors Affecting Its Course //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – No. 3. – pp. 90-97.

19. Musaeva K. A. et al. Biomechanics of fixed full-arch prostheses supported by implants // Conferences . – 2023. – P. 370-372.

20. Musaeva , K. (2023). Prosthodontic treatment of patients with osteoporosis. Current problems of dentistry and maxillofacial surgery 4, 1(02), 103. retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/problems-dentistry/article/view/16170>

21. Musaeva K. A. On the Issue of Orthopedic Rehabilitation for Osteoporosis //Conferences. – 2022. – P. 90-91.

22. Musaeva, K., Asom, B., & Saliev, S. (2018). Improving the fixation of complete removable plate dentures in conditions of severe atrophy in the area of the maxillary tuberosities. Stomatologiya, 1(2(71)), 27–28. retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/stomatologiya/article/view/1714>

23. Musaeva, K. (2017). Features of the dental status of patients with chronic kidney disease. Stomatologiya 1 (1 (66)) , 62–64 . retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/stomatologiya/article/view/2364>

24. EXPERIENCE IN THE USE OF MATHEMATICAL MODELING TO

PREDICT THE LONG-TERM DURABILITY OF PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS. (APPLICATION OF MATHEMATICAL MODELING IN PROSTHETICS ON IMPLANTS.). (2024). Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 2(3), 14-23.

25. <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1/article/view/453>

26. Tashpulatovich S. M. et al. DENTAL IMPLANTS AS THE MOST APPROPRIATE METHOD OF ANCHORING FIXED PROSTHESES //INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 79-85. <http://ijero.co.uk/index.php/ijero/index>

27. Tashpulatovich S. M. et al. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF PERI-IMPLANT SOFT TISSUE FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INFLAMMATION IN THE IMPLANT CAVITY AND PERI-IMPLANT //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 18. – №. 6. – С. 106-111.

28. Tashpulatovich S. M. et al. STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF PERI-IMPLANT SOFT TISSUE FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF INFLAMMATION IN THE IMPLANT CAVITY AND PERI-IMPLANT //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 18. – №. 6. – С. 106-111.

29. Tashpulatovich S. M. et al. RESEARCH TO ASSESS MICROCIRCULATION PARAMETERS AND MORPHOFUNCTION OF GINGIVAL TISSUE DURING PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 18. – №. 6. – С. 93-96.

30. Сафаров М. Т. и др. СОПОСТАВЛЕНИЕ СПОСОБОВ ЗАКРЕПЛЕНИЯ НЕСЪЕМНЫХ ОРТОПЕДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИМПЛАНТАТОВ //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2024. – Т. 18. – №. 6. – С. 97-105.

31. Tashpulatovich S. M. et al. ANALYSIS OF COMPLICATIONS ARISING DURING PROSTHETICS WITH FIXED CONSTRUCTIONS OF DENTAL PROSTHESES FIXED ON TWO-STAGE OSTEOINTEGRATED SCREW IMPLANTS, THEIR ELIMINATION AND PREVENTION //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 163-167.

32. Tashpulatovich S. M. et al. FREQUENCY AND STRUCTURE OF CLINICAL COMPLICATIONS DEPENDING ON THE METHOD OF FIXING A FIXED PROSTHETIC CONSTRUCTION ON DENTAL IMPLANTS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 159-162.

33. Tashpulatovich S. M. et al. BIOMECHANICAL PROBLEMS OF CEMENT FIXATION OF ARTIFICIAL CROWNS ON IMPLANTS //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 10. – №. 5. – С. 151-158.

34. Tashpulatovich S. M. et al. CLINICAL ASPECTS OF THE APPLICATION OF AN INDIVIDUAL RECONSTRUCTIVE IMPLANT FROM LYOPHILIZED ALLOGENIC MATERIAL IN SEVERE ATROPHY OF JAW BONE TISSUE

//TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – №. 4. – C. 136-146.

35. Tashpulatovich S. M. et al. SOCIOLOGICAL ASPECTS MODERN DENTAL IMPLANTATIONS WHEN PLANNING FIXED DENTAL PROSTHETICS //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – T. 27. – №. 4. – C. 127-135.

36. Tashpulatovich S. M. et al. COMPARATIVE MATHEMATICAL MODELING OF STRENGTH AND DEFORMATION PARAMETERS OF METAL-CERAMIC CROWNS WITH SCREW AND CEMENT FIXATION TO IMPLANTS //TADQIQOTLAR. – 2023. – T. 27. – №. 4. – C. 147-152.

37. Tashpulatova K. M. et al. EXPERIENCE IN THE USE OF MATHEMATICAL MODELING TO PREDICT THE LONG-TERM DURABILITY OF PROSTHETICS ON DENTAL IMPLANTS.(APPLICATION OF MATHEMATICAL MODELING IN PROSTHETICS ON IMPLANTS.) //Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 14-23.

RANSUZ VA O‘ZBEK TILLARI IQTISODIY DISKURSINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Қурбонова Саида Абдуллаевна
Samarqand davlat chet tillar instituti
Annotatsiya

Mazkur tezisdagi Fransuz va O‘zbek tillaridagi iqtisodiy diskursning lingvopraktik xususiyatlari tahlil qilinadi. Iqtisodiy diskurs nafaqat tilning ma'naviy ifodalanishi, balki ijtimoiy muloqot, turli kommunikativ vaziyatlarda tilning pragmatik funksiyalarini o‘rganish muhimligini ko‘rsatadi. Fransuz va O‘zbek tillari iqtisodiy sohasidagi xususiyatlarni o‘rganishda lingvistik pragmatikaning qanday ro‘li borligi va bu tillarda muloqot vositalarining qanday samarali ishlatilishi ko‘rsatilgan. O‘zbekiston va Fransiyada iqtisodiy muloqotlar va tilning ishlatilishidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlangan. Teziste shuningdek, tilning pragmatik jihatlari hamda iqtisodiy tilni ishlatishda etiket va manipulyatsiya masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: lingvopraktika, iqtisodiy diskurs, pragmatika, til, kommunikativ vaziyat, etiket, manipulyatsiya, Fransuz tili, O‘zbek tili.

Kirish

Iqtisodiy diskurs, biror mamlakatning iqtisodiy hayoti va faoliyatini aks ettiruvchi til va ifodalash vositalarini o‘rganadigan maxsus tarmoq sifatida, lingvistika sohasida muhim o‘rin tutadi. Ushbu diskursni o‘rganish, tildagi pragmatik jihatlarni, muloqotdagi ijtimoiy va kommunikativ omillarni tushunishga yordam beradi. Iqtisodiy til, odatda, ham madaniy, ham ijtimoiy jihatlarni o‘zida aks ettiradi, shuning uchun uni tahlil qilishda pragmatik nazariyalar muhim ahamiyatga ega.

Fransuz va O‘zbek tillaridagi iqtisodiy diskursni taqqoslash orqali ularning lingvopraktik xususiyatlarini ochib berish, til va muloqotdagi pragmatik jarayonlarni o‘rganish imkoniyatini beradi. Shuningdek, bu tahlil ikki tilli muhitda iqtisodiy diskursning qanday shakllanishini va tilni qanday ishlatish usullarini ko‘rsatadi. Fransuz va O‘zbek tillari o‘rtasidagi farqlar, ularning milliy xususiyatlari, madaniyat va an'analar bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism

1. Lingvopraktika va iqtisodiy diskurs

Lingvopraktika, tilning muloqotdagi vazifalari va funksiyalarini, til va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadigan tarmoq sifatida iqtisodiy diskursni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy diskurs esa o'zida iqtisodiy sohadagi ma'lumotlarni taqdim etishda ishlatiladigan til vositalarini jamlaydi. Ushbu diskursda tilning pragmatik jihatlari, ya'ni kommunikativ maqsadlar, ishonch hosil qilish, manipulyatsiya qilish, rasmiylik va samimiylik kabi omillar alohida o'rganilishi lozim.

2. Fransuz tilida iqtisodiy diskurs

Fransuz tilidagi iqtisodiy diskurs odatda rasmiy va intellektual tilni talab qiladi. Fransuz tilidagi iqtisodiy muloqotlar ko'pincha soddalashtirilgan shaklda bo'lmaydi va qat'iy etiket qoidalariga rioya qilinadi. Bunda tilning maqsadi asosan ma'lumot yetkazish va odamlarning ijtimoiy o'zaro munosabatlarini tartibga solishdir. Fransuz iqtisodiy diskursida ko'p holatda iqtisodiy sohada faoliyat yuritadigan mutaxassislar o'z tilida rasmiy va formal tilni ishlatishadi, bu esa diskursning yuqori darajali ishonchliligini ta'minlaydi.

3. O'zbek tilida iqtisodiy diskurs

O'zbek tilidagi iqtisodiy diskursda esa tilning pragmatik jihatlari, asosan, axborotni tez va samarali yetkazish, iqtisodiy mavzudagi masalalarni tushunish uchun soddalashtirishga qaratilgan. O'zbek tili, rasmiy hujjatlarda, moliyaviy hisobotlarda yoki iqtisodiy shartnomalarda tilning aniq va tushunarli bo'lishiga katta e'tibor beriladi. O'zbek tilidagi iqtisodiy diskursda ortiqcha ma'lumotlardan qochiladi va omma uchun tushunarli bo'lishiga urg'u beriladi.

4. Fransuz va O'zbek tillaridagi lingvopraktik farqlar

Fransuz va O'zbek tillaridagi iqtisodiy diskursni solishtirganda bir qancha farqlarni ko'rish mumkin. Fransuz tilida iqtisodiy diskurs, ko'proq yuqori intellektual darajaga ega bo'lishi, rasmiy til va an'anaviy etiketga e'tibor berilishi bilan ajralib turadi. O'zbek tilida esa ko'proq pragmatik maqsadlar, ya'ni axborotni samarali yetkazish va vaqtni tejashga urg'u berilgan. O'zbek tilida iqtisodiy diskurs ko'proq soddalashtirilgan va ommabop bo'lishi mumkin, bunda tilning barcha qatlamlari uchun tushunarli bo'lishiga alohida ahamiyat beriladi.

5. Iqtisodiy diskursdagi manipulyatsiya va etiket

Iqtisodiy diskursda tilning pragmatik jihatlari ko'pincha manipulyatsiya va etiket masalalari bilan bog'liqdir. Iqtisodiy aloqalarda manipulyatsiya qilish, ya'ni

odamlarni o'ziga jalb qilish, fikrlarini o'zgartirish yoki qabul qildirish, tilning eng muhim vositalaridan biridir. Fransuz tilida bu ko'proq rasmiy va muhokama qilinadigan shakllarda ifodalanadi, O'zbek tilida esa ko'proq tilning to'g'ridan-to'g'ri va samimiy tarzda ishlatilishi mumkin.

Xulosa

Fransuz va O'zbek tillaridagi iqtisodiy diskursning lingvopraktik xususiyatlarini o'rganish, tilning jamiyatdagi ahamiyatini, uning kommunikativ va pragmatik funksiyalarini tushunishga imkon beradi. Iqtisodiy diskursda tilning ishlatilishida aniq farqlar mavjud bo'lib, bu tillar o'rtasidagi madaniyat va an'anaviy yondashuvlarning aksidir. Fransuz tilidagi iqtisodiy diskurs, yuqori rasmiylik va qat'iy etiket talab qilgan holda, O'zbek tilida ko'proq soddalashtirilgan va axborotni samarali yetkazishga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, ikkala tilda ham tilning pragmatik jihatlari, manipulyatsiya va etiketning ahamiyati yuqori.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gritsenko, L.A. (2009). Lingvopraktika i pragmatika: Osnovnye poniatiya i metody issledovaniya. Moskva: Nauka.
2. Kolyshkina, T. (2011). Iqtisodiy diskurs: Lingvistik tahlil. Parij: Kultura.
3. Mirzoev, U. (2020). O'zbek tili va iqtisodiy diskurs: Lingvistik tahlil. Toshkent: Sharq.
4. Lemoine, F. (2015). Fransuz tili va iqtisodiy diskurs: Kognitiv va pragmatik yondashuv. Parij: Sifir.
5. Zaki, D. (2018). Fransuz va O'zbek tillarida manipulyatsiya va etiket. Toshkent: Fan va texnologiya.

OILAVIY MUNOSABATLAR MUAMMOSINING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xo'jamurodova Farzona
Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
Xolova Mohigul Shavkatovna
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Oilaviy muammolar - bu ikki yoki undan ortiq tomonlar bir-biriga mos kelmaydigan deb qabul qilingan yoki ifodalangan holatlar. Ular muntazam ravishda kundalik hayotimizning turli sohalarida paydo bo'lishi mumkin va agar ular to'g'ri muomala qilinsa, o'zgarishlarga va yangi munosabatlarga erishish uchun ijobiy bo'lishlari mumkin.

Kalit so'zlar: jamiyat, er-xotin, janjal, oiladagi nizolar, erkinlik, kechirimlilik

Oiladagi nizolarni hal qilish usullari asosan jamiyatning muayyan hujayrasi doirasida qanday janjal yuzaga kelganiga bog'liq. Ota-ona munosabatlari va nikoh tushunchalari bolalarda bo'lgan oiladagi nizolar juda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ikki kishining fikrlari yoki istaklari bilan to'qnashganda, natijada ular umumiy yo'nalishni topishni istashganida, oiladagi nizolarni tabiiy jarayon deb biladi. Hatto janjallar janjal paytida janjallashishlariga qaramay, janjallar er-xotinning birligini anglatadi, deyish mumkin. Birinchidan, agar er-xotinlar janjallashayotgan bo'lsa, demak, ular bilan baham ko'radigan narsa bor. Va odamlar har doim ham umumiy mulkni emas, balki erkinlikni, shaxsiy hududni, bolalarni va boshqalarni baham ko'rishadi. Boshqacha qilib aytganda, er-xotinlar janjal mavzusi ular uchun muhim bo'lgan taqdirdagina janjallashadilar. Bundan tashqari, qarama-qarshi tomon bilan janjallashishni istamagan odam mojaro yuzaga keladi. Bunday paradoks: odamlar o'zlariga zarar etkazmasdan, bir-birlarini xafa qilishni istamasliklari sababli janjal qilishadi. Ikkinchidan, mojaro shuni ko'rsatadiki, er-xotinlar hali ham o'sha yo'lda harakat qilishmoqda. Mojaro - bu ikki kishi borishga tayyor bo'lgan yo'lning yo'qligi. Aynan janjal paytida ular uni topishga harakat qilishdi. Bu shuni anglatadiki, odamlar birgalikda harakat qilishni istaydilar, shuning uchun ular hozirgacha eng yaxshi variant deb o'ylagan narsani bir-birlariga majbur qilish uchun juda ko'p harakat qilishadi. Psixologlar oilaviy janjallarni normal holat deb bilishadi. Qarama-qarshiliklar tufayli er-xotinlar bir-birlarini yomon ko'rishni boshlaydilar, hatto undan ham ko'proq ajralishadi. Shuning uchun har doim paydo bo'ladigan oiladagi nizolarni qanday hal qilish masalasi juda muhim bo'lib qoladi. Odamlar janjallashishi tabiiy, ayniqsa bu odamlar turmush o'rtog'i va mehribon sherik bo'lsa.

Sizning munosabatlaringizda hech qachon janjal bo'lmaydi deb umid qilish ahmoqlikdir, chunki dunyoda bir xil ikkita odam yo'q. Siz qanchalik yaqin va sevikli bo'lishingizdan qat'iy nazar, har doim sizning fikringiz sherikingiz bilan mos kelmaydigan savollar mavjud. Odamlar odatda bahsli masalalarni qanday hal qilishadi? Ular qichqiradi, tanqid qiladi, qoralaydi, janjal qiladi, hatto idishlarni sindirib, yugurib keladi. Hech kimga sir emaski, muammolarni hal qilishning bunday usullari nafaqat sevuvchilarning munosabatlarida iz qoldiradi. Biroq, odamlar ba'zi bir tushunchalar bo'yicha kelisha olmasalar, hamma qichqiradi va qichqiradi. Ammo bitta haqiqatni yodda tutish kerak: qichqirganni eshitish mumkin emas! Shuning uchun janjal va qichqiriqdan so'ng, sheriklar bir-birlari bilan tinch ohangda muloqot qilishni boshlamaguncha, muammo hal qilinmaydi. Oiladagi nizolarning turlari. Nizolarning eng keng tarqalgan tasnifi:

1. Konstruktiv to'qnashuvlar. Turli sabablarga ko'ra bunday to'qnashuvlar mavjud, ammo ularning yechimi ikkala uzumchiga qoniqish hissi tug'diradi, boshqacha qilib aytganda, bu o'zaro kelishmovchiliklarni hal qilish uchun kelishuvga aylangan. Bu yosh oilada yoki uzoq yillar tajribaga ega oilada nizo bo'ladimi, natijasi doimo gullab yashnaydi.

2. Yomon nizolar. Bunday to'qnashuvlar juda xavflidir, chunki ularning natijasi ikki tomonni qoniqtirmaydi va ko'p yillar davomida davom ettirishga, nikohlari bilan qoniqish hisini kamaytirishga, uzoq vaqt yoqimsiz depozit qoldirib ketishga majbur qiladi. Bunday to'qnashuvlarning tez-tez takrorlanishi ajralishga olib kelishi mumkin. Oilaviy mojaro yuzaga kelishining sabablari bor ko'p miqdorda, chunki nikoh nafaqat qo'shma uyni saqlash va farzand ko'rish, balki ularning istaklarini ro'yobga chiqarish, ehtiyojlarini qondirish va baxtli yashash istagini ham o'z ichiga oladi. Erkak va ayol turmush qurishni davom ettirish orqali hayotlarini yaxshilashni xohlaydigan odamlar bo'lib qolmoqdalar. Oila nizolarini hal qilish usullari. Oiladagi nizolarni hal etishning ko'pgina samarasiz usullari mavjud, ulardan foydalanish nafaqat sizning qimmatbaho vaqtni olib tashlashi mumkin, balki oiladagi mojaroni yanada kuchaytirishi mumkin. Oilangizdagi ziddiyatlarni bartaraf etish uchun oilaviy psixologlardan yordam so'rang va oilangizga qo'shnilar, tanishlar yoki ota-onalarning maslahatini tekshirmang. Oilada hech qanday qarama-qarshiliklar mavjud emas, chunki oila munosabatlarining o'ziga xos jihati shundaki, qarama-qarshi jinsdagi odamlar butunlay boshqacha hayotiy hikoyalar va turli xil tarbiya bilan uylanadi va ayni paytda ular bir-birlari bilan bir-birining tagida bo'lishlari kerak. Bu holatda bajarilishi mumkin bo'lgan barcha narsalar oiladagi nizolarning oldini olishdir. Oiladagi nizolarni hal qilish uchun siz tushunishga

intilishingiz kerak. Agar ikkala turmush o'rtog'i bir-birlarini eshitishga harakat qilsalar, unda murosaga kelish mumkin. Bu erda g'alaba qozonishning hojati yo'q, chunki g'alaba yutqazishni taxmin qiladi. Ittifoq - bu qul va xo'jayin emas, ikki teng sherikning birlashmasi. Ikki turmush o'rtoq o'zaro munosabatlarda qulay bo'lishi kerak, natijada kimdirning xohish-istaklari amalga oshmagani sababli nikoh ittifoqi buzilmaydi.

Agar oilada shaxslararo munosabatlar madaniyati shakllangan bo'lsa, oila a'zolarining jamiyatda o'z o'rnini, qadrini topishga o'z istak va qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratadi. Agar unda oilaviy munosabatlar yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa yoki shakllanmasa unda turli muammolar va nizolar shakllanadi. Oilada totuvlik yo'qoladi va unda noxush psixologik muhit hosil bo'ladi. Oila a'zolari jamiyatda ham o'z o'rinlarini topa olmaydilar. Eng muhimi, bunday holat farzandlar kamolotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. G.Roland esa o'z izlanishlarida yosh er-xotinar oilasidagi shaxslararo munosabatdan qoniqishlari uchun zarur kommunikativ sifatlarni ajratib ko'rsatgan: 1. Muloqotchanlik. 2. Oilada yuqori darajadagi o'zaro tushunish. 3. Er-xotinlarning jinsiy qoniqqanligi. 4. Emotsional qo'llab-quvvatlashning mavjudligi va ishonch. 5. "Uy"ni oiladagi hamjihatlikni belgilovchi maskan deb qarash.

Yuqoridagi fikrlarimizga doir dalillarni uzoq chet el psixologlari olib borgan tadqiqotlar natijalaridan ham yaqqol ko'rishimiz mumkin. Amerika Qo'shma Shtatlarida so'rov davrida 266 ta oilaviy muammolar bo'yicha shug'ullanadigan maslahatchilar (mutaxassislar) o'rganib ko'rilganda, ularning e'tirof etishicha, ulardan yordam so'rab murojaat qilgan har 10 ta oilaning 9 tasida o'zaro munosabatlarda anchagina qiyinchiliklar sodir bo'layotganligini aytib berganlar. Mazkur qiyinchiliklardan: fikr va maslamlarning mos kelmasligi - 86,6% ni, bolalar va ularning tarbiyasi bilan bog'liq muammolar - 45,7% ni, jinsiy munosabatlarga doir muammolar - 43,7% ni, moliyaviy yechimsiz muammolar - 37% ni, madaniy muammolar - 37,6% ni, tug'ishganlar bilan munosabat - 28,4% ni, er-xotin o'rtasidagi ishonchsizlik - 26,6% ni, xo'jalik ishlari bilan bog'liq masalalarda - 16,7% ni, ma'naviy-jismoniy haqoratlash - 15,6% ni tashkil etadi. Aynan shu kabi muammolarga doir, ya'ni er-xotin o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning me'yorli kechishini amerikalik tadqiqotchilar V.Metyuza va K.Mixanovichlar o'rganganlar. Ular baxtli va baxtsiz oilalar (shartli ravishda) orasidagi o'ndan ortiq zarur farqlarni ko'rsatib o'tganlar. Bulardan oilada er-xotin munosabatlaridagi tengsizlik; bir-birini yaxshi tushunmaslik; jahl bilan gapirish; o'zini tahqirlanganligini sezish; e'tiborsizlik; umidsizlik; ishonchsizlik; janjallarni sodir etib turish; bir-birining

fikriga qo‘shilmaslik, e‘tibor talablik kabilar oilada baxtsizlik keltiruvchi muhim omillardir. Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlar asosida xulosa qilish mumkinki, ko‘pchilik psixologlarning fikriga ko‘ra, oilaviy baxt bo‘lishi uchun nizoli oilalarda yetarlicha psixologik shart-sharoitlar mavjud emas. Bu esa yosh oilada sog‘lom psixologik muhitni ta‘minlaydigan er-xotin munosabatlariga xos sifat va fazilatlar yetarli shakllanmaganligidan dalolat beradi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, bu kabi oiladagi nizolar oldini olish uchun oila ishonchli munosabatda bo‘lishi kerak. Agar hamkorlardan biri biror narsani tugatsa yoki uni boshqa bir sirdan saqlaydi, bu o‘z-o‘zidan munosabatlarda keskin atmosferani keltirib chiqarishi mumkin va buning oqibatida yuzaga kelgan ziddiyatning hajmi siz yashirilgan haqiqatdan ham qo‘rqinchli bo‘lishi mumkin. Oilaviy nizolarni hal qilishda muammolardan qochmaslik, balki ularni hal qilish kerak. Muammoni hal qilish, g‘alaba qozonish yoki himoya qilmaslik maqsadida konstruktiv va xotirjamlik bilan olib boring. Uchinchi tomonlarni nizoga jalb qilish maqsadga muvofiq emas, chunki ular mojaroning yanada kuchayishi uchun Maktabda o‘quvchilar texnologiya fanini qunt bilan o‘zlashtirib borishlari uchun darsliklar, o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar, texnik vositalardan foydalanish kerak. Zamonaviy axborot texnologiyalarida foydalanish, interfaol usullarni qo‘llash, ta‘limiy vositalarni va ta‘limiy o‘yinlarni ta‘lim jarayonida tatbiq etishga alohida e‘tibor qaratilishi lozim. Bularhaqida keyingi mavzularda to‘liqroq to‘xtalamiz katalizatorga aylanishi mumkin. Ajrashish bu nizoni yechimi bo‘lib qolmasligi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. S. Pavlina. “Oilaviy munosabatlarning muammolarini tushunish”. (2006).
2. V. V. Kunitskaya. “Oilaviy nizolar va ularni hal etish yo‘llari” Ijtimoiy o‘qituvchi.
3. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
4. Nishonova N. Davlat boshqaruvi tizimida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faoliyati (falsafiy taxdil). - Toshkent: Fan, 2013

Boshlang'ich sinf matematika darslarida o'quvchilar bilan mantiqiy masalalar yechish metodikasi

Abdullayeva Aziza Sherqul qizi

TISU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2- bosqich talabasi

**Ilmiy rahbar : TISU Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim kafedrası**

dots.v.b, p.f.f.d(PhD) S. Q. Eshboyeva.

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinflarda masala ustida ishlash uning mazmunini o'zlashtirishga bo'lmagan dastlabki vaqtlarda ularni o'qituvchi o'qib beradigan masala matnini tinglashga shartning muhim elementlarini tovush chiqarib ajratishga o'rganish, masala shartini yaxshiroq o'zlashtirish maqsadida, har bir o'quvchi masala matnini tinglashi va masalani mustaqil bajarishi haqida firka va mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: Masala, mantiqiy masala, masala sharti va uni tekshirish, qobiliyat, tasavvur va tafakkur, o'qitish, ta'lim va tarbiy.

Аннотация: В статье, работая над задачей в младших классах, в первые дни, когда нет возможности усвоить ее содержание, прослушивать текст задачи, прочитанный учителем, учить озвучивать важные элементы условия. , чтобы лучше усвоить условие задачи, каждый ребенок слушает текст задачи и выполняет задачу самостоятельно.

Ключевые слова: Задача, логическая задача, состояние задачи и ее проверка, способности, воображение и мышление, обучение, воспитание и тренировка.

Kirish. Matematik masalalar yechish matematika o'qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalar yechmasdan matematikani o'zlashtirishni tasavvur ham etib bo'lmaydi. Masalalar yechishning boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan u yoki bu nazariy materiallarni o'zlashtirish jarayonida muhim rolni va o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini o'stirishda muhim ro'l o'ynaydi. Masalalar amaliy ishlar sistemasi asosida tuziladi. Bu degani har bir yangi tushunchani tarkib toptirish. Har doim bu tushuncha ahamiyatini tushuntirishga yordam beradigan uning qo'llanishini talab qiladigan u yoki bu masalani yechish bilan amalga oshadi. Arifmetik amallarning mazmunini amallar orasidagi bog'lanishlarni amal komponentlari bilan natijalar orasidagi ochib berishda, har xil miqdorlar orasidagi bog'lanishlar bilan tanishishda mos sodda masalalardan foydalaniladi. Sodda masalalar o'quvchilarda murakkab masalalarni yechish uchun zarur, bo'ladigan bilimlar malakalar va

ko'nikmalarni tarkib toptirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalalar bolalarning masalalarni yechishga o'rgatish rivojlantirishning foydali vositasi bo'lib odatda o'z ichiga ayrim bilimlarni oladi. Bu bilimlarni qidirish masala yechuvchidan analiz va sintezga mustaqil murojaat qilish faktlarni taqqoslash, umumlashtirish va hokazolarni talab qiladi. Bilishning bu usullarini o'rgatish matematika o'qitishning muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Masalalarni yechishda predmetga bo'lgan qiziqish rivojlanadi, umuman mustaqillik erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilishlik rivojlanadi. O'quvchilarga tarbiya berishda ham hayotiy masalalar fikr doiralarni kengaytirishga yordam beradi. Masalalar ustida ishlar ekan sistemali ravishda va rejali asosda o'quvchilarning xususiy malakalarini takomillashtirishga olib keladi. Boshlang'ich sinflarda masalalarni o'rganish yangi tushunchalarni shakllantirish, sodda masalarni yechishdan murakkablarni yechishga o'tish yordamida amalga oshiriladi. Bunda qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lishga doir har xil sodda masalalar ya'ni bir xil qo'shiluvchilarning yig'indisini topishga, karrali va teng bo'laklarga bo'lishlarga doir sonni bir necha barobarga kattalashtirish va kichiklashtirishga oid masalalar, sonlarni taqqoslashga amallarning noma'lum komponentlarni topishga doir sodda masalalar, shuningdek turli murakkab masalalar shu jumladan keltirib yechiladigan masalalar, ikki ko'paytuvchining yig'indisini topishga doir va unga teskari masalalar yig'indisini, so'ngra ko'paytirish bo'lishga keltiradigan va boshqa masalalarni ko'rib chiqamiz.

Mantiqiy masalalarning ahamiyati -Mantiqiy masalalar o'quvchilarda tahliliy fikrlash, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, turli xil usullarni qo'llash va muammolarni hal qilish kabi qobiliyatlarni shakllantiradi. Ular o'quvchilarga nafaqat matematik bilimlar, balki umumiy aqliy rivojlanish uchun ham foydali bo'ladi. Masalan, mantiqiy masalalar o'quvchilarda:

- Mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi: O'quvchilar masalani to'g'ri tushunish, har bir qadamni aniq va ehtiyotkorlik bilan bajarish, xatolarni topish va ularni to'g'rilashni o'rganadilar.
- Muammolarni hal qilishni o'rgatadi: Masalani tahlil qilish va to'g'ri yechimga yetaklovchi qadamlarni aniqlash, o'quvchilarda qaror qabul qilish va masalalarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.
- Ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi: Mantiqiy masalalar turli yondashuvlarni talab qiladi va o'quvchilarni ijodiy qarashlarga undaydi.

Mantiqiy masalalarni tanlash prinsiplari - Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mantiqiy masalalarni tanlashda quyidagi prinsiplarni hisobga olish zarur:

- Masalaning oddiyligi va tushunarligi: Mantiqiy masalalar o'quvchilarni chalg'itmasligi uchun ular sodda, aniq va tushunarli bo'lishi kerak.

Masalaning ko'p qadamli bo'lishi o'quvchilarning e'tiborini jalb qilishga yordam beradi.

- Yoshga mosligi: Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos bo'lgan masalalar o'z darajasida bo'lishi kerak. O'quvchilarni qiyin masalalar bilan ortiqcha zo'riqtirishdan saqlanish zarur.
- Interaktivlik: Mantiqiy masalalar o'quvchilarni faol ishtirok etishga undashiga, ular o'rtasida fikr almashishni rag'batlantirishi kerak.
- Hayotiy ahamiyati: Masalalar o'quvchilarning kundalik hayotiga oid bo'lishi, amaliy tajribalarni rivojlantirishi lozim.

Mantiqiy masalalarni yechish metodikasi- Boshlang'ich sinfda mantiqiy masalalarni yechishda foydalaniladigan metodika quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- **Masalani o'qish va tushunish:** Masala bilan tanishish, uning mazmunini tushunish – masala yechishdagi birinchi va eng muhim qadamdir. O'quvchilarga masala so'zlarini yaxshilab o'qitish, ular nima so'ralayotganini aniqlash kerak.
- **Masalani tahlil qilish:** Masalani yechishdan oldin, o'quvchilarga masala shartlarini tahlil qilish, kerakli ma'lumotlarni ajratib olish va masalani qanday usullar bilan yechish mumkinligini o'ylab ko'rish tavsiya etiladi.
- **Harakat qilish rejasi:** Masalani yechishning bosqichma-bosqich rejasi tuzilishi kerak. O'quvchilarga masala qanday qadamlar bilan hal qilinishini ko'rsatib berish muhim.
- **Natijani tekshirish:** Masala yechib bo'lingandan so'ng, o'quvchilarga javobning to'g'riligini tekshirishni o'rgatish zarur. Bu, o'quvchilarda aniqlik va ehtiyotkorlikni rivojlantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi qismi. Boshlang'ich sinflarda masalalarni o'rganish yangi tushunchalarni shakllantirish, sodda masalarni yechishdan murakkablarni yechishga o'tish yordamida amalga oshiriladi. Bunda qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lishga doir har xil sodda masalalar ya'ni bir xil qo'shiluvchilarning yig'indisini topishga karrali va teng bo'laklarga bo'lishlarga doir sonni bir necha kattalashtirish va kichiklashtirishga oid masalalar sonlarni taqqoslashga amallarning noma'lum komponentlarni topishga doir sodda masalalar shuningdek turli murakkab masalalar shu jumladan keltirib echiladigan masalalar, ikki ko'paytuvchining yig'indisini topishga doir va unga teskari masalalar yig'indisini so'ngra ko'paytirish bo'lishga keltiradigan va boshqa masalalarni ko'rib chiqamiz. Agar berilgan masala o'zining murakkabligi bilan sinfda echilgan masalalarga mos yoki o'xshasa u holda o'quvchilar taklif qilingan masalaning echilishi yo'lini mustaqil topishga o'rgatish

kerak. Shu maqsadda o'quvchilar masalalar yechishga yaqinlashishning eng sodda umumiy usullarini egallashlari lozim.

Sahnalashtirilgan masalalar. Sahnalashtirilgan masalalarga katta e'tibor beriladi. Bu masalalarda bolalarning kuzatgan, ko'pincha o'zlari bevosita bajargan harakatlari aks ettiriladi. Bu erda savolga javob berish emas, balki bu berilgan sonlar ko'rgazmali asosida ko'rinib turishi mumkindir. Birinchi sinf bolalari ko'pincha masalani yechishni bilmaydilar, chunki ular u yoki bu harakatni ifodalovchi (sarf qildi, bo'lishib oldi, sovg'a qildi va hakoza)so'zlarning ma'nosini tushunmaydilar. Shuning uchun maktabda, tayyorlov guruhida u yoki bu harakatni ifoda etuvchi so'zlarni mazmunini ochib berishga alohida e'tibor berish kerak. Shu maqsadda masala asosiga qanday amaliy harakatlarni kiritish zarurligini hisobga olish kerak. Bunda qarama- qarshi harakatni: keldi-ketdi, yaqin kelishdi-uzoqlashdilar, oldiberishdi, ko'tarishdi-tushirishdi, olib kelishdi- olib ketishdi, uchib ketishdi nazarda tutuvchi yig'indi va qoldiqni topishga oid masalalarni taqqoslash maqsadga muvofiqdir.

Ko'rgazmali masalalar. Dastlab bolalarga mavzu mazmuni to'g'risida gapiriladi, hamda berilgan sonlar tasvirlangan rasmlar ko'rsatiladi. Rasm bo'yicha birinchi masalani o'qituvchining o'zi tuzadi. U bolalarni rasmlarni ko'rib chiqishiga, berilgan sonlarni hamda miqdoriy munosabatlarning o'zgarishiga olib kelgan hayotiy harakatlarni ajratib olishga o'rgatadi.

Masalan, rasmda 7 ta shar ushlagan bola tasvirlangan, u 1 ta sharni qizchaga bermoqda. Rasmni ko'zatayotib o'qituvchi: Bu yerda nima tasvirlangan? Bola nima ushlab turibdi? Unda nechta shar bor? U nima qilmoqda? Biz nimani bilamiz? Masalani shartini tuzing. Nima haqida so'rash mumkin? deb so'raydi. O'qituvchi berilgan sonlarni o'zgartirib, bolalarni ayni bir mavzuda har xil mazmundagi yig'indi va qoldiqni topishga oid masalalarni o'ylab topishga, hikoya qilishga o'rgatishda foydalanadigan hohlagan mazmundagi rasm asosida masala tuzishga undaydi. Matematik masalalar sodda va murakkab masalalarga ajratiladi. Bitta amal bilan yechilishi mumkin bo'lgan masalalarga sodda masalalar deyiladi. Bir nechta sodda masalalardan tuzilgan va shu sababli ikki yoki undan ortiq amallar yordamida echiladigan masalalarga murakkab masalalar deyiladi.

Masalan: daraxt shoxida 8 ta qush bor edi. Ulardan 3 tasi uchib ketdi? Bu masalaga 2 ta teskari masala tuzish mumkin. 1) Daraxt shoxida bir nechta qush bor edi. 3 ta qush uchib ketgandan so'ng daraxt shoxida 5 ta qush qoldi. Daraxt shoxida nechta qush qoldi? 2) Daraxt shoxida 8 ta qush qo'nib turgan edi, bir nechta qush uchib ketgandan so'ng 5 ta qush qoldi. Nechta qush uchib ketdi? Sodda masala orasidan bevosita ifodalangan masala ajratilgan.

1-masala. Bir qutida 6 ta olma bor bu olmalar ikkinchi qutidan 4 ta ortiq. Ikkinchi qutida nechta olma bor. Yechish: $6-4=2$ ta (olma) Javob: ikkinchi qutida 2 ta olma bor.

2-masala. Vali 6 ta quyon rasmini chizdi. Valini chizgan rasmlari Zokirni chizgan rasmlaridan 2 ta ortiq. Zokir nechta quyon rasmini chizdi? Yechish: $6-2=4$ ta. Javob: Zokir 4 ta quyon rasmini chizdi.

Masala ustida ishlash uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. Masala mazmunini yaxshi tushunish uchun o'quvchilarni har biriga uning matnini eshittiribgina qolmay, balki uni mustaqil o'qib chiqishlari ham kerak. Agar masala sharti bosh qotiradigan bo'lsa o'quvchilarga masala mazmunini mustaqil o'ylab ko'rishlari uchun bir-uch minut vaqt berish maqsadiga muvofiqdir. Masala matni ustida ishlaganda o'quvchilarning diqqat e'tiborini avvalo masala matnidagi har bir so'z va har bir son mazmuniga qaratish lozim, masalada tasvirlanayotgan manzarani joyni tasavvur qilishiga yordam berish kerak, masala matn ustida og'zaki ishlagandan keyin masala mazmuni matematik atamalar tiliga o'tkazish va uning matematik tuzilishini qisqa yozuv (sxema, chizma, jadval) shakllarida ifodalash kerak. Masala sharti murakkab berilganlar orasidagi bog'lanishlarni tahlil qilish qiyin bo'lganda shunigdek yangi tipdagi masalalarni yechishda qisqa yozishdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Sodda masalani yechishda amal tanlash masalasiga to'xtalib o'tamiz. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini matematika darslarida masalalarni yechishga o'rgatishda turli masalalarning o'rni katta. Biz quyida ana shunday masalalarning ayrim jihatlariga to'xtalib o'tamiz.

Mantiqiy masalalar bilan ishlash usullari - Vizual yordamlar va diagrammalar: Mantiqiy masalalarni tushunishni osonlashtirish uchun o'quvchilarga diagrammalar, chizmalar yoki jadvallarni taqdim etish foydali bo'ladi. Bu yordamlar masalani tasavvur qilishni va uni samarali yechishni osonlashtiradi.

- **Gruplarda ishlash:** O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, birgalikda masalalarni yechishga undash. Bu usul orqali o'quvchilar o'z fikrlarini boshqalar bilan muhokama qilishadi va turli yondashuvlar bilan tanishadilar.
- **O'yinlar va tanlovlar:** Mantiqiy masalalarni o'yin shaklida, masalan, viktorina yoki tanlovlar tarzida o'tkazish o'quvchilarda qiziqishni uyg'otadi va ularni faol ishtirok etishga rag'batlantiradi.
- **Maqsadli savollar:** Mantiqiy masalalarni yechishda o'quvchilarga yo'naltiruvchi savollar berish, masalan, «Bu qanday qilib amalga oshirilishi mumkin?» yoki «Boshqa qanday yechimlar bo'lishi mumkin?» kabi savollarni berish, ularning fikrlashni chuqurlashtiradi.

Mantiqiy masalalar yechishning foydalari

- **Aqliy rivojlanish:** Mantiqiy masalalar o‘quvchilarda aqliy qobiliyatlarni rivojlantiradi, ularning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini oshiradi.
- **Muammolarni hal qilish:** O‘quvchilar masalalarni yechishda turli usullarni qo‘llashni o‘rganadilar, bu esa ularni hayotdagi muammolarni samarali hal qilishga tayyorlaydi.
- **Yangi bilimlarni egallash:** Mantiqiy masalalar o‘quvchilarga yangi bilimlarni olish va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Boshlang‘ich sinfdagi mantiqiy masalalarni yechish metodikasi nafaqat matematika bilimlarini mustahkamlashga, balki o‘quvchilarda umumiy aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O‘quvchilarga masalalarni tahlil qilish, muammolarni yechish va mantiqiy fikrlashni o‘rgatish, ularni kelajakda nafaqat matematika, balki boshqa sohalarda ham muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi. Mantiqiy masalalar dars jarayonida samarali qo‘llanilsa, ular o‘quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish va mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o‘qitish metodikasi (kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma) – T.: ”Ilm-Ziyo”, 2003.
2. Jumayev M.E., „Matematika o‘qitish metodikasidan praktikum“- Toshkent.: O‘qituvchi, 2004.
3. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z „Boshlang‘ich sinflarda matematika o‘qitish metodikasi“ Toshkent.: Fan va texnologiya, 2005.
4. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi.-T.: ”IlmZiyo”, 2005.
5. Abdimannabovna, M. L. (2023). TIMSS TADQIQOTLARIDA MATEMATIK BILIM VA KO‘NIKMALAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 517-517.
6. Abdimannabovna, M. L. (2022). Opportunities for an Interdisciplinary Integrated Approach to Improving the Culture of Environmental Safety. Eurasian Scientific Herald, 7, 7-12.
7. Ziyaqulova Maftuna Shuhrat qizi and Feruza Hayitova Abdullayevna, “THE ROLE OF PICTURES IN THE FORMATION OF STUDENTS ‘CREATIVE ABILITY IN LITERACY LESSONS”, *IEJRD - International Multidisciplinary Journal*, vol. 6, no. 4, p. 3, Jul. 2021.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОБОРОТЫ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ЧЕЛОВЕКА

Юлдашева Дилдора Абдувахобовна

Аннотация: В статье рассматриваются фразеологические обороты русского языка, используемые для характеристики человека, его личности, эмоций, интеллекта и внешности. Особое внимание уделяется их роли в русской культуре, отражению национального менталитета и эмоциональной окраски. Описаны основные группы фразеологизмов, включая выражения, связанные с характером, умственными способностями, эмоциональным состоянием и внешним видом. Подчеркивается значение фразеологизмов в повседневной речи, литературе и образовании, а также их влияние на восприятие человека.

Ключевые слова: фразеологизмы, характеристика человека, русский язык, культура, менталитет, эмоциональная окраска, язык и культура.

Фразеологические обороты представляют собой яркий пласт языка, который позволяет выразить сложные характеристики и оттенки значений кратко и образно. Они являются неотъемлемой частью русской речи и служат важным инструментом описания людей, их характера, поведения, эмоций и социальных ролей. В данном тексте мы рассмотрим фразеологизмы, используемые для описания человеческих качеств, их значение и особенности употребления. Фразеологизмы позволяют не только экономить языковые средства, но и создавать выразительные образы, которые легко запоминаются. Например, вместо того чтобы описывать человека как медлительного и неповоротливого, можно использовать фразеологизм "как черепаха". Это помогает придать речи живость и эмоциональность, усиливая воздействие на собеседника. Кроме того, фразеологические обороты часто несут в себе культурный и исторический контекст. Они позволяют передать ценности, традиции и мировоззрение народа. Например, фразеологизм "светлая голова" выражает уважение к уму и знаниям, что характерно для русской культуры, высоко ценящей интеллектуальные способности.

Классификация фразеологизмов. Фразеологизмы, характеризующие человека, можно условно разделить на несколько групп в зависимости от того, какие качества они описывают.

1. **Характер и личностные черты.** Эти фразеологизмы используются для описания индивидуальности человека:

- "Душа нараспашку" — человек открытый, искренний.

- "Волк в овечьей шкуре" — лицемерный, скрытный человек, притворяющийся добродушным.

- "Семь пятниц на неделе" — непостоянный, легко меняющий решения.

2. **Интеллектуальные способности.** Эта категория фразеологизмов описывает уровень ума, смекалки или их отсутствие:

- "Светлая голова" — умный, талантливый человек.

- "Мозгов не хватает" — о человеке с низким уровнем интеллекта.

- "Острый на язык" — остроумный, умеющий быстро находить ответы.

3. **Эмоциональное состояние.** Фразеологизмы помогают передать настроение и душевное состояние:

- "На седьмом небе" — в состоянии крайней радости.

- "Кровь кипит" — в состоянии гнева или раздражения.

- "Как в воду опущенный" — подавленный, грустный.

4. **Физические качества и внешность.** Такие обороты акцентируют внимание на внешности человека или его физических особенностях:

- "Кожа да кости" — о худом человеке.

- "Полная фигура" — о человеке с лишним весом.

- "Кровь с молоком" — о здоровом и красивом человеке.

Источники происхождения фразеологизмов. Большинство фразеологизмов в русском языке имеют интересную историю. Они могли возникнуть из литературных произведений, пословиц и поговорок, профессионального жаргона или даже мифологии. Например:

- "Авгиевы конюшни" — выражение, обозначающее крайне запущенное дело, пришло из греческой мифологии.

- "Крокодиловы слёзы" — лицемерное сожаление, происходит от древнего поверья, что крокодилы плачут, пожирая свою добычу.

Интересно, что многие фразеологизмы имеют аналоги в других языках, но с некоторыми культурными особенностями. Например, английский "to cry over spilled milk" (плакать над пролитым молоком) по смыслу схож с русским "что упало, то пропало". Однако русский вариант звучит короче и ёмче. Чтобы понять, как фразеологизмы оживляют речь, можно рассмотреть небольшой пример.

Представьте ситуацию: два друга обсуждают своего коллегу. Один говорит:

— Иван Петрович

— светлая голова, но что-то с ним последнее время не так. Словно сам не свой, работает "спустя рукава". Другой отвечает:

— Это точно, он всегда был "работяга до мозга костей", а сейчас как будто подменили человека.

В этом диалоге использованы фразеологизмы, которые помогают передать особенности характера и поведения Ивана Петровича, создавая живой и образный портрет.

Несмотря на развитие языка и появление новых слов, фразеологизмы продолжают активно использоваться. Они находят своё место не только в устной речи, но и в литературе, журналистике, а также рекламе. Например, фразеологизмы часто используются в заголовках статей для привлечения внимания: "Золотые руки или талант по наследству?", "Мозги в дело: как стать успешным". С другой стороны, важно помнить, что использование фразеологизмов требует чувства меры. Чрезмерное увлечение ими может сделать речь излишне напыщенной или сложной для понимания. Интересно, что использование фразеологизмов в речи нередко влияет на восприятие говорящего. Люди, которые активно используют фразеологические обороты, воспринимаются как более образованные, красноречивые и интересные собеседники. Однако важно помнить, что уместность использования играет ключевую роль. Например, в формальной деловой переписке излишек фразеологизмов может выглядеть неуместно, тогда как в дружеской беседе они создают тёплую и живую атмосферу.

Русская литература богата примерами использования фразеологизмов. Такие авторы, как Н.В. Гоголь, А.П. Чехов, Ф.М. Достоевский, нередко использовали их для создания ярких и запоминающихся образов персонажей. Например, в произведениях Гоголя встречаются такие выражения, как "душа нараспашку" и "семь пядей во лбу", которые помогают глубже раскрыть характеры героев. Современные писатели и поэты также активно используют фразеологизмы, нередко обыгрывая их для создания ироничных или пародийных эффектов. В частности, это заметно в сатирических произведениях, где фразеологизмы помогают подчеркнуть абсурдность ситуации или поведения героев.

Фразеологические обороты остаются важным объектом изучения в лингвистике. Исследователи продолжают изучать их происхождение, изменения в значении и использование в различных коммуникативных контекстах. Кроме того, активно изучается межкультурная составляющая: как фразеологизмы одного языка соотносятся с аналогами в других языках. В

образовательной практике изучение фразеологизмов помогает учащимся обогащать словарный запас, развивать чувство языка и культурное понимание. Для иностранцев, изучающих русский язык, фразеологизмы становятся своего рода вызовом, но в то же время ключом к более глубокому пониманию русской культуры и менталитета.

Фразеологические обороты, характеризующие человека, играют важную роль в русском языке, позволяя выразить мысли образно и ёмко. Они отражают богатство и красоту языка, его историю и культурное наследие. Правильное и уместное использование фразеологизмов помогает не только передать информацию, но и создать эмоциональное воздействие на слушателя или читателя. Итак, можно сказать, что фразеологизмы — это не просто языковые конструкции, а настоящий мост между эпохами и культурами, который делает нашу речь живой и выразительной.

Использованная литература:

Фёдорова, Н.В. Фразеология русского языка: теория и практика / Н.В. Фёдорова. — М.: Просвещение, 2019. — 256 с.

Аникеева, Е.И. Лингвокультурные аспекты фразеологии: учебное пособие / Е.И. Аникеева. — 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Лань, 2020. — 312 с.

Скляревская, Г.Н. Фразеология как средство художественной выразительности / Г.Н. Скляревская // Русская речь. — 2018. — № 4. — С. 45–53.

Чернявская, В.Е. Фразеологизмы в контексте русской культуры / В.Е. Чернявская // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. — 2021. — Т. 76, № 2. — С. 68–74.

**XX ASRNING 20-90-YILLARIDA O‘ZBEKISTON SSRDA QISHLOQ
XO‘JALIGIDAGI MUAMMO VA ZIDDIYATLAR XUSUSIDA
(XORAZM VILOYATI MISOLIDA)**

**Ma‘mun universiteti Sirtqi ta‘lim
Tarix yo‘nalishi 3-kurs talabasi
NAZAROV AZIZBEK BAXODIR O‘G‘LI**

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tamonidan O‘zbekistonda SSR hududida qishloq xo‘jaligidagi islohatlar ikkinchi jahon urushigacha bo‘lgan davrdagi va urushdan keying davrdagi rivoji va ko‘rsatkichlari hamda qishloq xo‘jaligidagi sohada qilingan ishlar haqida ilmiy tahlil olib borilgan. Sohadagi vujudga kelgan jarayonlar atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Xorazm, kolhoz, sovxoz, G‘azovot, “Toza hayot”, “Do‘rman”, “Qayta qurish”, sotsializm, “Batrak”, Urganch, KPSS, Markaziy Komiteti.

Аннотация: В данной статье автором проведен научный анализ развития и показателей аграрных реформ на территории Узбекской ССР накануне и после Второй мировой войны, а также проделанной работы в области сельского хозяйства. Подробно освещены процессы, возникшие на местах.

Ключевые слова: Хорезм, колхоз, совхоз, Газавот, «Чистая жизнь», «Дорман», «Реконструкция», социализм, «Батрак», Ургенч, КПСС, ЦК.

Abstract: In this article, the author conducted a scientific analysis of the development and indicators of agrarian reforms in the territory of the Uzbek SSR before and after World War II, as well as the work done in the field of agriculture. The processes that arose on the ground are covered in detail.

Key words: Khorezm, collective farm, state farm, Gazavot, "Clean Life", "Dorman", "Reconstruction", socialism, "Batrak", Urgench, CPSU, Central Committee.

O‘zbekistonda SSR hududida qishloq xo‘jaligidagi islohatlar natijasida Xorazmda ishlab chiqarish kooperativlari – kolхозlar 1927-yildan boshlab tuzila boshladi. 1927 - yil 14 -martda Xiva tuman Sayot qishloqida birinchi kolhoz – “Toza hayot”, kolhozi tuzildi. 1927- yil bahorida G‘azovot tumanida “Batrak”, Urganch tumanida “Do‘rman” kolhozlari tashkil qilindi .

1929–1930- yillarda Xorazm viloyatida yoppasiga jamoalashtirish boshlandi. Bu jarayon asosan 1934- yilgacha davom etdi. 1934 - yil oxiriga kelib, Xorazm

okrugiga jamoalashtirish asosan nihoyasiga yetdi. Buning natijasida dehqon xo'jaliklarining 81,6 foizini o'ziga jalb qilgan 707 kolxoz, 28 sovxoz tashkil qilindi.

1940-yilda Xorazm viloyatida 381 kolxoz va 1 ta sovxoz mavjud edi. 1949-yilga kelib viloyatdagi kolxozlar soni 413 taga yetdi. Bu kolxozlar juda kichik va kam quvvat bo'lib, o'zini-o'zi ta'minlay olmas edi[1].

1950-1951-yillarda respublika, jumladan, Xorazm viloyatida ham kichik xo'jaliklarni yiriklashtirish haqida maxsus qaror qabul qildilar. Bu qarorning amalga oshirilishi natijasida kichik kolxozlar soni yil sayin kamayib, yirik xo'jaliklar paydo bo'la boshladi. 1960-yilga kelib kolxozlar soni 101 taga, 1965-yilga kelib esa 89 taga kamayib qoldi. Jamoa xo'jaliklarining (kolxozlarning) yiriklashuvi va tashkiliy xo'jalik jihatidan mustahkamlashuvi, ularning ishlab chiqarish faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Albatta yiriklashgach, har bir jamoa xo'jaliklarining ishlab chiqarish fondi 3-3,5 barobariga, ekin maydonlari 850-2000 gektarga ko'paydi[2]. Ammo kolxozchilarning ijtimoiy hayoti yaxshilanmadi, turmush tarzi paxta dalalari va og'ir mehnat bilan chambarchas bog'liq edi.

Kolxoz tuzumi rivojlanishining birinchi bosqichida ular qoloq yakka hol dehqon xo'jaliklariga nisbatan o'zining ustunligini namoyish qiladilar. Biroq, keyinchalik 1970-yillar o'rtalariga kelib, kolxoz tizimi o'sib borayotgan sotsialistik jamiyat talablariga javob bera olmay qoldi. Kolxozlarda ishsizlik mummolari va moliyaviy nuqtaiy nazardan yetishmovchiliklar kelib chiqdi. Gap shundaki, XX asrning 70-yilari o'rtalariga kelib, sotsializm o'zining barcha imkoniyatlaridan foydalanib bo'lgan edi .

Mamlakat xalq xo'jaligi doirasining kengayishi, fan va texnika taraqqiyoti rolini tobora oshib borishi, aholining bilim, kasb mahorati ham siyosiy onglik darajasini kundan-kunga oshib borayotganligi, ijtimoiy hayotni demokratlashtirish, iqtisodiyotni boshqarishni takomillashtirish, xizmatchilar va mehnat jamoalari huquqlarini kengaytirishni talab qilayotgan edi. Biroq bu borada o'z vaqtida zarur choralar ko'rilmadi. Bir joyda turg'unlashib qolgan ishlab chiqarish munosabatlari ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishiga to'siq bo'la boshladi. Bu ijtimoiy ong va ma'naviyatga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Partiya rahbarligi uslublari ham borgan sari turg'unlashib, unda rasmiyatchilik, ma'muriy buyruqbozlik, korrupsiya avj olib ketdi.

Yakka hokimlik tuzumi, boshqarishning ma'muriy buyruqbozlik usullari, iqtisodiyotga partiya rahbarligi jamiyat rivojlanishiga to'siq bo'la boshladi. 1980-1990- yillar oralig'idagi iqtisodiyotni isloh qilish borasidagi urinishlar ham samara bermadi.

Bu ahvoldan qutilish uchun KPSS Markaziy Komiteti va uning sobiq bosh kotibi M.S.Gorbachev tashabbusi bilan “Qayta qurish” siyosati o‘ylab chiqildi. Bu siyosat, uning mualliflari nazarida, mamlakatda ijtimoiy adolat va siyosiy demokratiya o‘rnatishga, asosan sotsializmning yangi bosqichiga ko‘tarilishiga olib kelishi kerak edi. “Qayta qurish” natijasida SSSR dunyoning iqtisodiy rivojlangan, xalq farovonligi yuksalgan, chinakam demokratik mamlakatlaridan biriga aylanishi zarur edi. Biroq, bu jarayon izchillik bilan davom qildirilmadi. Mamlakat rahbariyatining noto‘g‘ri qadamlari “Qayta qurish” siyosati boshi berk ko‘chaga kirib qolishiga sabab bo‘ldi.

”Qayta qurish” siyosati sababli SSSR iqtisodiyoti izdan chiqdi, yagona xalq xo‘jaligi majmui yemirildi. Bu hol O‘zbekiston iqtisodiyotiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. O‘zbekistonda, jumladan, Xorazmda ham yagona xalq xo‘jaligi aloqalarining buzilishiga, ishlab chiqarish sur‘atini uzluksiz pasayishiga olib keldi. Masalan, 1981-1985-yillarda O‘zbekistonda yalpi ijtimoiy mahsulotning o‘sishi atigi 3,4 foizni tashkil etdi. Qishloq xo‘jaligida 1986-yilda 1985-yilga nisbatan 95,7 foiz mahsulot ishlab chiqarildi. Ya’ni 4,3 foiz kam. Bu aholi sonining to‘xtovsiz o‘sib borayotgan bir sharoitda yuz berdi. Ijtimoiy mehnat unumdorligi oldingi davrga nisbatan 0,4 foizga pasaydi. 1985-1990-yillarda paxtaning yalpi mahsuloti 365 ming tonnadan 277 ming tonnaga kamayib ketdi. Buning ustiga davlat tomonidan qishloq xo‘jaligiga yetkazib beriladigan texnika, moylash, ta‘mirlash materiallari, mineral o‘g‘itlarning kamayishi, ular bahosining oshib ketishi viloyat agromahsulotlari tannarxining uzluksiz o‘sishiga olib keldi. Buning natijasida dehqonlarning daromadi ham pasayib ketdi. 1986-yilda dehqonlarning yillik maoshi 129,7 va 123,3 so‘mni tashkil etdi[3].

Bunday ahvol uzoqqa cho‘zilishi mumkin emas edi, jamiyatga rahbarlik qilishning yangi usullariga, yangi iqtisodiy siyosatga o‘tishni talab qilmoqda edi.

1991-yilda O‘zbekiston davlat mustaqilligini qo‘lga kiritgach, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tila boshlandi.

O‘zbekiston, jumladan, Xorazmda qishloq xo‘jaligining rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan, ijtimoiy hayotda o‘zini oqlamagan jamoa (kolxoz), davlat (sovxoz) va shirkat xo‘jaliklari shaklida xo‘jalik yuritish tartibidan fermer xo‘jaliklarga o‘tish boshlandi.

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joizki, Sobiq ittifoq davrida O‘zbekiston SSR qishloqlarida, jumladan, Xorazm viloyati qishloqlarida kolxoz va sovxozlarni tashkil qilinish kutilgan natijani bermadi. Aholining ijtimoiy axvoli og‘irlashdi, turli xil kasalliklar ko‘paydi, ishsizlik kuchaydi. Istemol maxsulotlari tannarxi keskin ko‘tarildi. Natijada aholining davlat boshqaruv tizimiga nisbatan ishonchsizlik

holati kuchaydi, O'zbekiston SSRda qishloq xo'jaligidagi islohatlar o'zini oqlamadi ko'plab muammo va ziddiyatlar sabab bo'ldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Народное хозяйство Хорезмской области. Статической сборник. –Ургенч. 1969 г. С 3.
2. Хоразм haqiqati (gazetasi), 1973-yil, 11-aprel 3-bet.
3. М.Матниёзов. Хоразм тарихи. Урганч-2004, 243-244-бетлар.
4. Allaberganov, O. A. (2022). ХОРАЗМ VOHASIDAGI IBTIDOIY JAMOА TUZUMI DAVRI YODGORLIKLARINING ARXEOLOGIK JHATDAN O'RGANILISH TARIX. Academic research in educational sciences, (3), 264-268.
5. Allaberganov, O., & Rajapova, E. (2024). TARIX DARSLARIDA QO'LLANILADIGAN METODLAR, INTERFAOL METODLAR VA ULARNING MAZMUN MOHIYATI. Innovations in Science and Technologies, 1(1), 58-67.
6. Allaberganov, O. (2024, August). 1945-1991-YILLARDA O'ZBEKISTON SSRDA IJTIMOIY TA'MINOT TIZIMINING MOLIYALASHTIRISH MANBALARI. In CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD (Vol. 1, No. 7, pp. 10-15).
7. Allaberganov, O., & Bekboltayeva, M. (2024). TARIX FANI TARAQQIYOTIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. Interpretation and researches, 2(3 (25)).
8. Allaberganov, O. A. (2019). SOME REMARKS ON THE MONUMENTS OF THE PREHISTORIC COMMUNIST SYSTEM IN THE KHOREZM OAZIS. Science and Education, 2, 1-8..
9. Аллаберганов, О. А. (2023). О 'ЗБЕКИСТОН SSRДА ИJTIMOИY TA'MINOT TIZIMINING SHAKLLANISHI XUSUSIDA. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ "МА'MUN SCIENCE", 1(2).
10. Allaberganov, O. A. (2024). PROBLEMS AND CONFLICTS IN THE PENSION PROVISION OF RURAL RESIDENTS OF THE UZBEK SSR IN 1945-1991 (ON THE EXAMPLE OF THE KHOREZM REGION). Экономика и социум, (8 (123)), 30-35.
11. Arslanbekovich, A. O., & Matnazarovna, A. M. (2022). Inson, xalq, millat tarixiy xotira bilan tirik, barhayot. Ta'lim fidoyilari, 5(9), 264-268.

ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ТАСНИФЛАШ МЕЗОНЛАРИ

Абдунабиева Зилола Махмудовна

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Жисмоний шахсларнинг даромадлари ҳар қандай иқтисодиётнинг муҳим қисми бўлиб, улар фуқароларнинг моддий фаровонлигини таъминловчи асосий манба ҳисобланади. Даромадлар нафақат шахсий эҳтиёжларни қондиришда, балки жамиятдаги иқтисодий барқарорлик ва ижтимоий тараққиётни таъминлашда ҳам катта аҳамият касб этади.

Иқтисодий назарияда жисмоний шахслар даромадлари турли хил шаклларда намоён бўлиб, улар иш ҳақи, тадбиркорлик фаолиятидан тушган фойда, мол-мулкдан келадиган даромад ва ижтимоий тўловлар кўринишида аниқланади. Даромадлар фуқароларнинг турмуш даражаси ва ҳаёт сифатига бевосита таъсир кўрсатади. Шу сабабли, уларнинг моҳияти, вазифалари ва таснифлаш мезонларини ўрганиш иқтисодий сиёсатнинг долзарб йўналишларидан бири саналади.

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш шароитида аҳоли даромадларининг алоҳида ўрни шу билан изоҳланадики, ҳар бир инсоннинг моддий ва маънавий турмуш имкониятлари авваломбор, унинг даромадлари даражасига боғлиқ бўлади. Аҳоли даромадларининг миқдори қанчалик юқори бўлса, унинг ўз зарурий эҳтиёжларини қондириш имкониятлари ҳам шунчалик юқори бўлади.

Аҳоли турмуш даражасини ошириш мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармонида ҳам барча шиддатли ислохотлар замини ва негизи айнан аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга йўналтирилганлигини тасдиқлайди. Кейинги йилларда мамлакатимизда аҳоли даромадларини кўпайтириш, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларининг сифатини ошириш, уй-жой билан таъминлаш тадбирлари кенг кўламда амалга оширилмоқда. Бу ишларнинг моҳияти Президентимизнинг маърузалари ва асарларида батафсил ёритиб берилмоқда. Мазкур тадбирларнинг натижаси бугунги кунда одамларнинг ҳаёт даражаси ижобий томонга ўзгариши орқали намоён бўлмоқда. Шунга қарамай, бу борада мамлакатимиздаги имкониятлар бунданда кўпроқ, мазкур имкониятлардан самарали фойдаланиш учун аҳоли турмуш даражасини ошириш билан боғлиқ масалаларни назарий ва услубий жиҳатдан чуқур ўрганиш ва бу бўйича илмий асосланган таклифларни бериш бугунги кундаги долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Аҳоли турмуш даражасидеганда,

одамларнинг зарур моддий ва маънавий неъматлар билан таъминланганлиги, уларнинг истеъмоли ва эҳтиёжлари қондирилганлиги даражаси тушунилади.

Аҳоли турмуш даражаси - ижтимоий-иқтисодий категория бўлиб, у кишиларнинг моддий ва маданий-маиший эҳтиёжи қондирилиши ва ижтимоий турмуш шароити яхшиланиб бориши каби тушунчаларни ўз ичига олади. Одатда аҳоли турмуш даражаси қуйидагича таснифланади:

-тўкин-сочинлик (инсон баркамол ривожланишини таъминловчи неъматлардан тўлиқ фойдаланиш имконияти);

-меъёрли даража (инсон жисмоний ва интеллектуал қобилиятларини тақрор ҳосил қилишини таъминловчи илмий асосланган оқилона истеъмоли даражаси);

-камбағаллик (иш кучини тақрор ҳосил қилишда моддий неъматлардан уларнинг қуйи чегараси доирасида фойдаланиш имконияти);

-қашшоқлик (моддий неъматлардан биологик мезонлар асосида минимал даражада фойдаланиш).

Иқтисодий адабиётларда аҳоли турмуш даражаси инсонларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш даражаси сифатида талқин этилади. В.Н.Салин, Е.П.Шпаковскаялар “Аҳоли турмуш даражаси бу инсон фаолиятининг, энг аввало, реал ижтимоий-иқтисодий шароитлар йиғиндисини ифодаловчи мураккаб ва кўп қиррали категория бўлиб, ижтимоий тараққиётнинг муҳим тавсифи ҳисобланади”, - деб кўрсатади¹. Аҳоли турмуш даражасига моддий, маънавий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондириш даражаси сифатида қарашлар бор². Бу таъриф кўпроқ турмуш даражасининг статистикасини тавсифлайди, ҳолбуки турмуш даражаси кўплаб омиллар таъсирида ўзгариб турувчи динамик жараён дир.

Аҳолининг даромадлари унинг харажатларига нисбатан қанча кўп бўлса аҳоли турмуш даражасини ошириш имкониятлари шунчалик юқори бўлади. Аҳоли турмуш даражасини оширишда асосий омиллар макроиқтисодий шароитнинг қулайлиги, иқтисодий ўсишнинг тез суръатларда рўй бериши, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларнинг амалга оширилиши ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш кучайтирилиши ҳисобланади. Аҳоли турмуш даражасини баҳолаш кўрсаткичларининг ривожланишида муҳим ўринни шахсан - оила, уй хўжалигига ўтиш эгаллади. Бу миллий ҳисоблар тизими услубиётининг қабул қилиниши билан боғлиқ бўлиб, илк бор макроиқтисодий тузилмада аҳоли тўлақонли субъект сифатида ўз ўрнини топди. Аҳоли турмуш даражасини баҳолашда аҳолининг даромадлари, имкониятлари, истеъмоли ва эҳтиёжларининг қондирилиши даражасини объектив талқин этиш муаммоси долзарб саналади.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида аҳолининг реал даромадларини тобора кўпайтириб бориш масалалари ҳар доим ҳам

¹ Салин В.Н., Шпаковская Е.П. Социально-экономическая статистика. М., 2001. с. 399.

² Дагбаева С.Д. Уровень жизни населения: пути решения проблемы бедности. Улан-Удэ., 2008. с.35.

давлатимизнинг диққат марказида туради. Чунки, жаҳон тажрибасидан маълумки, аҳолининг даромадлилик даражаси уларнинг фаровон ҳаёт кечиришлари учун асосий омиллардан бири ҳисобланади. Иқтисодий адабиётларда аҳоли даромадларининг таркибини ўрганишда турли хилдаги қарашлар мавжуд, биринчидан, иқтисодий адабиётларда аҳоли даромадлари таркиби тўртга бўлиб ўрганилади: корхонадан оладиган иш ҳақи ва бошқа даромадлар, ижтимоий трансфертлар, тадбиркорлик фаолиятидан даромадлар ҳамда омонат ва қимматли қоғозлар бўйича даромадлардан иборат (1-расм).

1-расм. Аҳоли даромадлари таркиби

Шунингдек, даромадларни солиққа тортиш нуқтаи-назаридан ҳам таснифлаш мумкин. Бунда ҳар бир мамлакатнинг солиқ қонунчилигига мос равишда даромадлар таснифланади. Солиқ кодексига мувофиқ, жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркиби қуйидаги расмда акс этирилган (2-расм):

2-расм. Солиқ кодексига асосан жисмоний шахслар жами даромадлари³.

1. Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар: иш берувчи билан меҳнатга оид муносабатларда бўлган ва тузилган меҳнат шартномасига

³ Солиқ кодекси асосида тадқиқотчи томонидан тайёрланди

(контрактига) мувофиқ ишларни бажараётган жисмоний шахсларга ҳисобланадиган ва тўланадиган барча тўловлармеҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадларга киради. Меҳнатга ҳақ тўлаш сифатидаги даромадлар таркибига солиқ қонунчилигига мувофиқ белгиланган рағбатлантириш хусусиятигаэга тўловлар, компенсация ва ишламаган вақт учун ҳақ тўлашдан жисмоний шахс оладиган даромадлар ҳам киритилади.

2. Мулкый даромадлар: жисмоний шахсларнинг мулкый даромадига эса, олинган фоизлар, дивидендлар бўйича олинган даромад, мол-мулкни ижарага беришдан келадиган даромад ҳамда жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни реализация қилишдан олинган даромадлар киради.

3. Моддий наф тарзидаги даромадлар: жисмоний шахсларнинг моддий наф тарзидаги даромадлари таркибига жисмоний шахс томонидан юридик шахслардан моддий наф тарзида олинган даромадлари киради.

4. Бошқа даромадлар: жисмоний шахсларнинг бошқа даромадлари таркибига юқорида санаб ўтилган жисмоний шахсларнинг меҳнатга ҳақ тўлаш, мулкый ва моддий наф тарзидаги даромадларига кирмаган бошқа турдаги даромадлари киради.

Жисмоний шахслар даромадларини солиққа тортишда, уларнинг даромадларини аниқлаш энг асосий масалалардан бири ҳисобланади. Жисмоний шахслар даромадлари ҳақида гап борар экан, бу борадаги турли фикрлар ва қарашларни четлаб ўтиб бўлмайди. Зеро, ранг-баранг фикрлар ва қарашларни ўрганиш муайян воқеа ва ҳодисага доир тўғри хулоса чиқариш имконини беради.

Кўпчилик иқтисодий адабиётларда келтирилган “аҳоли даромадлари” ва “жисмоний шахслар даромадлари” тушунчалари умумий тушунчалар бўлиб, бир хил маънони англатади. Чунки, ушбу тушунчаларнинг ҳар бири жисмоний шахслар ёки аҳолининг олган ёхуд олиши мумкин бўлган даромадларини ифодалашда қўлланилади. Маълумки, жисмоний шахс муайян фаолиятдан солиққа тортиладиган даромадга эга бўлсагина даромад солиғини тўловчи ҳисобланади. Жисмоний шахсларнинг ҳар қандай даромадлари ҳам солиққа тортилавермайди, балки, солиқ қонунчилигида белгиланган солиққа тортиладиган даромадларга эга бўлган жисмоний шахсларда солиқ тўлаш мажбурияти вужудга келади. Шунинг учун жисмоний шахсларнинг жами даромадлари таркибини атрофлича кўриб чиқиш даромад солиғига доир назарий масалаларни ёритишга хизмат қилади. Бизнингча, солиқларнинг фискаллигини ошириш учун солиқ элементларининг у ёки бу турини ўзгартириб, ҳисоб-китобларни мураккаблаштиришдан кўра, солиққа тортиш объектини ёки даромадларни ошириш йўллариини излаб топиб, уни илмий жиҳатдан асослаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Иқтисодий адабиётларда даромад иқтисодий фаолият натижаларини ифодаловчи кўрсаткич сифатида эътироф этилиб, бирор бир фаолият

натижасида олинган пул маблағларини, натурал кўринишда олинган маҳсулотларни, иқтисодий ресурслар келтирувчи нафни ва бошқа тушунчаларни ифодалайди. Даромад умумий тушунча бўлиб, унинг таркибида аҳоли даромадлари муҳим ўрин эгаллайди.

Маълумки, аҳоли даромадлари олиниш манбаидан қатъи назар аҳолининг муайян у ёки бу фаолияти натижасида олган ёки олиши мумкин бўлган турли кўринишдаги пул ва натурал шаклдаги тушумларини ифодалайди. Иқтисодчи олимлар томонидан аҳоли даромадлари ва уларнинг таркиби борасида турлича фикрлар билдирилган. Жумладан, Ш.Шодмонов ва У.Ғафуровлар томонидан чоп этилган “Иқтисодиёт назарияси” номли дарслигида “аҳоли даромадлари маълум вақт оралиғида (масалан, бир йилда) улар томонидан олинган пул ва натурал шаклдаги тушумлар миқдорини англатади”, деб таъриф берилган.

Жисмоний шахсларнинг ихтиёрида бўлган даромадлари уларнинг номинал даромадларидан солиқлар ва солиқларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг чегирмаси ўртасидаги фарққа тенгдир.

Реал даромад - нарх даражаси ўзгаришини ҳисобга олиб, аҳолининг ихтиёрида бўлган даромадга сотиб олиш мумкин бўлган товар ва хизматлар миқдорини кўрсатади, яъни даромаднинг харид қувватини билдиради.

Жисмоний шахслар даромадлари жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишида асосий рол ўйнайди. Улар фуқароларнинг шахсий эҳтиёжларини қондириш, моддий фаровонликка эришиш ва миллий иқтисодиётнинг барқарорлигини таъминлаш учун зарур манба ҳисобланади. Даромадларнинг турли кўринишлари (иш ҳақи, тадбиркорлик фаолиятидан тушган фойда, ижтимоий тўловлар ва бошқалар) уларнинг моҳиятини янада чуқур тушунишга имконият беради ва жисмоний шахсларнинг иқтисодий фаоллигига таъсир қилади.

Даромадларнинг вазифалари, хусусан, шахсий истеъмолни молиялаштириш, ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва солиқ тизими орқали давлатнинг ижтимоий сиёсатини қўллаб-қувватлашдан иборат. Шу билан бирга, уларни тўғри таснифлаш иқтисодий сиёсатни самарали режалаштириш ва амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Даромадларнинг турли категорияларини ўрганиш ва уларнинг таснифлаш мезонларини белгилаш нафақат иқтисодий фаолиятни бошқариш, балки аҳоли фаровонлигини оширишда ҳам муҳим амалий асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил январь.
3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Эргашев Ихтиёр Шухрат ўғли

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва
тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Рақамли технологиялар замонавий молиявий тизимни тубдан ўзгартириб, тижорат банкларида хизмат кўрсатишнинг янги шакллари юзага келтирди. Рақамли банк хизматлари, бугунги кунга келиб, банклар фаолиятининг ажралмас қисмига айланган.

Рақамли банк хизматлари - бу банк операцияларини интернет, мобил иловалар, блокчейн, сунъий интеллект ва бошқа рақамли технологиялар ёрдамида амалга ошириш тизимидир. Бу хизматлар миждозларга 24/7 режимда қулай ва тезкор хизмат кўрсатишни таъминлайди.

Рақамли банк хизматлари ахборот технологиялари ва интернет ривожланишига асосланади. Ушбу назарияга кўра, замонавий маълумотларни қайта ишлаш тизимлари банк операцияларини автоматлаштириш ва оптималлаштириш имконини беради.

Рақамли технологиялар банк соҳасида инновацияларнинг асосий кўриниши ҳисобланади. Инновациялар банк хизматларини содалаштириш, уларнинг нархини пасайтириш ва хизмат сифатини оширишга йўналтирилган.

Рақамли хизматлар орқали банклар ўз операцияларини арзонлаштиради, инсон омили таъсирини камайтиради ва юқори даражадаги самарадорликка эришади. Бу назарияга кўра, рақамли технологиялар иқтисодий фаолиятнинг барча босқичларида маҳсулдорликни оширишга ёрдам беради.

XX аср охири ва XXI асрнинг бошларида яъни, ҳозирги даврда инсоният эришаётган соҳалар бўйича барча ютуқларни технологиялар ва уларнинг дастурий таъминотларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки, ҳар қандай соҳани олманг, технологиялардан фойдаланилади. Бу нано технологиялардан тортиб, мега технологияларни ўз ичига олади. Бугунги технологияларнинг тараққиёти масофадан бошқа- риладиган ва сунъий интеллект асосида ишлайдиган технологияларгача етиб келди.

Технологик тараққиётнинг бундай ютуқлари кириб келмаган соҳа деярли қолмади. Жумладан, ахборот, компьютер, алоқа, тиббиёт, транспорт каби технологиялар ижтимоий соҳалар (таълим, тиббиёт, маъданият, санъат ва бошқа) ҳамда иқтисодиёт (қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, хизмат

кўрсатиш, транспорт ва алоқа каби) тармоқларида, шунингдек ҳудди шулар катори банк соҳасида ҳам кенг фойдаланиб келинмоқда.

Банк фаолиятини илмий-техник тараққиётнинг сўнгги ютуқларини жадал татбиқ этмасдан модернизация қилиш мумкин эмас. Жаҳон амалиётидан кўриниб турибдики, илмий-техник тараққиёт ва янги ахборот технология (ИТ)ларининг жадал ўсиши банкнинг жозибадорлигини умумий баҳолашга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Технологик жараённинг ривожланиши нафақат ҳужжатларни расмийлаштириш ва касса операцияларини ўтказиш тезлигини оширишга, балки мижозлар доирасини кенгайтиришга ҳам имкон беради[4].

Ўз навбатида, замонавий технологияларнинг ривожланиши банклар ва банк хизматидан фойдаланувчилар ўртасидаги масофани сезиларли даражада камайтириши, банклараро рақобатни кучайтириши ва шу сабабли банк хизматларининг миқдорий ва сифат жиҳатидан ривожланишига ҳисса қўшиб келмоқда.

М.В. Дубининнинг фикрича, “банк технологиялари – бу банкларда ишлатиладиган турли хил телекоммуникациялар, ахборот технологиялари, компьютер тармоқлари, дастурий маҳсулотлар, ички процедуралар, рискларни бошқариш моделлари ва бошқалар”[5].

“Банк технологияси” атамаси “банкларга ўз мижозларига хавфсиз, ишончли ва арзон нархларда яхшироқ хизматларни таклиф қилиши ҳамда банк хизматлари бозорида рақобатбардош устунликка эришиши учун замонавий ахборот- коммуникация технологияларидан фойдаланишни англатади. Банк технологияси, шунингдек, демографик, психографик ва транзакцион маълумотлар каби мижозлар тафсилотларини саралаш орқали мижозлар хатти-ҳаракатлари моделларини очишда замонавий компьютер алгоритмларидан фойдаланиш фаолиятини ўз ичига олади. Маълумотларни йиғиш деб ҳам аталадиган ушбу фаолият мижозларга сегментация, мижозлар скоринги, мақсадли маркетинг, бозор саватчаларини таҳлил қилиш, ўзаро сотиш, сотиш, мижозларни ушлаб қолиш каби моделлаштириш каби турли хил маркетинг муаммоларини ҳал қилиш орқали банкларга ўз бизнес мақсадларига эришишда ёрдам беради”[4].

Шунингдек, маълумотларни тўплашдан муваффақиятли фойдаланиш банкларга фойдани сезиларли даражада оширишга ёрдам беради, шу билан рақобатчиларига нисбатан барқарор устунликни сақлаб қолади. Назарий

жихатдан, банк технологияси, якка тартибдаги интизом эмас, балки молия рискларни бошқариш, ахборот-коммуникация технологиялари, компьютер ва маркетинг билимлари каби бир-биридан фарқ қиладиган бир нечта йўналишларнинг бирлашиши натижасида ташкил этилади ҳамда унинг таркибий элементларини қуйидагича ифодалаш мумкин:

1. Ахборот технологиялари;
2. Алоқа-коммуникация технологиялари;
3. Компьютер билимлари;
4. Молия ва риск менежменти;
5. Маркетинг билимлари.

Фикримизча, банк технологиялари деганда банк фаолиятини амалга ошириш ва қўллаб-қувватлашнинг энг янги ёндашувлари, усуллари, воситалари йиғиндиси тушунилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, банк технологияси тўғрисида юқоридаги концепция айрим манбаларда илгари мавжуд бўлмаган, яъни бугунги фан-техника тараққиёти даврида бунга асос солинган деб юритилади.

Аммо, тарих ва илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, банк технологиялари банк пайдо бўлган илк даврлардан бошлаб содда кўринишда (шаклда) бўлсада мавжуд бўлган. Буни технологик тараққиёт босқичлари даври ва банкларнинг ривожланиш давлари билан уйғунликда қуйидагича ривожланиш иерархиясини изоҳлаш мумкин (1-расм).

1-расм. Техника ва банкнинг ривожланиш давларининг ўзаро боғлиқлиги

Классик даврдан олдинги давр. Асосий банк операцияларининг оддий шакллари шакллана бошлаган. Жумладан, кредит, депозит операциялари, омонатчилар ўртасидаги ҳисоб-китоблар.

Классик давр. Банкларнинг фақат банк операциялари билан шуғулланадиган корхоналар сифатида пайдо бўлиши билан тавсифланади ва айнан шу чекланган операциялар банк технологияларини ташкил этган. Шунингдек, ушбу даврда минтақавий ва миллий банк тизимлари шаклланиб, эмиссия банклари пайдо бўлиб, банкноталар, операцияларни ҳисобга олиш тизимлари ва ҳужжатлар айланиши бирлаштирилган.

Кейинчалик, “Bank of America” банки биринчи кредит картани ишлаб чиқарди (1958) ва банкоматлар 1967 йилда молиявий операцияларни қайта ишлашга ёрдам берди, сўнгра операция воситаси сифатида дебет картани чиқарилди. 1990 йилларда интернет тараққиёти билан қўллаб-қувватланиб, “Internet banking” тизими ишга туширилди. 2000 йилларда “Mobile payments” ва “Crowdfunding” (fintech) молиявий технологиялари жорий этилди. Бу шуни кўрсатадики, “fintech” тез ривожланаётган йўналиш ва шунинг учун молиявий хизматлар эволюциясини акс эттириш учун аввалги тадқиқотларни кўриб чиқиш зарур(2-расм).

2-расм. Молиявий технологиялар эволюцияси¹

Сўнги вақтларда компьютерлар шу даражада такомиллашиб бормоқдаки, бу банкларга фақат орзу қилишлари мумкин бўлган салоҳиятларни ҳамда банк мижозларига катта имкониятларни бермоқда. Банкларга янги технологиялар олиб келган ўзгаришлар банкларнинг раҳбарлари, ходимлари ва мижозларига катта таъсир кўрсатибгина қолмай, банк маҳсулотлари ва хизматларини ҳар қачонгидан ҳам қулайроқ ҳамда

¹ Манба: Илмий манбаларни умумлаштириш асосида муаллиф томонидан тузилган.

самарали етказиб беришга имкон беради ва шу билан янги рақобат асосларини яратади.

Банк технологияларига индивидуал операциялар ва умуман банк учун миждозларга хизмат кўрсатиш тизимини яратиш, операцияларни амалга ошириш учун воситалар тўплами (шу жумладан техник воситалар), масалан, пластик карталар, миждозларга интерактив хизмат кўрсатиш ёки бошқа ҳар қандай нарсалар киради. Банк технологиялари соҳасига автоматлаштириш воситалари ва ахборот тизимлари, замонавий тўлов тизимлари билан ишлаш, тармоқлараро ўзаро алоқаларни амалга ошириш, бошқарув технологиялари ва ҳавфсизлик тизими, телекоммуникациялар ва бошқа кўп нарсалар киради, уларсиз бугунги кунда банкни тасаввур қилиб бўлмайди.

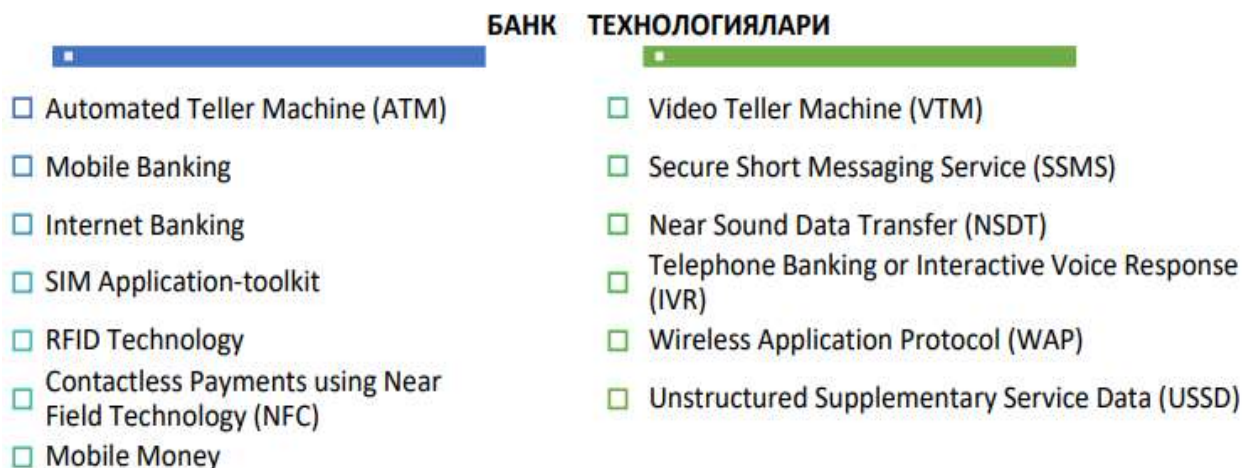
Банк технологияларисиз ҳозирги кунда банк фаолиятини юритиш билан боғлиқ ҳар қандай муаммоларни ҳал қилиш ва жараёнларни бошқаришни тасаввур қилиб бўлмайди, чунки сўнгги бир неча йил ичида қарорлар қабул қилиш тезлигига бўлган талаблар кескин ўзгариб кетди, банк операциялари жараёнида ишлатиладиган компьютер дастурий таъминотлари такомиллашиб, маълумотлар ҳажми ошди.

“Анъанавий банк” тушунчаси ва шу номдаги фан ҳозирги кунда “банк технологиялари”га ҳамда улар ҳақидаги фанга айланмоқда. Чунки бугунги кунда банк хизматларини кўрсатишнинг назарий эмас, балки амалий усуллари ва уларни амалга оширишнинг техник воситалари биринчи ўринда туради.

Шунинг учун ҳам замонавий алоқа дунёсида банк технологиялари муҳим ўрин тутди. Улар ахборот-телекоммуникация технологиялари тўпламидир.

Банк технологиялари эса махсус компьютер дастурларини, ички процедураларни ва рискларни бошқариш билан боғлиқ турли хил моделларни ўз ичига олади. Банкларнинг молиявий барқарорлиги мувозанатли пул-кредит сиёсати билан таъминланади. Ҳисоб эгаларининг содиқлигини таъминлаш ва миждозлар базасини кенгайтириш учун замонавий банк технологиялари жорий этилмоқда. Демак, банк технологиялари моддий барқарорликни ошириш, миждозлар билан самарали таъсир ўтказишга ёрдам берадиган банклар фаолиятини таҳлил қилиш усуллариининг тўпламини тавсифлайди.

Келажакда ривожланаётган ва ривожланган дунёда кўпроқ технологиялар жорий этилиши ҳамда қўлланилиши кузатилади. Технологияларнинг ривожланиши банк секторини ривожлантиришда катта ёрдам беради. Бугунги кунда банк тизимида қўлланилаётган баъзи эски ва янги технологиялар қуйидагилардан иборат (3-расм).

1.5-расм. Бугунги кунда дунё банкларида фойдаланиладиган банк технологиялари

Ҳозирги даврда тижорат банкларида рақамли банк хизматларини кўрсатиш борасида сезиларли ўзгаришлар юз бермоқда, шунинг учун тижорат банклари мижозларига хизматлардан қандай фойдаланиш борасида тушунтириш ишлари олиб бориши натижасида мазкур хизматлар келгусида янада кенг оммалашади.

Сўнгги йилларда молиявий хизматларни етказиб бериш ва истеъмол қилиш борасида шунингдек, технологик ривожланиш натижасида бизнес, банк ва молия тизими муҳотида катта ўзгаришлар рўй бермоқда. Банк хизматлар бозорида ҳам интернет ва мобиль технологияларни қўллаш ҳамда улардан фойдаланиш банкларнинг хизмат кўрсатиш тарихида мисли кўрилмаган ўзгаришларга олиб келмоқда. Кўп сонли электрон каналлар орқали электрон банк хизматларини ривожлантириш мижозларга қўшимча қулайликлар тақдим этиш имконини берди. Бугунги кунда ривожланган давлатлар банк тизимида кўплаб молиявий хизматларнинг ортиб бориши масофадан банк хизмати кўрсатиш аҳамиятини янада оширди, натижада бутун дунё бўйлаб йирик банклар томонидан банк хизматларининг турли хил вариантлари онлайн режимда тақдим этилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Алиқориев О.Ф. Тижорат банкларида молиявий хизмат турларини.
3. Абдуллаева Ш.З. Банк иши Дарслик. - Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2017.
4. Ильюкевич А.Н., Костюк Я.С., Пастарнак К.Г. Информационные технологии в банковской сфере. Электронная библиотека БГУ. 2016.
5. Дубинин М.В. Банковские технологии: сущность, история развития и перспективы // Финансы и кредит. №34 (274), 2007. – 58 с.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СОЛИҚ СИЁСАТИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Арипжанова Нигора Кудратовна

Ўзбекистон Республикаси Вахирлар Маҳкамаси ҳузуридаги БТОМ
тингловчиси

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ривожланишнинг барқарорлигини таъминлаш ва тадбиркорлик муҳитини яхшилаш мақсадида солиқ сиёсати доимий равишда такомиллаштириб борилмоқда. Солиқлар давлатнинг муҳим иқтисодий воситаси сифатида бюджет даромадларини шакллантириш, ижтимоий дастурларни молиялаштириш ва аҳолининг фаровонлигини оширишда алоҳида аҳамият касб этади. Шу боис, солиқ тизими самарадорлигини ошириш, уни соддалаштириш ҳамда халқаро амалиётга мувофиқ ҳолга келтириш устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Сўнгги йилларда солиқ сиёсатида амалга оширилган ислоҳотлар орқали тадбиркорлик субъектлари учун енгилликлар яратилди, солиқ юки қисқартирилди ва маъмурий жараёнлар соддалаштирилди. Бироқ, бозор иқтисодиётининг янада чуқурлашуви ва халқаро интеграция жараёнлари солиқ тизимини янада такомиллаштиришни талаб этмоқда. Мазкур тадқиқотда Ўзбекистон Республикасида солиқ сиёсатини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари, амалий муаммолари ва уларнинг иқтисодий ривожланишга таъсири таҳлил қилинади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарорлигини таъминлашда иқтисодий сиёсатининг энг муҳим элементларидан бири - солиқ сиёсатини янада либераллаштириш, солиққа тортиш тартибини соддалаштириш, солиқ юкини пасайтириш, хўжалик субъектларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, уларнинг фаолиятларига аралаштиришга чек қўйиш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш ҳисобланади.

Республикада амалга оширилаётган кенг кўламли солиқ ислоҳотларининг натижасида аҳоли реал даромадлари ўсиши, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва технологик жиҳатдан янгилаш, кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашга хизмат қилмоқда. Иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлашда солиқ юкини босқичма-босқич пасайтиришнинг устувор йўналиш қилиб олиниши муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони доирасида иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш каби кенг кўламли вазифалар белгилаб берилган. Хусусан, солиқ сиёсати

доирасида бажарилиши аниқ этиб белгиланган «солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш» каби вазифалар бугунги кунда мамлакатимиз ҳукумати олдида нечоғлик муҳим масала эканлигини исботи дейиш мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган солиқ сиёсати орқали жамиятимиз учун зарур бўлган ишлаб чиқариш ўсишини рағбатлантириш, кичик бизнес фаолиятини ривожлантириш, шунингдек, солиқ тўловчиларнинг инвестиция жамғариш жараёнини рағбатлантириш ёки сусайтириш мумкин. Давлатимиз томонидан солиқ сиёсатида бугунги кунда кузатилаётган жараён солиқ тўловчининг фаоллиги оширилишига қаратилаётганлигидир.

Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармонининг қабул қилиниши солиқ сиёсати бўйича олиб борилаётган кенг қамровли ислохотларнинг муҳим ҳуқуқий асоси бўлди дейишимиз мумкин. Чунки ушбу Стратегия ўз ичига кўплаб вазифаларни қамраб олганлигини алоҳида таъкидлашимиз лозим. Жумладан, Фармонда назарда тутилган солиқ юкини изчиллик билан камайтириш, солиқ солиш тизимини соддалаштириш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш иқтисодий жабдал ривожлантириш ҳамда мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини яхшилашнинг энг муҳим шартлари ҳисобланиши таъкидланган. Шу билан бирга, ўрганишлар натижалари мазкур соҳада бир маромда иқтисодий ўсишга, ишбилармонлик ва инвестициявий фаолликни оширишга, соғлом рақобат муҳитини шакллантиришга, шунингдек, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар йиғилувчанлигининг зарур даражасини таъминлашга тўқинлик қилаётган бир қатор тизимли муаммоларни кўрсатди, хусусан:

солиқ соҳасида имтиёзлар бериш борасида аниқ мезон ва механизмлар мавжуд эмаслиги;

- имтиёзларнинг самарадорлигини мониторинг ва назорат қилиш бўйича таъсирчан тизимнинг мавжуд эмаслиги;

- иқтисодийнинг айрим секторларида тадбиркорлик субъектларига сезиларли миқдорда имтиёз ва преференциялар берилганини ҳисобга олган ҳолда қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлашнинг амалдаги тартибидаги мавжуд бўлган номуносибликлар барча хўжалик юритувчи субъектлар учун тенг шароитларни таъминлашда қўшилган қиймат солиғининг тўлақонли занжирини яратиш ва иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш имкониятини бермаётганлиги;

- берилаётган имтиёзлар ва преференцияларнинг самарадорлигини, жумладан уларнинг муайян тармоқлар, ҳудудлар ва умуман мамлакат иқтисодий ривожланишига амалий таъсирини баҳолашда тизимлилик мавжуд эмаслиги;

- имтиёзларнинг самарадорлигини мониторинг ва назорат қилиш бўйича таъсирчан тизимнинг мавжуд эмаслиги сабабли соғлом рақобатни таъминлашга салбий таъсир кўрсатувчи, хўжалик юритувчи субъектларни солиқ ва божхона, шу жумладан индивидуал хусусиятга эга бўлган имтиёзлар ҳисобига қўллаб-қувватлаш амалиётининг кенг тарқалганлиги¹.

Солиқ сиёсати иқтисодий, молиявий ва ҳуқуқий муносабатларни ўзида мужассам этган ҳолда солиқ тизими орқали давлат ва алоҳида ижтимоий гуруҳларнинг эҳтиёжларини таъминлаш учун молиявий ресурсларни қайта тақсимлайди. Солиқ сиёсати давлатнинг бошқа соҳалардаги сиёсати каби солиқ механизмининг самарали амал қилиши ҳамда солиқ тизимининг самарадорлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган илмий асосланган концепциясига эга бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги «Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида»ги ПҚ-4389-сон қарори¹⁸ қабул қилинди ва ушбу қарор билан «Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси»¹⁹ маъқулланди. Шунингдек, ушбу қарорга асосан «Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси»нинг асосий вазифалари ва йўналишлари белгилаб берилди.

Стратегиянинг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланган:

“давлат бюджетига солиқ тушумларининг барқарорлигини таъминлаш; солиқ органлари ходимларининг касбий маҳоратини ошириш ва солиқ маъмуриятчилигига рақамли технологияларни жорий этиш орқали кўрсатилаётган солиқ хизматлари сифатини яхшилаш;

барча тоифадаги солиқ тўловчилар томонидан солиқ мажбуриятларини ихтиёрий равишда бажариш асосида уларнинг эҳтиёжларини қаноатлантириш учун солиқ органлари ва солиқ тўловчилар ўртасида ишончли муносабатларни яратиш;

солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ бўлган харажатларни қисқартириш, барча тоифадаги тadbиркорлик субъектларига қулай шароитларни таъминлайдиган транспарент ва барқарор солиқ тизимини шакллантириш;

солиқ тўловчилар фаолиятига аралашишни, шунингдек, давлат солиқ хизмати органларида «инсон омили»ни ҳамда коррупция ҳолатларининг салбий кўринишларини камайтириш имконини берадиган таваккал-тахлил ва масофавий таҳлилий ишлар тизими асосида солиқ назорати тизимини шакллантириш”.

Стратегиянинг асосий йўналишлари этиб: солиқ сиёсатини такомиллаштириш ва иқтисодиётда хуфиёна айланма даражасини қисқартириш; хизмат кўрсатишга йўналтирилган солиқ хизматларини

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида»ги ПФ-5468-сон Фармони.

ривожлантириш; солиқ таваккалчиликларини баҳолаш тизимини жорий қилиш ва солиқ ҳисобини такомиллаштириш; давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш; давлат солиқ хизмати органларида коррупцияга қарши курашиш механизмларини ривожлантириш белгиланган.

1-расм. Стратегиянинг асосий йўналишлари.

Стратегияда «Солиқ сиёсатини такомиллаштириш ва иқтисодиётда хуфиёна айланма даражасини қисқартириш» йўналиши қуйидагиларни ўз ичига олади:

“1. Солиқ ва солиқ режимларини бирхиллаштириш, шунингдек, маъмурий тартиб-таомилларни соддалаштириш.

2. Солиқ юкини (камайтириш ва бараварлаштириш) оптималлаштириш.

3. Солиқ имтиёзларининг самарадорлик даражасини баҳолаш асосида уларни тақдим этишнинг аниқ мезон ва механизмларини белгилаш.

4. Солиқ ва бухгалтерия ҳисоби ўртасида фарқни имкон қадар камайтириш.

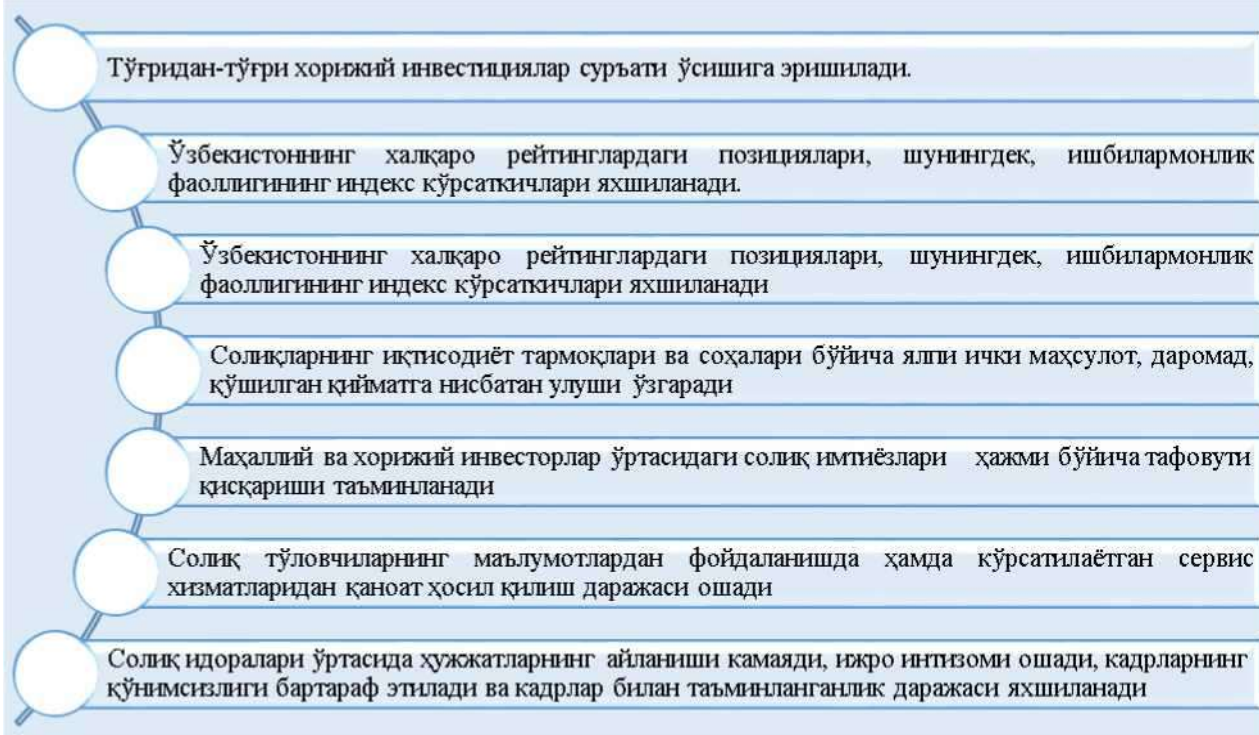
5. Жойлардаги давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг бюджетнинг даромад қисмини шакллантиришда ролини кучайтириш ва ҳиссасини ошириш.

6. Хорижий давлатлар тажрибаси ҳисобга олинган ҳолда, таваккалчиликларни баҳолашнинг замонавий усулларини жорий қилиш ва иқтисодий фаолият соҳасида хуфиёна айланма ҳамда назорат қилинмайдиган даромадлар кўламини қисқартириш.

7. Солиқ қонунчилиги соҳасидан ташқарида фаолиятни амалга оширадиган шахсларни норасмий сектордан чиқишига (қонунийлаштиришига) кўмаклашиш.

8. Трансферт нархни белгилаш соҳасида солиқ маъмуриятчилигининг янги услубларини жорий этиш.

9. 2021 йилга келиб жисмоний шахсларнинг даромад солиғи тўловчиларни 1,5 баравар, қўшилган қиймат солиғи тўловчиларни 2 баравар ҳамда ресурс солиқлари ва мол-мулк солиғи тўловчиларни 2 баравар кўпайтириш”.²

2-расм. Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси кутилаётган натижалар

Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегиясида кўзда тутилган муҳим масалалардан бири - солиқ имтиёзларининг самарадорлик даражасини баҳолаш асосида тақдим этишнинг аниқ мезон ва механизмларини белгилашдир.

Ўзбекистон Республикасида солиқ сиёсатини ислоҳ қилиш бозор иқтисодиётини ривожлантириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Солиқ юқини оптималлаштириш, солиқ турларини соддалаштириш ва замонавий технологияларни жорий қилиш каби чора-тадбирлар иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига хизмат қилади. Шу билан бирга, халқаро амалиётдан самарали фойдаланиш ва солиқ маъмуриятининг шаффофлигини ошириш орқали давлат ва тадбиркорлар ўртасидаги ишончли муносабатлар мустаҳкамланади. Солиқ сиёсатидаги ушбу ислохотлар нафақат иқтисодий ўсишга, балки мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлигига ҳам замин

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389 сон қарорига 1-илова “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”.

яратади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2019 йил январь.
3. Ашурова Н.Б. “Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсати ва солиқ соҳасидаги ижтимоий ҳамкорликни амалга ошириш йўналишлари”. “Иқтисод ва молия / Экономика и финансы” № 11; 2012

SOLIQ TEKSHIRUVLARINI OPTIMALLASHTIRISHNING MUAMMOLI JIHATLARI VA ULARNING SOLIQ TO'LOVCHILAR FAOLIYATIGA TA'SIRI

Xaliqova Shohista Ne'matullayevna

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

Har qanday davlat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish maqsadida samarali soliq tizimini yo'lga qo'yishi zarur. Soliqlar davlat byudjetining asosiy daromad manbai sifatida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, soliq tizimini boshqarishda soliq tekshiruvlari muhim vosita hisoblanadi. Ushbu jarayon soliq qonunchiligiga rioya etilishini ta'minlash, byudjetga tushumlarni ko'paytirish va iqtisodiy faoliyatning shaffofligini oshirishga qaratilgan.

Biroq, amaliyotda soliq tekshiruvlari ko'pincha turli muammolarga sabab bo'ladi. Bular qatoriga soliq to'lovchilarga ortiqcha ma'muriy yuklamalar yuklashi, iqtisodiy jarayonlarga to'sqinlik qilishi yoki tadbirkorlik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Soliq tekshiruvlari samaradorligini oshirish va ularning soliq to'lovchilar faoliyatiga salbiy ta'sirini minimallashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Soliqqa oid huquqbuzarliklarni sodir etish xavfi har qanday korxonada mavjud mumkin, va ko'pchilik soliq to'lovchilar bu xavflarning oshishi oqibatida soliq tekshiruvi jarayoniga tushib qolgan holda o'zlarining huquqlariga doir muammolarga duch kelmoqdalar. Ushbu vaziyat tadbirkorlarga qulaylik yaratishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar va ularda soliq xavfining oshib ketishining oldini olish muhimligini ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda soliq tekshiruvlari, Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 7 yanvardagi 1-son qarori bilan tasdiqlangan Soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish bo'yicha nizom asosida amalga oshirilmoqda. Klerik soliq tekshiruvi, sayyor soliq tekshiruvi va soliq auditi kabi turli xil soliq tekshiruvi turlarining mavjudligi, soliq to'lovchilar tomonidan o'tkazilishi ta'minlanadi.

Soliq to'lovchining soliq tavakkalchiligining yuqori toifasiga mansub bo'lishi soliq organlari tomonidan amalga oshiriladigan "Soliq xavfini aniqlash, tahlil qilish va baholash" dasturi asosida belgilanadi, bu dastur soliq xavfi mezonlari asosida soliq to'lovchining soliq xavfi darajasini aniqlashda muhim rol o'ynaydi va ushbu holat soliq auditi tayinlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

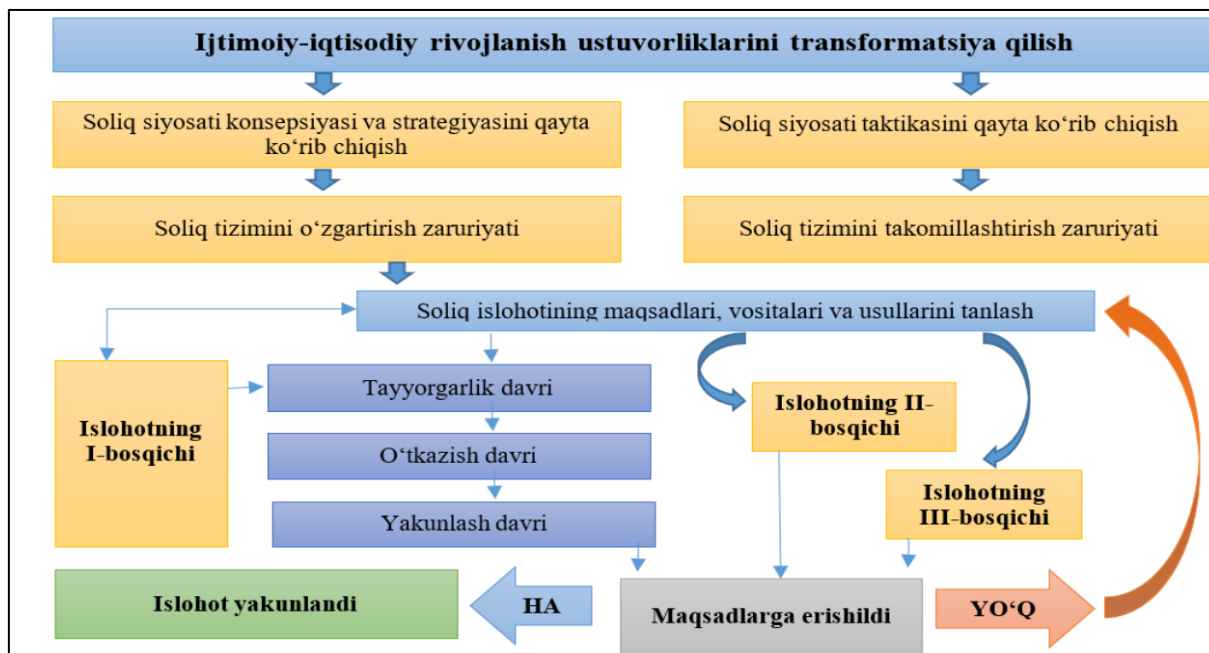
Yuridik shaxslarning ixtiyoriy tugatilishi masalasida esa sog‘lom amaliyotda soliq auditi o‘tkazilmasdan yuridik shaxslarni tugatish holatlari mavjud, bunda Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 2 noyabrdagi 664-son qarori asosida soliq to‘lovchilar yillik aylanmasi oxirgi uch yil davomida 1 mlrd so‘mgacha bo‘lgan soliq to‘lovchilar “Soliq maslahatchilari” tashkilotlarining xulosalari asosida tugatilishi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, soliq to‘lovchilarning jinoyat ishlari bo‘yicha moliya-xo‘jalik faoliyatining taftish qilinishi jarayoni ham muhim ahamiyatga ega, chunki huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan tekshirish boshlangan taqdirda, soliq organlariga soliq auditi o‘tkazish bo‘yicha so‘rov kelib tushadi.

Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va soliq siyosatida ma‘lum o‘zgarishlar kiritish uchun O‘zbekiston Respublikasida 2022 yil 22 avgustda tadbirkorlar bilan ochiq muloqot da‘vatida soliq tekshiruvlarini muvofiqlashtirish va nazorat qiluvchi organlarning mas‘uliyatini oshirishga doir chora-tadbirlar belgilangan. 2022 yil 1 noyabrdan boshlab tadbirkorlik sub‘yektlari tomonidan o‘tkaziladigan barcha tekshiruvlar “Yagona davlat nazorati” axborot tizimida ro‘yxatga olinishi shart. Tadbirkorlik sub‘yektlariga xabar berilmaydi, shuningdek, ilgari tekshirilgan faoliyat davridagi predmet va ob‘ekt bo‘yicha qayta tekshirishga ham yo‘l qo‘yilmaydi. Tadbirkorlik sub‘yektlari nazorat qiluvchi organlar mansabdorlari tomonidan tekshirish o‘tkazilishini rad etish huquqiga ega, bu esa ularning haq-huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq tekshiruvlarini optimallashtirish muammoli jihatlariga taalluqli jihat soliq siyosatini tushunish uchun asosiy ahamiyatga ega ekanligini hisobga olsak, bu masala chuqur ilmiy o‘rganishni talab qiladi. Soliq islohotlarini amalga oshirish jarayoni belgilangan vaqtni talab qiladi, shu bilan birga vaqt o‘tishi bilan islohotlarning davomiyligi va cho‘zilishi ularni qisqa, o‘rta va uzoq muddatli soliq islohotlariga ajratishga imkon beradi.

Ushbu barcha islohotlar faoliyatini optimallashtirish jarayoniga qo‘llaniladigan algoritmlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning samarali amalga oshirilishi soliq to‘lovchilarning faoliyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ishlab chiqilgan algoritmlar orqali soliq tekshiruvlarining samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu jarayonlar soliq to‘lovchilarning huquqlarini himoya qilish va ularning soliq yukini kamaytirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga yordam beradi.

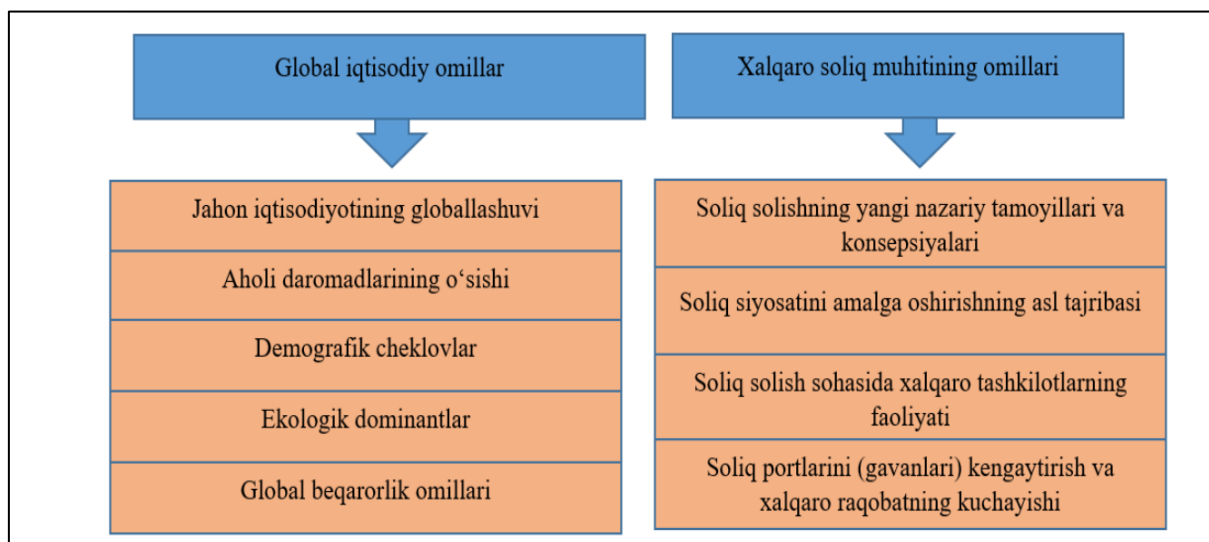
Shunday qilib, soliq tekshiruvlarini optimallashtirish jarayoni nafaqat soliq siyosatining samaradorligini oshirishga, balki soliq to‘lovchilar faoliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi(1-rasm).

1-rasm. Soliq islohotini o'tkazishning shartli algoritmi.

Globalashuv sharoitida soliq tekshiruvlarini optimallashtirish jarayonida milliy soliq tizimlarining transformatsiyasi ikki asosiy tashqi omil ta'siri ostida namoyon bo'ladi: global iqtisodiy omillar va xalqaro soliq muhiti omillari. Ushbu omillar soliq tekshiruvlarining samaradorligi va aniqligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va ularning ta'siri soliq to'lovchilarning faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Global iqtisodiy omillar, masalan, transmilliy korporatsiyalarning faoliyati, xalqaro savdo va investitsiyalarning o'sishi, soliq muammolarini yanada murakkablashtiradi, chunki soliq to'lovchilarning davlatlararo operatsiyalari soliq tekshiruvlari davomida o'zaro bog'lanishni talab qiladi. Xalqaro soliq muhiti omillari esa, masalan, xalqaro soliq bitimlari va standartlar, soliq administratsiyasining modernizatsiyasi, global soliq raqobati va boshqa xalqaro normativlar, soliq tekshiruvlarining soddalashtirilishi va optimallashtirilishiga olib keladi(2-rasm).

2-rasm. Milliy soliq tizimlariga tashqi omillar ta'siri.

Soliq tekshiruvlarini optimallashtirish jarayonida davlat ro'yxatidan o'tkazish tartibini kuchaytirish, o'z navbatida, qonuniy biznes uchun soya iqtisodiyoti vaziyatining yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Soliq xizmatlarining sifatini oshirishga qaratilgan tadbirlar, shuningdek, soliq organlarining moddiy-texnika bazasini takomillashtirish, kadrlar malakasini oshirish va avtomatlashtirilgan hisob-kitob tizimlarini tatbiq etish orqali amalga oshirilmoqda. Buning natijasida soliq hisobotlarini va davlat soliqlarini hisoblash jarayonlari sezilarli darajada soddalashtirilgan.

Barcha bu chora-tadbirlar, soliq tekshiruvlarini optimallashtirish va soliq to'lovchilar faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida amalga oshirilmoqda, bu esa, o'z navbatida, ma'muriy tartiblarni yanada qulaylashtirish va soliq sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Soliq tekshiruvlarini optimallashtirish nafaqat davlat byudjetining daromad qismini oshirish, balki tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay iqtisodiy muhit yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tekshiruvlarning shaffofligi va adolatliligi soliq to'lovchilarning ishonchini mustahkamlab, ularni qonunchilik talablariga rioya qilishga rag'batlantiradi. Shu bilan birga, ortiqcha ma'muriy yuklamalarni kamaytirish va soliq idoralari bilan hamkorlikni yengillashtirish iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi omil sifatida xizmat qiladi.

Biroq, soliq tekshiruvlarining noto'g'ri yoki asossiz tarzda o'tkazilishi tadbirkorlik muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatib, investitsiyaviy faollikni pasaytirishi mumkin. Shu sababli, soliq tekshiruvlarini zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda avtomatlashtirish, xavfni baholash tizimlarini joriy qilish va qonunchilik asoslarini takomillashtirish orqali ularning samaradorligini oshirish

maqsadga muvofiqdir. Ushbu choralar davlat va tadbirkorlar o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi «O'zbekiston-2030» Strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi gi PF-158-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2019 yil yanvar.
3. Сборник №1 Нормативных документов по налоговому законодательству Республики Узбекистан. ГНК, РКИЦ, Ташкент, 2017.

XORAZM VOHASINI ARXEOLOGIK TADQIQOTLARI, TARIXI MANBALARDA AKS ETISHI

Ma'mun universiteti Sirtqi ta'lim
Tarix yo'nalishi 3-kurs talabasi
ERNAZAROVA ROZA TOXIR QIZI

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan Xorazm vohasini arxeologik tadqiqotlar, tarixi manbalarda aks etishi doir ma'lumotlar atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Sariqamishbo'yi, Uzboy, tarixiy adabiyotlar, antik va ilk o'rta asr qishloqlari, monografiya, tadqiqot, risola.

Xorazm vohasi tarixi uzoq o'tmishga borib taqalishi uning sarmazmun tarixiga qiziqishni kuchaytiruvchi asosiy omil bo'ldi. Xorazm vohasi arxeologik izlanishlar natijasida vohaning ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy tarixini o'rganishga zamin xozirlandi.

Xorazm vohasi va unga tabiiy jihatidan ulanib ketgan Sariqamishbo'yi, Uzboy sarhadlarida qadimgi va o'rta asr jamiyatida kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarning rivojlanishi asnosida vujudga kelgan qishloq va shaharlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanish jarayoni, ularning tarixini aks ettirgan tarixiy adabiyotlar va yozma manbalardagi ma'lumotlarning mazmun va mohiyatiga qarab quyidagi guruhlariga ajratish mumkin[10]:

1. Sobiq Sovet tuzumi davrida chop qilingan tarixiy adabiyotlar;
2. Mustaqillik yillarida voha tarixiga oid tarixiy adabiyotlar, maqola va tezislardagi ma'lumotlar.

Birinchi guruhga- Sobiq Sovet hokimiyati yillarida Xorazm vohasi sarhadlarida joylashgan qishloq va shaharlarida turli arxeologik ekspeditsiya va arxeologik guruhlar hodimlari tomonidan olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalarini aks ettirgan monografiya, risola, maqola va tezislarda qayd qilingan ma'lumotlar jalb qilinadi[14]. S. P. Tolstov tadqiqotlarida Xorazm vohasining ibtidoiy jamiyat tarixidan to Buyuk Xorazmshohlar davlatigacha bo'lgan tarixiy jarayonda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar, qishloq va shaharlarining joylashish tartibi, me'moriy-topografik tuzilishi va mudofaa tizimi, sug'orish inshootlari tarixi yoritilgan[1]. Ya. G'. G'ulomov tadqiqotlarida esa, Xorazmning antik va ilk o'rta asr qishloq va shaharlarining vujudga kelishi va shakllanishida sug'orish inshootlarining tarixiy o'rni batafsil aks ettirilgan[2].

Tadqiqotchi B. A. Andrianov esa o'z asarida Xorazmda sug'orilish madaniyatining vujudga kelishi va rivojlanish tarixi keng ma'noda yoritgan[6]. A. S. Kes tadqiqatlarida Xorazm vohasining fizik-geografik tuzilishi, Amudaryo va uning irmoqlarining dehqonchilik vohalarini vujudga keltirishi, aholining joylashishi, antropogen landshaftning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini qamrab olgan. Yana bir olim B. V. Vinogradov tadqiqotlarida esa, Xorazmda neolit davri urug' jamoalari a'zolarining suv to'plangan havzalari sohilidagi hududlarda yarim yerto'la tipidagi chaylalarda istiqomat qilib, olib borgan urug' jamoasi uyushmalarining turmush tarzi tarixiga oid ma'lumotlar qamrab olgan. Xorazm vohasining antik davr tarixini yoritishda Qo'yqirilganqal'a yodgorligi muhim manba bo'lib hizmat qiladi. Tadqiqotchilar tomonidan nashr qilingan ilmiy ishlarda asosan antik davr Xorazm vohasi qishloq va shaharlarining tarixiy topografiyasi, ularning shakllanish va rivojlanish bosqichlari moddiy tomondan tahlil qilingan[5].

Ikkinchi guruhga- Mazkur tarixiy davr mazmunining o'ziga xos xususiyatdardan biri, vatanimiz milliy mustaqillikka erishgandan keyingi o'tgan tarixiy yillarda mahalliy qadimshunoslar tomonidan Xorazm vohasidagi tarixiy obidalarda olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida olingan ashyolar asosida chop qilingan monografiya, tadqiqot, risola, maqola va tezislardagi ma'lumotlar bilan izohlanadi. Xorazmning antik davr tarixiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar ilmiy jamoatchilikka e'lon qilindi[7]. M. Mambetullaev tadqiqotlarida Xorazm vohasining qishloq va shaharlari to'g'risida umumiy ma'lumotlar, ularning joylashish tartibi, antik davr tarixining ilmiy-nazariy jihatidan ma'lum darajada tahlil qilinganligini qayd qilish lozim. Xorazmning arxaik va antik davr tarixiga doir keng qamrovli ma'lumotlar G'. K. Xo'janioyov tadqiqotida va asarlarida aks etgan[3]. Tadqiqotchi monografiyasida arxaik va antik davriga mansub qishloq va shaharlarning me'moriy-topografik tuzilishi, mudofaa inshootlari tarixi batafsil yoritilganini qayd qilganini eslash kifoya. Olim A. Sagdullaev Xorazm toponomikasining Avesto Yashtida-6 marta, Ahamoniy yozuvlari bo'lgan Behustun-15marta, Suza saroyi devorida-II marta va Naqshi Rostam bitiklarida-7 marta qayd qilinganligiga e'tiborni qaratgan[4]. XX asrning 90 yillari oxirdan boshlab, Quyi Amudaryo havzasi va uning xududiy davomi bo'lgan Sariqamibo'yi havzasini qamrab olgan bepoyon sarhadlarda sodir bo'lgan tarixiy dialektikani yangi zamon ruhidan bilan sug'orilgan tadqiqotlar paydo bo'ldi[11]. Xorazm vohasining eng qadimgi dunyosida ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar Avestoning ziroatkor xorasmiylarning Quyi Amudaryo havzasiga migratsiyasi tufayli rivojlanganligini, uning mahsuli asnosida vujudga kelgan shaharsozlik madaniyati, uning negizida ilk davlatchilik asoslari, afsanoviy siyosiy birlashma

“Katta Xorazm” tarixiy-geografik atamasi tarixi yangicha qarashlar va yondoshuvlar Akademik A. Asqarov tadqiqotlarida o‘z aksini topgan[5].

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joizki, ilk sivilizatsiya o‘choqlaridan biri bo‘lgan Xorazm vohasi turli tarixiy davrlarga oid moddiy madaniy yodgorliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Xalqimizning uzoq o‘tmishidan, tarixidan ma’lumotlar beruvchi ko‘plab yodgorliklarni o‘rganish XIX asrning so‘nggi choragidan boshlandi. Sho‘rolar davrida Xorazm vohasida ko‘plab arxeologik tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsada, lekin arxeologik tadqiqotlar va moddiy madaniy yodgorliklarni ilmiy asosda chuqur tadqiq va tahlil qilish mustaqillik davriga to‘g‘ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. М, «Наука», 1948
2. G‘ulomov Ya. G‘. Xorazmning sug‘orilish tarixi. T, «Fan», 1959.
3. Xo‘janiyazov G.K. Qadimgi Xorazm mudofaa inshootlari. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2007.
4. Sagdullaev A. Qadimgi O‘rta Osiyo tarixi. T., Universitet, 2004, b. 43.
5. Asqarov. A. Qadimgi Xorazm tarixiga doir ba’zi bir mulohazalar// O‘zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondoshuvlar// Toshkent, “Fan”, 2004. O‘zbek davlatchiligining ilk bosqichlarida urbanistik jarayonlarning tarixiy ildizlari haqida mulohazalar(Qadimgi Xorazm misolida)// O‘zbekiston tarixini o‘qitish va o‘rganish bo‘yicha materiallar// Toshkent, “Fan”, 2009, b. 26-31.
6. Allaberganov, O. A. (2022). XORAZM VOHASIDAGI IBTIDOIY JAMOA TUZUMI DAVRI YODGORLIKLARINING ARXEOLOGIK JIHATDAN O‘RGANILISH TARIXI. *Academic research in educational sciences*, (3), 264-268.
7. Allaberganov, O., & Rajapova, E. (2024). TARIX DARSLARIDA QO‘LLANILADIGAN METODLAR, INTERFAOL METODLAR VA ULARNING MAZMUN MOHIYATI. *Innovations in Science and Technologies*, 1(1), 58-67.
8. Allaberganov, O. (2024, August). 1945-1991-YILLARDA O‘ZBEKISTON SSRDA IJTIMOIIY TA‘MINOT TIZIMINING MOLIYALASHTIRISH MANBALARI. In *CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD* (Vol. 1, No. 7, pp. 10-15).
9. Allaberganov, O., & Bekboltayeva, M. (2024). TARIX FANI TARAQQIYOTIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *Interpretation and researches*, 2(3 (25)).

10. Allaberganov, O. A. (2019). SOME REMARKS ON THE MONUMENTS OF THE PREHISTORIC COMMUNIST SYSTEM IN THE KHOREZM OAZIS. *Science and Education*, 2, 1-8..
11. Ibragimov, S. B. (2024). GEOGRAPHY OF THE NATURAL-ECONOMIC SPACES AND THEIR LOCATION IN THE STONE AGE OF THE KHORAZM OASIS. *International journal of artificial intelligence*, 4(09), 207-209.
12. Allaberganov, O. A. (2024). PROBLEMS AND CONFLICTS IN THE PENSION PROVISION OF RURAL RESIDENTS OF THE UZBEK SSR IN 1945-1991 (ON THE EXAMPLE OF THE KHOREZM REGION). *Экономика и социум*, (8 (123)), 30-35.
13. Arslanbekovich, A. O., & Matnazarovna, A. M. (2022). Inson, xalq, millat tarixiy xotira bilan tirik, barhayot. *Ta'lim fidoyilari*, 5(9), 264-268.
14. Ibragimov, S. (2024, November). XORAZM VOHASI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNING O'RGANILISH TARIXI. In CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD (Vol. 1, No. 10, pp. 137-139).

INGLIZ TILINI O'RGANISHDA FONETIKANING ROLI

Shoimova Feruza

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola ingliz tilini o'rganishda fonetikaning ahamiyatini yoritadi. Fonetikaning talaffuzni yaxshilash, intonatsiya va urg'u bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tinglash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun fonetikaning ahamiyati ham tahlil qilinadi. Ovozi mashqlar va amaliy metodlar yordamida fonetika o'rganish jarayonini qanday yengillashtirish mumkinligi haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqola ingliz tilini o'rganuvchilar uchun amaliy usullar va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: fonetika, talaffuz, intonatsiya, urg'u, tinglash ko'nikmalari, ovozi mashqlar, ingliz tili, o'rganuvchi, muloqot, fonetik transkripsiya.

Ingliz tilini o'rganishda fonetika juda muhim ahamiyat kasb etadi. Fonetika so'zi yunoncha "phonê" (tovush) va "tikos" (ilmi) so'zlaridan kelib chiqib, tovushlar haqidagi ilmni anglatadi. Tilni o'rganish jarayonida fonetika to'g'ri talaffuz qilishni, nutq ohangini tushunishni va tilning tabiiylik darajasini oshirishni ta'minlaydi. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganishda fonetikaning roli, uning afzalliklari va qanday qilib samarali o'rganish mumkinligi haqida so'z yuritiladi. Ingliz tilining fonetikasi ko'plab o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu til boshqa tillardan farqli ravishda, tovushlarning talaffuzi va yozilishi o'rtasidagi tafovutlari bilan mashhur. Masalan, "knight" so'zida "k" tovushi talaffuz qilinmaydi, bu esa o'rganuvchilar uchun murakkablik tug'dirishi mumkin. Fonetika yordamida talaffuzning bu kabi qoidalarini o'rganish osonlashadi va o'quvchi so'zlarni to'g'ri aytishga o'rgatiladi.

Talaffuz o'rganishda fonetik transkripsiya katta ahamiyatga ega. Xalqaro fonetik alifbo (IPA) yordamida so'zlarning to'g'ri talaffuzi belgilab beriladi. Misol uchun, "through" so'zining IPA transkripsiyasi /θru:/ ko'rinishida yoziladi, bu esa o'rganuvchilarga so'zning qanday talaffuz qilinishini oson tushunishga yordam beradi.

Ingliz tili nutqining tabiiyligi nutq ohangi va intonatsiya bilan chambarchas bog'liq. Fonetika bu sohada ham yordam beradi. Intonatsiya gapning ma'nosini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "You are coming?" va "You are coming." jumllarining talaffuzi turli intonatsiya bilan aytiladi, natijada ularning biri savol, ikkinchisi esa tasdiq gap bo'ladi. Bunday farqlarni tushunish o'rganuvchining tinglash va muloqot qilish qobiliyatini yaxshilaydi. Shuningdek, urg'u (stress) ham

nutqning to'g'ri tushunilishi uchun muhimdir. Ingliz tilida so'z va gaplarda ma'lum bo'laklarga urg'u beriladi. Misol uchun, "record" so'zida urg'u birinchi bo'g'inda bo'lsa, u ot sifatida ishlatiladi ('record), lekin ikkinchi bo'g'inga urg'u berilganda ('re'cord) esa fe'l bo'ladi. Fonetika yordamida bunday nozik farqlarni o'rganish o'quvchining so'z boyligini oshiradi va uni aniqlik bilan ishlatishga imkon yaratadi.

Fonetika tinglash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tinglash jarayonida so'zlarning talaffuzi va ohangini to'g'ri tushunish uchun fonetik bilim kerak bo'ladi. Ingliz tilining shevalari va dialektlari o'rtasida katta farqlar bor, shuning uchun turli talaffuzlarni anglash muhimdir. Masalan, Britaniya va Amerika ingliz tilidagi "water" so'zining talaffuzini olaylik: britancha talaffuz /'wɑ:tə/ bo'lsa, amerikacha talaffuz /'wɔ:tə/ ko'rinishida bo'ladi. Tinglash ko'nikmalarini rivojlantirishda audio materiallar va interaktiv mashg'ulotlar katta rol o'ynaydi. Fonetika orqali tinglash texnikasini rivojlantirish o'rganuvchiga haqiqiy hayotdagi suhbatlarni yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Fonetika nazariy bilim bilan cheklanib qolmay, amaliy mashqlar orqali ham rivojlantiriladi. Masalan, o'quvchilar uchun maxsus ovoqli mashqlar (tongue twisters), audio yozuvlar orqali talaffuzni takrorlash va mashq qilish samarali usullardandir. "She sells seashells by the seashore" kabi mashqlar talaffuzdagi noaniqliklarni yo'qotishga yordam beradi. Shuningdek, ingliz tilidagi filmlar, podkastlar va qo'shiqlarni tinglash ham fonetikani o'rganishning samarali usuli hisoblanadi. Bu nafaqat talaffuzni, balki turli ohanglar va urg'ularni ham o'rganishga yordam beradi. Misol uchun, ingliz tilidagi multfilmlar boshlang'ich o'quvchilar uchun juda foydali bo'lib, ular oddiy va aniq talaffuzni o'z ichiga oladi.

Fonetikani o'rganish bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, u o'quvchining talaffuzini sezilarli darajada yaxshilaydi va boshqalarga tushunarli nutqni shakllantiradi. Ikkinchidan, fonetika yordamida o'quvchi yangi so'zlarni osonroq o'zlashtiradi va yodda saqlaydi. Uchinchidan, fonetik bilim bilan qurollangan o'quvchi chet elliklar bilan muloqotda o'ziga ishonchli bo'ladi, chunki u o'z talaffuzining to'g'ri ekanligiga amin bo'ladi.

Xulosa

Ingliz tilini o'rganishda fonetika beqiyos ahamiyatga ega. Talaffuz, intonatsiya va urg'u bo'yicha to'g'ri ko'nikmalarni shakllantirish fonetika orqali amalga oshadi. Bu nafaqat so'zlashuv nutqini, balki tinglash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ovoqli mashqlar, audiokitoblar va interaktiv mashg'ulotlar kabi vositalardan foydalanish orqali fonetika yanada samarali o'rganiladi. Shunday ekan, ingliz tilini o'rganishni rejalashtirayotgan har bir kishi fonetika bilan ishlashni o'zining asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yadgarova, Z. (2023). NUTQ ZANJIRINI HOSIL QILINISHIDA SEGMENT VA SUPERSEGMENT ELEMENTLARNING ROLI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).
2. Maqsuda, B. (2023). FONETIKA HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT. Scientific Impulse, 2(16), 515-524.
3. Jamshed, G. U. (2024). FONETIKA HAQIDA TUSHUNCHA VA UNING VAZIFALARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 45(3), 201-203.
4. Panjixonovich, T. J., & Nilufar, R. (2024). ONA TILI DARSLIGIDA FONETIKA VA FONOLOGIYASI O'RNI. Ustozlar uchun, 58(3), 159-164.

TA'LIMDA XALQAROLASHUV VA GLOBALLASHUV TUSHUNCHALARINING MOHIYATI VA O'ZARO MUNOSABATI

**Matchanova Nargiza To'liqinovna – Ma'mun universiteti
“Psixologiya va tibbiyot” kafedrasi o'qituvchisi**

Iqtisodiyot sohasidagi global integratsiya jarayonlari nafaqat jahon ilm-fani va ta'limining rivojlanishiga, balki mamlakatlarning siyosiy va madaniy munosabatlarining takomillashishiga ham hissa qo'shadi. Bunday integratsiya tufayli bir tomondan, fan, madaniyat, axborot texnologiyalarini rivojlantirish va boshqa sohalarida o'zaro manfaatli hamkorlik qilish imkoniyati yuzaga keladi. Boshqa tomondan, rivojlanayotgan mamlakatlarning taraqqiy etgan davlatlarga qaramligi ortib bormoqda. Bunday vaziyat ilg'or mamlakatlarning jadal rivojlanishini nazarda tutadi, rivojlanayotgan davlatlarning vazifasi esa ilg'or mamlakatlar ortidan doimiy ravishda “quvib boorish”dan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday muammo, ayniqsa, madaniy merosni saqlash va avloddan-avlodga yetkazish, mamlakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash zaruriyati tug'ilganda yanada keskinlashadi. Bu jarayonda ta'lim tizimi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim inson ijtimoiy hayotining eng muhim sohalaridan biridir. U jamiyatning intellektual, ma'naviy va madaniy zaxirasini shakllantirish uchun javobgardir. Zamonaviy, ayniqsa, xalqaro muammolar oliy ta'limda yangi rivojlanish tendensiyalarining paydo bo'lishini taqozo etmoqda. Ulardan eng muhimi globallashuv va baynalmilallashuv jarayonlari hisoblanadi.

Ko'pchilik tadqiqotchilar bu tushunchalarni bir-birining o'rnini bosa oladigan tushunchalar deb hisoblaydilar:

Rus olimi L.Y.Grinin “Globallashuv - bu mintaqalar va umuman dunyoning integratsiyalanishuvi va yaqinlashuvining natijasidir” [3] - deb hisoblaydi. Yana bir rossiyalik olim Karen Momdjyan “Globallashuv - bu faoliyat emas, bu bizni o'ziga faqat subyekt sifatida, shuningdek, obyekt sifatida bog'lab qo'ygan jarayondir. Globallashuv — bu insonlar qiladigan, bu insonlarda sodir bo'ladigan, ularda sodir etiladigan jarayon” [1], — degan fikrni ilgari suradi.

D.Nayt globallashuvni “iqtisodiyot, bilim, texnologiyalarning davlat chegarasidan tashqariga chiqishi” deb tushunadi va uning ta'siri tarixiy rivojlanish xususiyatlariga mutanosib ekanligini, ya'ni mamlakatga qarab farq qilishini ta'kidlaydi [9].

Qozoq olimi A.N.Nisanbayevning fikricha, “Globallashuv jahon hamjamiyati taraqqiyotidagi yetakchi tendensiyalardan biri bo'lib, u nafaqat iqtisodiy va siyosiy

jarayonlarga, shuningdek, madaniy tamaddunlar (sivilizatsiyalar) sohasi munosabatlariga ham ta'sir o'tkazadi" [8].

Bir qancha olimlar esa globallasuv va xalqarolashtirishni bir biriga qarama-qarshi tushuncha sifatida e'tirof etishadi:

S. Marjinson va G. Roadsning fikriga ko'ra, xalqarolashtirish global miqyosda ijtimoiy rivojlanishning faqat ikkita jihatiga ta'sir qiladi, globallasuv esa ko'plab mamlakatlarga tarqalib, mahalliy, milliy va global chegaralarni birlashtirish jarayoni hisoblanadi [7]. J. Naytning fikriga ko'ra, oliy ta'limda internatsionalizatsiya o'ziga xosligini saqlab qolgan holda globallasuv jarayonlariga refleksiya qilishning o'ziga xos usuli hisoblanadi [5].

"Oliy ta'limni xalqarolashtirish" atamasining paydo bo'lishi o'tgan asrning 90-yillarida "xalqaro ta'lim" atamasining o'rnini egallagan davr bilan bog'liq. Chet elda ta'lim olish, xalqaro almashinuvlar, talabalar va o'qituvchilarning harakatchanligi, xorijiy talabalarni o'qitish va boshqalar - bularning barchasi xalqaro ta'limning ajralmas qismi bo'lib, keyinchalik internatsionalizatsiyaning asosini tashkil etdi.

Oliy ta'limda xalqaro komponent har doim bo'lgan. Talabalar va o'qituvchilarning mobilligi internatsionalizatsiya jarayonlaridan biri sifatida o'rta asrlardayoq, universitetlarda lotin tilini hamma joyda o'qitish tinglovchilarga bir ta'lim muassasasidan ikkinchisiga ko'chib o'tishga yordam bergan davrda amalda bo'lgan.

Universitet ta'limining xalqarolashuvining keyingi bosqichi XVIII-XX asrlar oralig'idagi davrni o'z ichiga oladi. Mustamlakalarga ega bo'lgan mamlakatlar o'z mamlakati madaniyatini shu hududlarning tub aholisi orasida yoyishga intilib, qo'lga kiritilgan yerlarda universitetlar tashkil etganlar. Ikkinchi jahon urushidan keyin internatsionallasuv jarayoni yanada xilma-xil tus oldi. Bu davr G'arb va Sharqning qarama-qarshiligi bilan ajralib turdi va har bir alohida mamlakat o'z manfaatlarini doirasida o'z ta'sirini kuchaytirishga harakat qildi.

XX asr oxiri - XXI asr boshlarida internatsionallasuvning rivojlanishi globallasuv bilan belgilanadi.

Bugungi kunda baynalmilallasuv hodisasining ko'plab ta'riflari mavjud. Ko'plab tadqiqotchilar ushbu tushunchani jarayonning ko'p komponentlilik va kutilayotgan natijadan kelib chiqqan holda talqin qilishadi.

P.G.Altbax va J.Naytlarning fikriga ko'ra, "bayanalminallasuv - bu muqarrar jarayon, global iqtisodiyotning, yuqori malakali mutaxassislar uchun o'sib borayotgan mehnat bozorining, internetga asoslangan intellektual muloqot tizimining majburiy yo'ldosh elementi" [2].

U. Tayxler bu atamani “hamkorlikni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish, tadqiqotlar, tadbirkorlik va ta’lim uchun bilimlar bazasini chuqurlashtirish va kengaytirishga e’tibor qaratish zarurati” deb ataydi [11].

M.Xarari internatsionalizatsiyani “o‘quv dasturlari mazmunida xalqaro komponentning mavjudligi, akademik va talabalar mobilligi, o‘zaro tushunish va o‘zaro yordamga asoslangan hamkorlik dasturlari” bilan bog‘laydi [4].

S.F.Sutirin bu hodisani “davlat ta’limining milliy chegaralardan tashqariga o‘tish jarayoni” deb tushunadi [10].

J. Nayt xalqarolashtirishni “oliy ta’lim maqsadlari, funksiyalari va jarayonlariga xalqaro, madaniyatlararo va global o‘lchovlarni kiritish jarayoni” [6] deb ta’riflaydi.

Oliy ta’limni internatsionallashtirish faqat milliy ta’lim tizimi mavjud bo‘lgandagina amalga oshirilishi mumkin, uning doirasida milliy xususiyatlarga tayangan holda ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish amalga oshiriladi. Aynan ushbu dasturlar xorijiy talabalar uchun jozibador hisoblanadi, chunki ular alohida mamlakat ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi.

Globalashuv esa bu tizimning o‘ziga xos tarzda demontaj qilinishini taqozo etadi. Oliy ta’lim muassasalari o‘z ishini tashkil etishda amalga oshirayotgan barcha o‘zgarishlar globalashuv tendensiyalari bilan bog‘liq. Davlat ta’lim tizimi doirasida faoliyat yuritayotgan oliy ta’lim muassasalari ushbu jarayonlarga faol javob sifatida xalqaro hamkorlik amaliyotini kengaytirishi lozim. Globalashuv va texnologiyalarning rivojlanishi ishlab chiqaruvchilar, ular tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotlar, universitetlar va boshqa oliy ta’lim muassasalari, shuningdek, ular taklif qiladigan o‘quv dasturlarini xalqarolashtirishni nazarda tutuvchi umumbashariy bilimlar iqtisodiyotini yaratadi.

Yuqoridagi ta’rif va fikr-mulohazalarni tahlil qilib, biz xalqarolashtirish deganda milliy oliy ta’lim tizimini xalqaro kontekstda saqlash va rivojlantirishni nazarda tutsa, globalashuv deganda milliy ta’lim tizimini butunlay yo‘q qilish va milliy chegaralarsiz dunyo tartibiga qo‘shib olishni nazarda tutadi, degan xulosaga keldik.

Biroq, globalashuvning ta’lim sohasiga tarqalish tendensiyasi muqarrar, chunki, mohiyatan olganda, ishlab chiqarish, texnologiyalar va boshqalarning tez sur’atlar bilan rivojlanishi tufayli har kuni olingan bilimlarning o‘ziga xos eskirishi sodir bo‘ladi. Oliy ta’lim tizimini xalqarolashtirish - bu ta’lim muassasalarining bunday tendensiyalarga o‘ziga xos reaksiyasidir. Globalashuv jarayonlari rivojlanishi bilan mamlakatlarning iqtisodiy tizimlari tobora bir-biriga bog‘liq bo‘lib

bormoqda. Ta'lim tizimining natijadorligi va mahsuldorligi davlat iqtisodiyotining jahon miqyosidagi rolini oldindan belgilab beradi, xalqarolashtirish global iqtisodiy jarayonlarga bog'liq holda uni yangi bosqichga olib chiqishga qodir, shuning uchun ta'limni takomillashtirishning asosiy jarayonlari sifatida ta'limning xalqarolashuvi va globallashtirishini hisobga olgan holda ta'lim dasturlari va standartlarini maqsadlarini o'zgartirish, qayta yo'naltirish juda zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ашкероv А. Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста. М.: ООО "АСТ", 2004. – С. 48.
2. Altbach P., Knite J. The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities // Journals of Studies in International Education. 2006. Vol. 11, iss. 3-4. P. 290–305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>.
3. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет // История и суверенитет, 2005. – №1. – С. 6-31.
4. Harari M. Internationalizing Education. California, 1972. 157 p.
5. Knight J. Updating Definition of Internationalization // International Higher Education. 2003. № 33. P. 1–3. <https://doi.org/10.6017/ihe.2003.33.7391>
6. Knight J. Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // Journal of Studies in International Education. 2004. Vol. 8, Iss. 1. P. 5–31. <https://doi.org/10.1177/1028315303260832>.
7. Marginson S., Rhoades G. Beyond National States, Markets and Systems of Higher Education: A Glonacal Agency Heuristic // Higher Education. 2002. Vol. 43. P. 281–309.
8. Нысанбаев А.Н. Гуманистические основы межконфессионального диалога и философия взаимопонимания // Глобализация и диалог конфессий в странах Центральной Азии: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2002. – С. 13-25. 6
9. Quality and Internationalisation in Higher Education. P., 1999. 272 p.
10. Сутырин С.Ф. Интернационализация высшего образования России: проблемы и перспективы // Мировая экономика на пороге нового тысячелетия: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 20-летию кафедры международных экономических отношений и 45-летию кафедры экономики современного капитализма. СПб., 2003. С. 107–114.
11. Teichler U. The Changing Debate on Internationalization of Higher Education // Higher Education. 2004. Vol. 48, iss. 1. P. 5–26. <https://doi.org/10.1023/b:high.0000033771.69078.41>.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari

Berdaq atindagi Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń
Pedagogika Psixologiya kafedrası
Ámeliy psixologiya qániygeliginiń studenti **Aytbaeva Maral**
Ilmiy basshı: Mámbetyariva Venera

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot "Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari" mavzusini o'rganishga qaratilgan. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar shaxsning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida munosabatlarning turli fazilatları, masalan, ishonch, o'zaro hurmat, kommunikatsiya va emotsional bog'lanish tahlil qilinadi. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning sifatiga ta'sir etuvchi omillar, shuningdek, farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi bilan bog'liq o'zgarishlar o'rganiladi. Ushbu ishda olingan natijalar ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ota-ona, farzandlar, munosabatlar, psixologiya, emotsional bog'lanish, kommunikatsiya, o'zaro hurmat, rivojlanish.

Kirish

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar, shubhasiz, shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu munosabatlar nafaqat bolaning ruhiy salomatligi va hissiy holati, balki uning ijtimoiy ko'nikmalarini va kelajakdagi aloqalarini ham shakllantiradi. Zamonaviy jamiyatda, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, oila dinamikasini tushunishda va farzandlarni tarbiyalashning samarali usullarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotda ota-ona va farzandlar o'rtasidagi aloqalar, ularning o'zaro ta'siri va tarbiyaviy usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu munosabatlarda o'zaro hurmat, ishonch va emotsional bog'lanishning rolini ham o'rganish maqsad qilinadi. Tadqiqot natijalari, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.[1]

Nazariy Qism

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik asoslari

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar psixologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali jarayonlardan iborat. Ushbu munosabatlar bolalarning shaxsiy

rivojlanishi, ruhiy salomatligi va ijtimoiy adaptatsiyasida muhim rol o'ynaydi. Psixologik asoslar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Rivojlanish psixologiyasi: Bolaning o'sishi va rivojlanishi jarayonida ota-onalar bilan o'zaro munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Bolaning o'z-o'zini anglashi, identifikatsiyalash va ijtimoiy ko'nikmalarni o'zlashtirishi ota-onalar bilan o'zaro aloqada shakllanadi.

- O'zaro ta'sir: Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar bolalarning o'z xulq-atvorini va hissiyotlarini shakllantiradi. Bu jarayon shaxsiy tajribalar orqali amalga oshadi, shuningdek, ota-onalarning bolaga qanday muomala qilishi bolaning psixologik holatiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zaro hurmat va ishonchning ahamiyati

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro hurmat va ishonch munosabatlarning asosiy komponentlaridan biridir:

- O'zaro hurmat: Ota-onalar farzandlariga hurmat ko'rsatgan holda, ularning fikrlarini, his-tuyg'ularini va ehtiyojlarini inobatga olishlari muhimdir. Bu, o'z navbatida, bolalarda o'zini hurmat qilish hissini rivojlantiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi.

- Ishonch: Farzandlar ota-onalariga ishonch hosil qilganda, ular o'zlarini xavfsiz va qulay his qiladilar. Ishonchli munosabatlar bolalarning o'z xulq-atvorini va his-tuyg'ularini ochiq ifoda etishiga yordam beradi, bu esa o'z navbatida, emotsional barqarorlikni ta'minlaydi.[2]

Emotsional bog'lanish va uning ta'siri

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi emotsional bog'lanish bolalarning ruhiy salomatligi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi:

- Emotsional bog'lanish: Bu ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi yaqinlik, o'zaro tushunish va hissiy aloqani anglatadi. Mustahkam emotsional bog'lanish bolalarga o'zlarini xavfsiz his qilishlariga, stressni engishlariga va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishlariga yordam beradi.

- Ta'siri: Emotsional bog'lanishning kuchli bo'lishi bolalarning o'z-o'zini anglash, o'z his-tuyg'ularini boshqarish va ijtimoiy aloqalarni o'rnatish qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, bu bog'lanish bolalarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasida ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Munosabatlarni shakllantiruvchi omillar

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar bir nechta omillar ta'sirida shakllanadi:

- Ota-onalar tarbiyasi: Ota-onalarning tarbiyaviy usullari, ularning xulq-atvori va qiziqishlari bolalarning munosabatlarida muhim rol o'ynaydi. Ijobiy tarbiya usullari bolalarda o'zaro hurmat va ishonchni rivojlantiradi.

- Ijtimoiy muhit: Oila muhitining ijtimoiy omillari, masalan, iqtisodiy sharoit, madaniyat, do'stlar va qo'shnilar, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi aloqalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

- Individual xususiyatlar: Har bir shaxsning shaxsiyati, temperament va hissiy xususiyatlari ham munosabatlarni shakllantirishda ta'sir ko'rsatadi. Bolalar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning sifatida bu individual xususiyatlar muhim rol o'ynaydi.[2]

Tadqiqot usullari

1. Sotsiologik so'rovlar

Sotsiologik so'rovlar ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun keng tarqalgan usuldur. Ushbu usul orqali respondentlardan (ota-onalar va farzandlar) xulq-atvor, hissiyotlar va munosabatlar haqida aniq va tizimli ma'lumotlar to'planadi. So'rovnoma savollari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- O'zaro kommunikatsiya darajasi
- O'zaro hurmat va ishonch hissi
- Farzandlarning ota-onalarga munosabati

2. Intervyu

Intervyu usuli orqali shaxsiy va chuqur ma'lumotlar to'planadi. Bu usulda ota-onalar va farzandlar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot o'rnatiladi. Intervyu savollarining mazmuni shaxslarning munosabatlari, hissiyotlari va tajribalari haqida keng qamrovli ma'lumot olishga qaratilgan. Intervyu davomida respondentlarning his-tuyg'ulari va fikrlari batafsil o'rganiladi, bu esa o'zaro munosabatlarning psixologik jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.[3]

3. Kuzatuv

Kuzatuv usuli ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni real vaqt ichida o'rganishga imkon beradi. Ushbu usul orqali ota-onalar va farzandlarning xulq-atvorlarini va aloqalarini kuzatish mumkin. Bu jarayon shaxslar o'rtasidagi emotsional bog'lanish, kommunikatsiya usullari va o'zaro munosabatlarning tabiiy sharoitdagi ko'rinishini aniqlash imkonini beradi.

Ma'lumotlarni to'plash jarayoni

Ma'lumotlarni to'plash jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Tadqiqot dizaynini ishlab chiqish: Tadqiqot maqsadlariga muvofiq aniq savollar va usullar tayyorlanadi.

2. Respondentlarni tanlash: Ota-onalar va farzandlar orasida tadqiqotga jalb qilinadigan guruh aniqlanadi. Guruhda turli yoshdagi farzandlar va ota-onalar bo'lishi muhimdir.

3. Ma'lumotlarni yig'ish: Belgilangan usullar (so'rovlar, intervyular, kuzatuvlar) orqali ma'lumotlar to'planadi. Ushbu jarayonda respondentlar bilan ishonchli va ochiq muloqot o'rnatish muhimdir.[3]

Analiz qilish usullari

Yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish jarayoni quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

- Kvantitativ tahlil: So'rovnoma natijalarini statistik usullar yordamida (masalan, o'rtacha, dispersiya, korrelyatsiya) tahlil qilish. Bu usul ma'lumotlarning sonli ko'rinishda o'rganilishini ta'minlaydi.

- Sifatli tahlil: Intervyu va kuzatish natijalarini kodlash va mavzularni aniqlash orqali tahlil qilish. Bu usul shaxsiy tajribalarni va fikrlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- Kompleks tahlil: Ikkala usulni birlashtirib, ma'lumotlarni yanada to'liq va aniq tahlil qilish. Bu usul ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkab tomonlarini o'rganishga imkon beradi.[3]

Natijalar

Asosiy topilmalar

Tadqiqot davomida ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha bir qator asosiy topilmalar aniqlangan:

1. O'zaro hurmat va ishonch: Ota-onalar va farzandlar o'rtasida o'zaro hurmat va ishonchning kuchli bo'lishi, munosabatlarning sifatini yaxshilaydi va farzandlarning ruhiy salomatligini oshiradi.

2. Emotsional bog'lanish: Mustahkam emotsional bog'lanish farzandlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda va stressni engishda muhim rol o'ynaydi.

3. Kommunikatsiya darajasi: Ota-onalar bilan ochiq va samimiy muloqot farzandlarning o'z his-tuyg'ularini ifoda etishiga yordam beradi hamda ijtimoiy rivojlanishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Tarbiya usullari: Ota-onalarning tarbiyaviy usullari (avtoritar, demokratik, erkin) farzandlarning xulq-atvoriga va o'zaro munosabatlariga ta'sir qiladi.[4]

Olingan natijalar tahlili

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Statistik tahlil: Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yuqori darajadagi o'zaro hurmat va ishonch bolalar tomonidan o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etishga yordam beradi.

- Sifatli tahlil: Intervyu va kuzatuvlar orqali olingan ma'lumotlar farzandlarning ota-onalar bilan munosabatlari haqidagi tajribalarini, his-tuyg'ularini va fikrlarini yoritdi. Shuningdek, farzandlar ota-onalariga nisbatan o'z his-tuyg'ularini qanday ifoda etayotganliklari ham o'rganildi.

- Bog'lanishlar: Munosabatlar va farzandlarning ijtimoiy ko'nikmalari o'rtasidagi bog'lanishlar o'rganildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, emotsional bog'lanish va ochiq kommunikatsiya farzandlarning ijtimoiy muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning sifatiga ta'sir etuvchi omillar

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning sifatiga bir qator omillar ta'sir qiladi:

1. Ota-onalarning tarbiyaviy usullari: Tarbiyaviy usullar farzandlar o'rtasida o'zaro aloqalar va hissiy bog'lanishlarni shakllantiradi. Ijobiy tarbiyaning mavjudligi farzandlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

2. Ijtimoiy muhit: Oila atrofidagi muhit va ijtimoiy sharoitlar ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiladi. Ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhit farzandlarning rivojlanishiga yordam beradi.

3. Ota-onalarning psixologik salomatligi: Ota-onalarning ruhiy salomatligi va stress darajasi farzandlar bilan aloqalariga bevosita ta'sir qiladi. Stressli ota-onalar kamroq sabrli va hissiy jihatdan cheklangan bo'lishlari mumkin.

4. Farzandlarning shaxsiyati: Har bir farzandning temperament va shaxsiy xususiyatlari ota-onalar bilan aloqalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.[4]

Farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishi

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega:

1. Ijtimoiy ko'nikmalar: Ota-onalar bilan o'zaro muloqot farzandlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Farzandlar ijtimoiy aloqalarni o'rnatish va boshqarish qobiliyatini o'zlashtiradilar.

2. Ruhiy salomatlik: Mustahkam emotsional bog'lanish farzandlarning ruhiy salomatligini ta'minlaydi. Ular o'z his-tuyg'ularini ifoda etishni o'rganadilar va stress bilan kurashishda muvaffaqiyatli bo'lishadi.

3. O'z-o'zini anglash: Ota-onalar bilan ijobiy munosabatlar farzandlarga o'zligini anglash, o'z hissiyotlarini tushunish va o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishda yordam beradi.

4. Kelajakdagi munosabatlar: Ota-onalar bilan o'rnatilgan munosabatlar farzandlarning kelajakdagi ijtimoiy aloqalari va munosabatlariga ta'sir qiladi. Ijobiy

tajribalar bolalarning o'zaro munosabatlarida muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradi.[5]

Xulosa

Ushbu tadqiqot davomida ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning psixologik asoslari chuqur o'rganildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, mustahkam emotsional bog'lanish va ochiq kommunikatsiya farzandlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar tomonidan qo'llaniladigan ijobiy tarbiya usullari, farzandlarning o'zaro hurmat va ishonch hissini oshirishga yordam beradi. [5]

Tadqiqotda aniqlangan asosiy xulosalar, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan strategiyalar va tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Kelajakda olingan natijalar, psixologik maslahat va ta'lim sohalarida amaliy qo'llanilishi mumkin bo'lgan dasturlarni ishlab chiqishda yordam beradi, bu esa oila ichidagi munosabatlarni mustahkamlash va farzandlarning ijtimoiy muvaffaqiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Vasila Karimova “Psixologiya “, Tashkent, 2000.
2. Foziev E. “Uliwma psixologiya “ 1-kitap, Tashkent, 2004
3. Foziev E. «Uliwma psixologiya», 2 -kitap, Tashkent, 2004.
4. M. G. Davletshin. Zamanagóy mektep oqıtıwshı psixologiyasi. T., 1997.
5. M. G. Davletshin. «Uliwma psixologiya», Tashkent, 2002.

MILLIY XARAKTER HÁM ETNIK IDENTIKLIK

Sh. Madaminova – Berdaq atındaǵı QMU “Ámeliy psixologiya” tálim baǵdarınıń
2-kurs talabası

V.Mámбетyárova – Berdaq atındaǵı QMU assistent oqıtıwshı

Annotaciya: Bul maqalada milliy xarakter hám etnik identiklik haqqında maǵlıwmatlar berilgen. Maqalada milliy xarakterdiń shaxs qalıplesiwine tásiri, shaxstıń óz etnik toparına bolǵan baylanısı, milliy xarakter hám etnik identikliktiń parqı hám olardıń zamanagóy jámiyettegi áhmiyeti boyınsha pikirler bayan etilgen.

Gilt sózler: milliy xarakter, etnik identiklik, etnik topar, shaxs, migraciya, globalizaciya, social ózgeshelik,

Kirisiw. Milliy xarakter hám etnik identiklik - bul insanlar, jámiyetler hám mádeniyatlar arasındaǵı baylanıslardı belgileytuǵın zárúrli túsinikler bolıp tabıladı. Olar qandayda bir millettiń ózine tán ózgesheliklerin, qádiriyatların hám basqalardan parıqlanıwın ańlatadı. Bul túsinikler mádeniyat hám social turmıstıń rawajlanıwına úlken tásir kórsetedi hám shaxslar ózligini ańlaw hám jámiyette óz ornın tabıwında zárúr áhmiyetke iye.

Tıykarǵı bólim. Milliy xarakter - bul qandayda bir milletke tán bolǵan ruwxıy, mánawiy hám etikalıq ózgeshelikler kompleksi bolıp tabıladı. Hár bir millet óziniń ayırıqsha tariyxıy, mádeniy hám social ózgesheliklerine iye. Milliy xarakter, ádetde, dástúrler, qádiriyatlar hám úrp-ádetlerge tiykarlanadı hám bul ózgeshelikler waqıt ótiwi menen qalıplesip baradı.

Mısalı, qaraqalpaq milliy xakteri kóbinese mıymandoslıq, shańaraqqa tiyisli qádiriyatlar, sabr-qanaat hám doslıq penen baylanıladı. Qaraqalpaqlar shańaraqtı, ata-babaların húrmet qılıw, qızların qonaq bilip asırıp-abaylaw, mıymandı qattı sıylaw sıyaqlı qádiriyatlardı júdá qádirleyedi. Basqa milletler menen salıstırǵanda, olardıń social qatnasları kóbirek qatań hám tártipli bolıwı múmkin.

Milliy xarakter individual shaxslardıń minez-qulqına, sezimlerine hám is-háreketlerine de tásir etedi. Shaxslar óz milletiniń mádeniyatına hám social qaǵıydalarına sáykes keletuǵın tárizde ózlerin alıp baradılar.

Etnik identiklik - bul insanniń óziniń etnik toparına salıstırǵanda sezim-tuyǵıları, túsinikleri hám qıyalları kompleksi bolıp tabıladı. Etnik identiklik adamdıń ózin qandayda bir etnik topardıń aǵzası retinde ańlawın ańlatadı. Buǵan, ádetde, ulıwma tariyx, mádeniyat, til, diniy isenim hám úrp-ádetler kiredi.

Etnik identiklik shaxstıń óz etnik toparına bolǵan baylanısı hám basqa etnik toparlarǵa salıstırǵanda qatnasların belgileydi. Ol social topardıń bir bólegi retinde

shaxstnıń ózligini anıqlawǵa járdem beredi. Basqasha aytqanda, etnik identiklik shaxstnıń kimligin anıqlawda, ásirese kóp milletli jámiyetlerde, júdá zárúrli faktor bolıp xızmet etedi.

Mısal ushın, qaraqalpaq etnik identikligi tek qaraqalpaq tiline, tariyxına hám mádeniyatına salıstırǵanda bir qatar qádir-qımbatların óz ishine aladı. Etnik topardıń qádiriyatları hám dástúrleri onıń aǵzalarınıń ózine tán dúnyaǵa kóz qarasin qalıplestiredi.

Milliy xarakter hám etnik identiklik arasındadı parq. Milliy xarakter hám etnik identiklik arasındadı tiykarǵı parq sonda, milliy xarakter kóbirek jámiyettiń ulıwma qásiyetlerin anlatadı, etnik identiklik bolsa shaxstnıń óz etnik toparına salıstırǵanda sezim-tuyǵıların sáwlelendiredi. Milliy xarakter - bul qandayda bir millettıń kollektiv ózgeshelikleri bolsa, etnik identiklik shaxstnıń óz etnik toparına qarata qatnasın anlatadı.

Biraq, bul túsinikler arasında úlken óz-ara baylanıslılıq bar. Milliy xarakter hám etnik identiklik kóbinese bir-birin toldıradı. Qandayda bir shaxstnıń milliy xarakterin qalıplestiriwde onıń etnik identikligi hám mádeniyatı zárúr rol oynaydı. Usınıń menen birge, milliy xarakterdiń ózgeriwi, kóbinese etnik toparlardıń ózine tán ózgeshelikleri hám mádeniyatı menen baylanıslı boladı.

Milliy xarakter hám etnik identiklikning zamanagóy jámiyettegi áhmiyeti. Búgingi kúnde milliy xarakter hám etnik identiklik global kólemde úlken áhmiyetke iye. Jáhannıń túrli múyeshlerinde milletler hám etnik toparlar arasındadı baylanıslar ózgerip atır, sonıń menen birge, migraciya, globalizaciya hám mádeniy almaslaw processleri milliy hám etnik identiklikni jańa kontekste qalıplestirip atır.

Globalizaciya sharayatında kóplegen milletler óz identitiyaların saqlap qalıwǵa háreket qılıp atır, usınıń menen birge, dúnya kóleminde bir-birin túsiniw hám sheriklikke umtılıw kúsheymekte. Milliy xarakter hám etnik identiklikti anlaw hám húrmet qılıw, jámiyetler arasındadı tınıshlıq hám turaqlılıqtı támiyinlew ushın zárúr bolıp tabıladı.

Juwmaq. Milliy xarakter hám etnik identiklik insanlardıń ózligini anlawda, jámiyette óz ornın tabıwda hám basqa mádeniyatlar menen baylanıslı bolıwda zárúr rol oynaydı. Bul túsinikler bir-biri menen bekkem baylanıslı bolıp, milliy hám etnik ózgesheliklerdiń óz-ara baylanısı hár bir jámiyettiń mádeniyatı hám tariyxın qalıplestiredi. Shaxslar hám jámiyetler óz etnik hám milliy identiklerine húrmet penen jantasıwları, dúnya kólemindegi kóp mádeniyatlı hám turaqlı jámiyetlerdi qurıwǵa járdem beredi.

Paydalanilgan ádebiyatlar dizimi:

1. G‘oziyev E.G‘. Sotsial psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2012. – 316 b. 4. b.
2. Madaeva Sh.O. Identiklik antropologiyasi. – Toshkent., 2015. - B.41.
3. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya. – 2012. – 172 b.

METHODS OF PROCESSING FRUITS AND GRAPES TO INCREASE JUICE YIELD

QARSHI BRANCH OF THE TASHKENT UNIVERSITY OF INFORMATION TECHNOLOGIES NAMED AFTER MUHAMMAD AL-KHWARIZMI

Master's degree student Computer Engineering

Amirova Shahlo Xusun qizi

Annotation: We all know that fruits are of great importance in providing the human body with valuable biologically active substances. Fruits not only provide a person with various organic substances, but also are one of the main factors in its longevity. The human body receives more than 50% of the vitamins and minerals necessary for it from fruits. Providing the population with juice products is an urgent problem in the world. The demand for juice is high among young children, middle-aged people and the elderly.

Keywords: agriculture, fruit, grapes, juice, heating, pressing, active substances, melon products.

Today, special attention is paid to the cultivation of fruit and grape products in the world, and especially to the expansion of their export-oriented types. "In 2017, 83.14 million tons of apples, 74.28 million tons of tons of grapes and 4.26 million tons of apricot products were grown", the processing of these products is an urgent task. At the same time, special attention is paid to the use of energy-saving technologies in the processing of cultivated fruit, melon and grape products. Providing the world's population with wet, dried, canned types of fruits, vegetables and melon products throughout the year, as well as their juices, which are considered necessary for normal human life and are rich in physiologically active substances, is an urgent problem of social and economic importance. Scientific research is being conducted in the world to reduce the amount of energy consumed in the processing

of fruit and grape products and the final product obtained from them. In this regard, increasing the amount of juice obtained and reducing the energy consumption of technology are important tasks. In our republic, comprehensive measures are being taken to apply small-scale equipment and technologies in the field of processing agricultural products. The Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, including the tasks of “3.3. Construction of new processing enterprises equipped with the most modern high-tech equipment for the deep processing of agricultural products, the production of semi-finished and finished food and packaging products, implementation of investment projects for the reconstruction and modernization of existing ones” are set. Although mechanical processing does not ensure complete squeezing of juice by pressing, this method is widely used in juice production due to its simplicity. Since the structure and strength of different fruit tissues are different, the design of the crusher and the degree of grinding are selected depending on the product being processed. When grinding too coarsely, the juice yield decreases. It is also impossible to grind too much, because during pressing, small particles of raw materials enter the juice outlet holes and clog them.

The crushed mass of fruits and berries is called pulp. The pulp must be quickly processed, otherwise oxidation and microbiological changes will occur.

Analyzing the results of studies on mechanical crushing of raw materials before pressing, we can draw the following conclusions:

- The yield of juice and its quality depend not only on the biological and anatomical characteristics of the fruit, but also on the structure of the pulp, pressing pressure and a number of other factors.
- The introduction of the process of mechanical crushing of raw materials as a preliminary processing method into the pressing scheme increases the juice yield

from easily pressed raw materials, but is ineffective against difficult-to-press raw materials.

- For different types of raw materials, it is necessary to choose the optimal level of pulping that ensures maximum juice yield.

- Mechanical crushing of raw materials before pressing contributes to a certain increase in juice yield, without affecting the quality of the finished product. The color, transparency, taste, chemical composition, and aroma of the juice obtained by pressing without preliminary processing of the raw material are preserved in their original form.

- An important advantage of the process of mechanical crushing of fruit and berry raw materials is the ability to turn the fruits into a homogeneous pulp-like mass, which significantly facilitates mechanization and automation in juice production, especially in its continuous flow schemes.

Heating. The method is based on increasing cell permeability by coagulating the cell protoplasm protein under the influence of high temperature. As a result of heating, aromatic and coloring substances contained in the flesh and peel pass into the juice. As a result of heating, enzymes are inactivated [61] The speed and degree of coagulation of the protoplasm protein depend on the heating temperature. The fruit is heated to 65-85 0C using hot water, steam, or heated air. Processing with the addition of 10-15% hot water is used for plums, raspberries, blackcurrants, cranberries, gooseberries

The processed fruit is pressed, and the remaining water is used to blanch two or three more portions of raw materials. The water is gradually enriched with extractive and coloring substances. Such an extract is added to the pressed juice.

This mixed method used to obtain plum juice is called the extraction-pressing method. Using this method, up to 90-95% of the juice is extracted from the raw materials. However, due to the addition of water to the juice, its quality is poor.

The fruit is processed with steam on a belt conveyor. In this method, water is not added to the juice, there is no need to sweeten the juice, and a natural, beautiful, tasty juice is obtained.

In the production of juice, it is impossible to use steamers (a device for processing with steam), since most of the product settles in the steamer in the form of a thick layer, as in the production of puree. In such devices, the fruit overheats, crushes, and less juice is released from it.

Heat treatment of fruits when pressing is a simple and effective way to increase the yield of juice. However, in some cases, when heated, the juice acquires an unpleasant (“ripe”) taste, and the pulp becomes viscous and has a slimy consistency. This, in turn, complicates and slows down the pressing.

Objectively assessing the method of heat treatment of fruits and berries before pressing, the following conclusions can be drawn:

- Any heating of plant tissue coagulates protein substances, disrupts the natural structure of the cell, increases the permeability of the plasma membrane, which facilitates and speeds up the pressing process.

- Heat treatment of fruit tissue accelerates the process of converting semi-permeable cells into permeable cells, which ensures increased juice yield for raw materials that are easy to extract juice, and especially for all fruits and berries that are difficult to press.

- Heat treatment of fruits and grapes before pressing is carried out with a large energy consumption, which significantly affects the cost of the final product.

- Heat treatment with an increase in temperature and a slight deviation from the optimal thermal regime leads to a deterioration in the quality indicators of natural juice.

- Heat treatment in some cases leads to the loss of carotene and lycopene in juices, and in addition, it increases the pectin content in them, which makes filtration difficult.

Currently, this method is not used on an industrial basis due to the difficulty of implementation and low economic efficiency.

Conclusion. Currently, juice production is one of the most important areas of industry. And how to produce juice in cheap and effective ways is one of the most urgent issues. I have already told you about the technology of juice production by heating and pressing.

References:

1. Mirziyoyev Sh. PF-4947-son. “On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan”. Presidential Decree. – Tashkent, February 7, 2017.

2. Mirziyoyev Sh. No. PF-5388 “On Additional Measures for the Accelerated Development of Fruit and Vegetable Growing in the Republic of Uzbekistan”. Presidential Decree. – Tashkent, March 29, 2018.

3. Ade-Omowaye B.I.O., Angersbah A., Taiwo K.A., Knorr D. Use of pulsed electric field pretreatment to improve dehydration characteristics of plant based foods // Trends Food Sci. Technol. 2001. V.12(8). P. 285 - 295.

4. Barbosa-Canovas G.V., Pierson M.D., Zhang Q.H., Schafner D.W. Pulsed electric fields // J. Food Sci. 2000. V.65(supplement). P. 65 - 79.

A LOOK AT THE WORK OF JONATHAN SWIFT

Baxshullayeva Mohinur Bahodir qizi

Master of the 1st stage of the BukhSPI.

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the artistic and poetic features of the works of Jonathan Swift.

Keywords: Homer, Virgil, Aristotle, "The Battle of the Books", "The Tale of the Barrel", "The Modest Proposal", "Admonitions to the Malays", etc.

Jonathan Swift (1667–1745) was an English-Irish writer, poet and satirist, known for his sharp satirical works. His work is extensive and includes works written in various genres. "Ode to William Sancroft" (1690) and "Ode to Congreve" (1693) are Swift's earliest poetic works, both of which are dedicated to prominent figures of the time. His pamphlets and satirical works include: "The Battle of the Books" (1697) - in this pamphlet Swift satirizes supporters of ancient and modern literature. "The Tale of the Barrel" (1704) - in this satirical work, the struggle between the Catholic, Anglican and Puritan churches is depicted in a parody spirit. "The Letters of the Mootman" (1723–1724) and "A Modest Proposal" (1729) - in these pamphlets Swift sharply criticizes the social and economic problems of the Irish people. His most famous work: "Gulliver's Travels" (1726) - this novel is Swift's most famous work, in which Lemuel Gulliver's four fictional Through his travels to the country, he satirically depicted the vices of humanity and the shortcomings of society. "The Worldly Conversants" (1738) and "Admonitions to the Malays" (1745) - in these humorous works, Swift criticizes the social problems of his time. Swift's works are distinguished by their sharp satire and deep meaning. His work has remained relevant not only in his time, but also today. "The Battle of the Books" is a unique humorous work by Jonathan Swift, written in 1704 and written as a response to the literary and philosophical debates of that time. This work depicts the "battle" between the views of supporters of ancient and modern literature in

an allegorical and satirical style. The work reflects the contradiction between the value of ancient literature and the aspirations of modern literature for innovation. Swift expresses an intellectual point of view that defends the ancient literary heritage and satirizes the inadequacy of supporters of modern literature. Through the work, Swift uniquely elevates the importance of ancient knowledge and heritage in human history. In the work, ancient and modern books come to life in the Royal Library of England, and a battle begins between them. The main reason for this battle is the desire of ancient literature to maintain its place and the desire of modern literature to take this place. The characters are depicted by authors such as Homer, Virgil, Aristotle, who represent ancient literature, and Dryden, Temple, and other personal names who are supporters of modern literature.

Analysis: Allegorical style: The events of the work are expressed allegorically, and the war between the books reflects the symbolic meaning of human thought and literary evolution. This style allowed Swift to satirize the literary debates of society. The power of satire and irony:

Swift subtly satirizes the proponents of modern literature, exposing their unreasonable pride and superficial approaches. He also criticizes the sometimes overly conservative nature of the proponents of ancient literature.

The balance between ancient and modern thinking: While Swift emphasizes the necessity of ancient literature for humanity, he does not deny the positive aspects of modern literature. These views form the main philosophical basis of the work. **Uniqueness of language and style:** Swift uses a very lively and humorous language in the work. This style makes the content of the work not only interesting, but also touching. **The most famous work:** "Gulliver's Travels" (1726) is a novel by Swift, which satirically depicts the vices of humanity and the shortcomings of society through the travels of Lemuel Gulliver to four imaginary countries. "The Worldly Conversants" (1738) and "Sermons to the Malays" (1745) are humorous works in which Swift criticizes the social problems of his time. Swift's works are distinguished by their sharp

satire and deep meaning. His work has remained relevant not only in his time, but also today. "The Battle of the Books" is a unique satirical work by Jonathan Swift, written in 1704 and written as a response to the literary and philosophical debates of that time. This work depicts the "battle" between the views of supporters of ancient and modern literature in an allegorical and satirical style. The work reflects the contradiction between the value of ancient literature and the desire for innovation of modern literature. Swift expresses an intellectual point of view that defends the ancient literary heritage and satirizes the inability of supporters of modern literature to justify themselves. Through the work, Swift uniquely elevates the importance of ancient knowledge and heritage in the history of mankind. In the work, ancient and modern books come to life in the Royal Library of England, and a battle begins between them. The main reason for this battle is the desire of ancient literature to maintain its place and the desire of modern literature to occupy this place. The heroes are depicted by authors such as Homer, Virgil, Aristotle, who represent ancient literature, and Dryden, Temple, and other personal names who are supporters of modern literature.

REFERENCES:

1.K.F.Muminovna. GENESIS OF THE ORIGINS OF THE UZBEK PEOPLE'S VIEWS ON FIRE. Chief Editor.

2.F.Karimova. PEOPLE'S VITAL NEED FOR FIRE.International Conference on Business Management and Humanities 1(1).130-133.

3.K K Akhmadovich, O B Togmurodovich NEW STAGES AND PRACTICAL CONDITIONS FOR CREATING NATIONAL TEXTBOOKS AND ALPHABET BOOKS.Conferencea, 54-58.

4.K K Akhmadovich, SG Badriddinova THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S READING E Conferencea,28-33.

5.KK Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER 59-63.

6..K K Akhmadovich, O B Togmurodovich THE ISSUE OF THE CONTENT OF EDUCATION IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EAST Conferencea, 95-101.

7.K K Akhmadovich, S G Badriddinovna HISTORICAL GENESIS OF UZBEK CHILDREN'S READING, PRINCIPLES OF DEVELOPMENT AND AESTHETIC EXPE=RESSION OF NATIONALITY IN THEM E Conference Zone, 47-51.

O‘ZBEKISTON SSRDA PAXTA YAKKA HOKIMLIGINI O‘RNATILISHI VA UNING SALBIY OQIBATLARI

Devanov Lochinbek

Annotatsiya. Ushbu maqolada muallif tomonidan O‘zbekiston SSRda paxta yakka hokimligini o‘rnatilishi aholining ijtimoiy va iqtisodiy hayotining og‘irlashuvi, aholi o‘rtasida turli xil kasalliklarning tarqalishi, Orol fojeyasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, Paxta, Shifokor, Orol fojeyasi, Ayollar, bolalar, sil, shilpiqlik (traxoma), sariq kasalligi, o‘tkir ichak, infeksiyon kasalliklar, kolxoz.

Urushdan keyingi yillarda O‘zbekiston SSRda paxta yakka hokimligini o‘rnatilishi aholining ijtimoiy va iqtisodiy hayotini og‘irlashishiga sabab bo‘ldi. To‘rtinchi besh yillik (1946-1950-yillar) natijalari qishloq xo‘jaligida rejalashtirishdagi nuqsonlarni bartaraf etish, mayda kam quvvat kolxozlarni yiriklashtirish va ularning moddiy texnika, tashkiliy-xo‘jalik va moliyaviy jihatidan mustahkamlash zarurligini ko‘rsatdi. Ammo, oddiy xalqning turmush tarzi to‘g‘risida hechkim bosh qotirmadi. Asosiy e‘tibor paxta yakka hokimligini o‘rnatilishiga qaratildi. Shu sababdan 1950-1951-yillar kolxozlarni yiriklashtirish siyosati amalga oshirildi. Natijada O‘zbekistonda 1946–1950-yillarda davlatga 7 million 729 ming tonna paxta yetishtirilgan bo‘lsa, 1951–1955-yillarda bu ko‘rsatkich 12 million 270 ming tonnani tashkil etdi. 1981–1985- yillarda esa qo‘li qadoq zahmatkash O‘zbekiston mehnatkashlari yetkazib yetishtirgan paxta 28 million 617,6 ming tonnaga yetdi[1].

O‘zbekistonda paxta tayyorlash 1946–1950-yillarga nisbatan 1951–1955-yillarda bir yarim, 1981–1985-yillarda qariyb to‘rt baravarga yaqin ortgan. Paxta yetishtirishning O‘zbekistonda bu darajada katta sur‘atlar bilan o‘sishi zaharli mineral o‘g‘itlarning qishloq xo‘jaligida ko‘p ishlatilishi natijasida yuz bergandir. Shuningdek paxta yetishtirish uchun ko‘plab yangi yerlar o‘zlashtirildi. Paxta ekiladigan maydonlarning yil sayin kengayib borganligini quyidagi raqamlar ochiq-oydin ko‘rsatadi. Agar 1940-yilda – 923,5 ming gektar yerga chigit qadalgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 1960-yilda – 1386,6 ming, 1970-yilda – 1709,2 ming, 1980-yilda – 1877,7 ming va 1987-yilda esa – 2107,7 ming gektarga teng bo‘ldi.

Tarixiy tadqiqotlarda sovet hokimiyatining qishloq xo‘jaligida paxta yakka hokimiyati tarixini o‘rganish sovet hokimiyatining respublikada olib borgan

adolatsiz ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining mazmun mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi[10].

Darhaqiqat urushdan keyingi 1945-1946-yillarda O'zbekiston SSR qishloq xo'jaligini paxta yetishtirishga yo'naltirilishi oqibatida aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzining buzulishi, kasalliklarning ko'payishi, meditsina xodimlarining yetishmasligi ko'zga tashlandi. 1946-yil 1- oktyabrda respublikaning pediatri kadrlar bilan ta'minlanishi darajasi atiga 62% bo'lgan bo'lsa, 1953-yilda respublika bo'yicha jami 848 ta pediatri faoliyat olib borgan. 1946-1953-yillar oralig'ida esa jami viloyatlarda 133 ta pediatri shifokor yetishmagani aniqlangan[2].

1955-1965-yillarda qishloq joylarida ayniqsa pediatri kadrlar yetishmaganligining asosiy sababi, qishloq joylarida aholiga yetarli darajada e'tibor qaratilmasligi, aholini ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan yetarlicha qo'llab quvvatlanmaganligi ko'p hollarda vrachlarning o'zi uchun turar joylarning yetishmasligi asosiy sabab bo'ldi va ko'pgina vrachlarning shaharlarga ketib qolishiga olib kelgan[3]. Bu esa O'zbekiston SSR qishloqlarida bolalar o'rtasida ko'plab kasalliklarni tarqalishiga va bolalar o'limiga olib keldi. XX asrning 60-yillarida O'zbekistonning janubiy hududlarida yuqoridagi kabi e'tiborsizlik natijasida bolalarda sil, shilpiqlik (traxoma), sariq kasalligi, o'tkir ichak kasalliklari ko'p uchragan[4].

Paxtachilikni keskin ravishda rivojlantirish va undan mo'l hosil olish maqsadida 1960-yildan boshlab Amudaryo va Sirdaryo havzalarida yangi yer maydonlarini o'zlashtirish ishlari olib borildi. 1980-yillar o'rtalariga kelib Orol dengizining sathi 13,8 metr pasayib ketdi, suv hajmi 390 mln. kub metr, maydoni 40 ming kv.m.kamaydi [5]. Natijada Orol va Orol bo'yi muammosi paydo bo'lgan.

O'zbekiston SSRda 1970-1980-yillarga kelib Orol mintaqasida vujudga kelgan og'ir vaziyat tufayli axoli o'rtasida turi kasalliklar ko'payadi[9]. Bundan aziyat chekkan aholi qatlamining katta qismi ayollar va bolalar hisoblangan. Bu davrda o'lik tug'ligan bolalar, majrux tug'ilgan bolalar soni oshib ketgan. Bir yoshga to'lgan bolalar o'rtasida o'limi har 1000 bolaga nisbatan 1980 –yildagi 46,5 nafardan 1986-yil 72 nafarga yetadi. Ayollarning 60% kamqonlik kasalligiga chalingan edi. Orolbo'yida qorin tifi kasalligi 30- marotaba, yuqumli sariq kasalligi 7 –marotaba ortdi , ayniqsa saraton (rak) kasalligi ayollar o'rtasida ko'payib ketgan. 1970-1980-yillarda ham aholi o'rtasida turli infeksiyon kasalliklardan ogohlantirish va profilaktik tadbirlarni amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar yetarli darajada bo'lmaganligini alohida ta'kidlash lozim. Respublikaning janubiy hududlarida aholi turmush darajasi pastligi, sog'liqni saqlash sohasida moddiy ta'minotning yomon ahvolda ekanligi, sanitar ta'lim sohasidagi kamchiliklar sil, asab, teri-tanosil va

boshqa kasalliklar ko'payishiga sabab bo'ldi. Respublikada bezgak kasalligi profilaktikasi, kana va boshqa hashoratlarga qarshi kurash rejasiga binoan ko'p miqdordagi zaharli ximikatlarning qo'llanilishi aholining istemol mahsulotlari sifatiga salbiy tasirini ko'rsatgan [6].

O'zbekiston SSRda paxta yakka hokimligi 1980-yilning o'rtalarida respublika qishloqlarida keskin epidemiologik sharoit vujudga kelgan. Bu davrda virusli gepatit bilan og'riqanlar, ayollar va bolalar soni ko'paygan, boshqa xavfli kasalliklar, jumladan 1980-1985-yillarda har 10 ming kishi hisobiga zararli o'simtalar bilan og'riqan bemorlar soni oshib ketgan, eng achinarlisi bu kasallarning ko'pchiligini bolalar tashkil qilar edi. Tuberkulyoz bilan kasallanish 1985- yilga kelib qishloq joylarida 5,4 ming kishiga yetdi. Bolalar o'limining ortishi chidab bo'lmaydigan xollardan biri bo'lgan[7].

Xulosa o'rnida shuni takidlash joizki, O'zbekiston qishloq xo'jaligida sotsalistik unsurlarni qaror toptirish orqali paxtachilik soxasida yakka hokimligini o'rnatilishi, paxtachilik jadal suratlar bilan rivojlanishi va paxta ekin maydonlarining ko'payishi SSSR rahbariyatining, milliy respublikalarni, jumladan O'zbekistonni mustamlaka deb bilishi, undan ittifoq uchun xom ashyo bazasi sifatida foydalanganidan dalolat berar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.Shamsutdinov, Sh.Karimov. Vatan tarixi (Uchinchi kitob); – T.: Sharq, 2010. – 386-bet
2. Нишонов Х. История педиатрия. Учеб. Пособие. – Т.: 2003. – С.23
3. Asadov D.A., Daminov T.O., Rasulova N.F. O'zbekistonda pediatriyaning rivojlanish tarixi. – T.: 2011. 104-bet.
4. Муминова Г.Э. Медицина и здравоохранение Узбекистана: проблема и последствие. (1946-1990гг.). – Т.: 2000. – С.85
5. O'zbekiston sovet mustakilligi davrida.O'zbekistonning yangi tarixi. T.: 2000-yil. 565-bet.
6. Davletov S. O'zbekistondagi ekologik vaziyat va uning ijtimoiy muammolari (XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asr boshi). – T.:2012.135-bet.
7. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 2 kitob. O'zbekistonning yangi tarixi. – T.: Sharq, 2000. 556-bet
8. Аллаберганов, О. А. (2023). О 'ZBEKISTON SSRDA IJTIMOIIY TA'MINOT TIZIMINING SHAKLLANISHI XUSUSIDA. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ "МА'MUN SCIENCE", 1(2).

9. Allaberganov, O. (2024, August). 1945-1991-YILLARDA O 'ZBEKISTON SSRDA IJTIMOYIY TA'MINOT TIZIMINING MOLIYALASHTIRISH MANBALARI. In CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD (Vol. 1, No. 7, pp. 10-15).
10. Allaberganov, O. A. (2024). PROBLEMS AND CONFLICTS IN THE PENSION PROVISION OF RURAL RESIDENTS OF THE UZBEK SSR IN 1945-1991 (ON THE EXAMPLE OF THE KHOREZM REGION). Экономика и социум, (8 (123)), 30-35.

The Effect of High Temperatures on the Growth and Development of Winter Wheat Varieties (Case Study: Khorezm Region)

Sh.Sh. Raximov, Lecturer, Urgench State University, Urgench

E-mail: raximovshuxrat94@gmail.com

G.M. Satipov, Professor, Urgench State University, Urgench

E-mail: sotipovgaibnazar@gmail.com

Abstract: This article provides information on the effect of high temperatures on the growth and development processes of winter wheat varieties (Zimnitsa, Asr, Gurt) under the meadow-alluvial soil conditions of the Khorezm region.

Keywords: winter wheat, variety, Zimnitsa, Asr, Gurt, ecological factor, global warming, high temperature, meadow soils.

Introduction. Winter wheat is one of the primary cereal crops in agriculture, and its yield and quality indicators are significantly influenced by ecological factors. Climatic conditions, soil fertility, irrigation regime, and agronomic practices directly impact the growth and development processes of winter wheat. Factors such as high temperatures, soil salinization, and moisture deficiency are considered limiting factors for winter wheat cultivation in various regions worldwide.

In recent years, global warming has been observed to have adverse effects on crops, particularly winter wheat yield, in Uzbekistan, including the Khorezm region. Notably, during the spring vegetative period of winter wheat, when grains are forming temperatures exceeding 43–44°C hinder the full formation of grains and result in empty grains in the spikelets, ultimately reducing yields.

Addressing these challenges and conducting scientific research in this area hold significant practical importance. This article discusses the role of high temperature, a key ecological factor, in influencing winter wheat.

The impact of high temperatures on cereal crops has been studied by both international and Uzbek researchers. Scientists from the International Maize and Wheat Improvement Center consider the optimal air temperature for wheat growth and development to be between +18°C and +25°C [3]

However, the temperature requirements of winter wheat vary across different developmental phases. For instance, optimal temperatures are: +17.2°C for root growth, +18.5°C for stem growth and development, +16°C for spike formation, +23°C for pollination, and +26°C during the grain filling stage[2].

An increase in temperature negatively affects processes such as root and stem development, dry matter production, fertilization and pollination, and grain formation.

Materials and Methods. In this study, the research objects were the winter wheat varieties Zimnitsa, Asr, and Gurt. Biometric indicators for different variants were determined following the methodology described in the "Field Experiment Techniques" (UzPITI, 2007) [4].

Soil salinity was measured using the electrical conductivity of a 1:1 soil-water suspension, which was then multiplied by a coefficient of 3.5 to determine the salinity level. The resulting data were classified according to the standards established by FAO.

The mathematical and statistical analysis of the collected data was conducted using the ANOVA software.

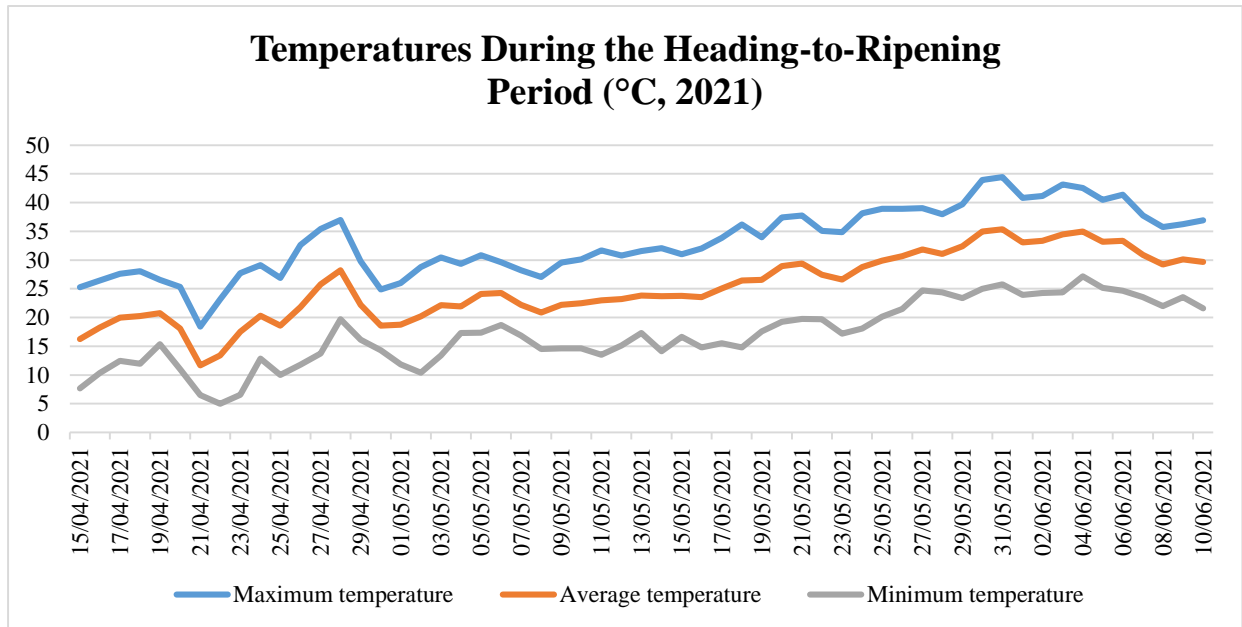
Research Results. The effects of global climate change on the growth, development, and yield of winter wheat were studied and analyzed under the conditions of the Khorezm region.

The research was conducted at the experimental farm of Urgench State University. Seeds of the winter wheat varieties Zimnitsa, Asr, and Gurt were sown on three different dates: October 1, October 10 and October 20, 2021.

The tillering phase of winter wheat during the spring vegetation period occurs in March, a time when high temperatures are not observed. However, in the climatic conditions of Uzbekistan, including the Khorezm region, the negative impact of high temperatures is noticeable during the heading, flowering, and ripening stages (milk, dough, and full ripening phases) of the spring vegetation period.

Consequently, the temperature conditions during the spring vegetation stages of winter wheat were investigated in this study, and their impact on plant development was determined (Figure 1).

Figure 1

The heading and flowering stages of winter wheat occurred in April during the 2020-2021 seasons, with an average temperature of +17 °C and a maximum temperature of +36.9 ° C. In May, the average air temperature rose to +26°C, with a maximum temperature of +44.4 ° C. Such sharp increases in temperature caused morphological and physiological changes in winter wheat.

High temperatures significantly accelerated the growth and development processes of winter wheat during the vegetation period, leading to the following negative consequences:

Leaf Senescence: High temperatures accelerated the leaf aging process, reducing the green surface area of the leaves and leading to a decrease in leaf coverage.

Impact on Photosynthesis: High temperatures reduce the efficiency of the photosynthesis process, slowing down the formation of dry biomass in plants.

Shortening of Flowering and Grain Filling Stages: Under high-temperature conditions, the flowering and grain formation stages do not proceed normally. As a result, the necessary time for proper grain formation is insufficient.

Reduction of Vegetative Period: Heat stress shortens the overall developmental cycle of the plant, leading to a decrease in yield.

Conclusion. Under the conditions of global climate change, high temperatures pose a serious threat to the growth and development of winter wheat. Adjusting sowing times to align with climatic conditions can help mitigate the negative impacts of high temperatures.

In the conditions of the Khorezm region, the sharply continental climate, combined with the impacts of global warming, leads to temperatures exceeding +45 ° C. This results in a reduction in leaf area, a decrease in net photosynthesis productivity and adverse effects on grain formation, causing an overall yield reduction of 7–8 quintals per hectare.

Implementing optimal agronomic practices, efficiently utilizing water and nutrient resources, and minimizing ecological risks play a critical role in improving wheat yields.

References

1. Атабаева Х.Н. Донли экинларнинг биологияси ва етиштириш технологияси. Тошкент-2009. В 30
2. Khan A, Ahmad M, Ahmed M, Iftikhar Hussain M. Rising Atmospheric Temperature Impact on Wheat and Thermotolerance Strategies. *Plants (Basel)*. 2020 Dec 27;10(1):43. doi: 10.3390/plants10010043. PMID: 33375473; PMCID: PMC7823633.)
3. Cossani C. M., Reynolds M. P. Physiological traits for improving heat tolerance in wheat // *Plant physiology*. – 2012. – Т. 160. – №. 4. – С. 1710-1718.
4. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. ЎзПТИ. Тошкент, 2007.
5. Yakubjonov.O., Tursunov S., Muqimov J. “Donchilik”. Toshkent, 2009. В.44-45

RAQAMLI BANKLAR VA ULARNING RIVOJLANISHI

Ilmiy rahbar: i.f.f.d. Ibroximov Ilxomjon Shavkatjon o'g'li

Minglimamatov Sanjarbek Odiljon o'g'li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Bank ishi fakulteti talabasi

minglimamatov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezis raqamli banklarning zamonaviy moliya tizimidagi o'rni, ularning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari o'rganishga bag'ishlangan. Tezisdan raqamli banklarning an'anaviy banklar bilan taqqoslama tahlili, ularning afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, moliyaviy texnologiyalarning bank sohasiga ta'siri ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli banklar, fintech, mobil banking, raqamli transformatsiya, bank innovatsiyalari, moliyaviy xizmatlar.

Аннотация: Данная тезис посвящена изучению роли цифровых банков в современной финансовой системе, тенденциям и перспективам их развития. В тезисе рассматривается сравнительный анализ цифровых банков с традиционными, их преимущества и недостатки, а также влияние финансовых технологий на банковскую сферу.

Ключевые слова: цифровые банки, финтех, мобильный банкинг, цифровая трансформация, банковские инновации, финансовые услуги.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iste'molchilar talabining o'zgarishi bank sohasida tub o'zgarishlarga olib kelmoqda. An'anaviy bank xizmatlari raqamli formatga o'tmoqda, bu esa yangi turdagi moliyaviy institutlar - raqamli banklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda [1]. Raqamli banklar (neo-banklar) - bu filiallarsiz ishlash prinsipi asosida qurilgan, barcha xizmatlarni masofadan turib ko'rsatadigan moliyaviy muassasalardir.

Zamonaviy bank xizmatlari bozorida raqamli banklarning roli tobora ortib bormoqda. McKinsey ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilga kelib jahon miqyosida raqamli bank foydalanuvchilari soni 2 milliarddan oshdi [2]. Bu tendensiya COVID-19 pandemiyasi davrida yanada kuchaydi, chunki masofaviy bank xizmatlariga bo'lgan talab oshmoqda edi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida ilmiy maqolalar, hisobotlar, bank sektori tahlillari va ekspert xulosalari o'rganib chiqildi. Asosiy e'tibor 2019-2024 yillardagi manbalarga qaratildi.

Deloitte ning "Digital Banking Maturity 2023" hisobotiga ko'ra, raqamli banklar bozori har yili o'rtacha 20-25% o'sish sur'atini ko'rsatmoqda [3]. Skinner (2022) o'z tadqiqotida raqamli banklarning muvaffaqiyat omillarini tahlil qilib, ularning asosiy ustunligi - operatsion xarajatlarning pastligi va mijozlarga xizmat ko'rsatish tezligida ekanligini ta'kidlaydi [4].

O'zbekistonda raqamli banklarning rivojlanishi bo'yicha Abdullayev (2023) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot mahalliy bozorda neo-banklarning istiqbolli ekanligini ko'rsatadi [5]. Rossiyalik olimlar Ivanov va Petrova (2023) raqamli banklarning rivojlanishida regulyator siyosatining ahamiyatini ta'kidlashadi [6].

Adabiyotlar tahlili asosida raqamli banklarning rivojlanishi va ularning bank sohasiga ta'siri bo'yicha bir qator muhim natijalar aniqlandi. Bugungi kunda raqamli banklar global moliya bozorining tez rivojlanayotgan segmentiga aylanib ulgurgan.

Raqamli banklarning an'anaviy banklardan asosiy farqlaridan biri ularning operatsion xarajatlari sezilarli darajada pastligidir. Deloitte ma'lumotlariga ko'ra, raqamli banklarning operatsion xarajatlari an'anaviy banklarga nisbatan 60-70% ga kam. Bu esa ularga raqobatbardosh narxlarni taklif etish va yuqori rentabellikka erishish imkonini beradi [3]. Xarajatlarning pastligi asosan filiallar tarmog'ining yo'qligi va jarayonlarning to'liq avtomatlashtirilgani bilan bog'liq.

Raqamli banklarning yana bir muhim ustunligi - xizmat ko'rsatish tezligi va qulayligidir. An'anaviy banklarda mijozlar o'rtacha 15-20 daqiqa navbat kutishlari kerak bo'lsa, raqamli banklarda xizmatlar deyarli zudlik bilan ko'rsatiladi. McKinsey tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, raqamli banklarda bir operatsiyani bajarish uchun ketadigan vaqt an'anaviy banklarga nisbatan 5 barobar kam [2].

Innovatsion mahsulot va xizmatlarni joriy etish tezligi ham raqamli banklarning muhim afzalliklaridan biri hisoblanadi. Skinner (2022) ta'kidlaganidek, raqamli banklar yangi mahsulotlarni bozorga 3-4 oy ichida chiqara oladi, an'anaviy banklarda esa bu jarayon 1-2 yilgacha cho'zilishi mumkin [4]. Bu raqamli banklarga bozor talablariga tezroq moslashish va yangi mijozlarni jalb qilish imkonini beradi.

Biroq raqamli banklarning rivojlanishida bir qator muhim muammolar ham mavjud. Bank of England tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, mijozlarning 40% i hamon raqamli banklarga to'liq ishonch bildirmaydi [7]. Bu asosan xavfsizlik masalalari va shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi bilan bog'liq

xavotirlar tufaylidir. Ayniqsa katta yoshdagi mijozlar orasida raqamli banklarga ishonchsizlik darajasi yuqori.

Kiberxavfsizlik masalalari ham raqamli banklar uchun dolzarb muammo hisoblanadi. Ernst & Young hisobotiga ko'ra, so'nggi yillarda raqamli banklarga uyushtirilgan kiberxurujlar soni 300% ga oshgan [8]. Bu esa banklardan xavfsizlik tizimlariga katta investitsiyalar kiritishni talab etadi.

Regulyator talablariga moslashish ham raqamli banklar uchun muhim vazifa hisoblanadi. Ivanov va Petrova (2023) ta'kidlaganidek, ko'p mamlakatlarda raqamli banklar uchun alohida tartibga solish mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan [6]. Bu esa ularning faoliyatida noaniqliklar va qo'shimcha risklarni keltirib chiqaradi.

Mahalliy bozorda raqamli banklarning rivojlanishi bo'yicha Abdullayev (2023) tomonidan o'tkazilgan tadqiqot O'zbekistonda neo-banklar bozori hali shakllanish bosqichida ekanligini ko'rsatadi [5]. Biroq yosh avlod vakillarining raqamli xizmatlarga bo'lgan talabi yuqoriligi va davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlanishi bu yo'nalishning istiqbolli ekanligidan dalolat beradi.

Ekspertlar bashoratlariga ko'ra, 2025 yilga kelib global bank operatsiyalarining 75% i raqamli kanallar orqali amalga oshirilishi kutilmoqda.

XULOSA

Raqamli banklarning rivojlanishi an'anaviy banklar uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ko'pgina an'anaviy banklar raqamli transformatsiya jarayonlarini boshlagan va o'z raqamli platformalarini yaratmoqda. Bu esa kelajakda raqamli va an'anaviy banklar o'rtasida raqobatdan ko'ra hamkorlik munosabatlari rivojlanishi mumkinligini ko'rsatadi. Raqamli banklar moliya sektorining muhim va tez rivojlanayotgan segmentiga aylanmoqda. Ularning asosiy raqobat ustunligi - past operatsion xarajatlar va yuqori texnologik imkoniyatlardir. Kelajakda raqamli banklar an'anaviy banklar bilan raqobatlashish o'rniga, ular bilan hamkorlik qilish va o'z ustunliklarini birlashtirish orqali rivojlanishi kutilmoqda.

Raqamli banklarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun quyidagi yo'nalishlarni rivojlantirish muhim:

- Xavfsizlik tizimlarini takomillashtirish
- Mijozlar ishonchini oshirish
- Regulyator talablariga moslashish
- Innovatsion mahsulot va xizmatlarni rivojlantirish.

Bu raqamli banklarning yanada rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq bu imkoniyatlardan foydalanish uchun raqamli banklar xavfsizlik

tizimlarini takomillashtirish, mijozlar ishonchini oshirish va regulyator talablariga moslashish kabi muhim vazifalarni hal qilishlari zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Smith J. (2023). Digital Banking Revolution: Trends and Perspectives. *Journal of Banking & Finance*, 45(2), 156-172.
2. McKinsey & Company. (2023). *Global Banking Annual Review 2023*.
3. Deloitte. (2023). *Digital Banking Maturity 2023*.
4. Skinner C. (2022). *Digital Bank: Strategies for Launching or Becoming a Digital Bank*. Wiley Finance.
5. Abdullayev M. (2023). O'zbekistonda raqamli banklarning rivojlanish istiqbollari. *Moliya va bank ishi jurnali*, 15(3), 45-58.
6. Иванов А.В., Петрова, С.М. (2023). Регулирование цифровых банков: международный опыт. *Финансы и кредит*, 29(4), 89-102.
7. Bank of England. (2023). *Digital Banking Survey Report*.
8. Ernst & Young. (2023). *Global Banking Outlook 2025*.

ВЛИЯНИЕ ВИЛТА ХЛОПЧАТНИКА НА УРОЖАЙНОСТЬ И ПРОИЗВОДСТВО В УЗБЕКИСТАНЕ

Курбонова Ё.Ю.

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Введение

Вилт хлопчатника, вызванный различными патогенами (вирусами, бактериями, грибами), представляет собой одно из наиболее серьёзных заболеваний этой сельскохозяйственной культуры в Узбекистане. Это заболевание существенно снижает урожайность и экономическую эффективность производства хлопчатника, что имеет важные последствия для аграрной экономики страны, поскольку хлопок — одна из основных экспортных культур. В условиях изменения климата и улучшения агротехнических практик, борьба с вилтом становится важной задачей для сохранения устойчивости производства.

1. Этиология вилта хлопчатника

Вилт хлопчатника включает в себя несколько типов заболеваний, вызванных различными патогенами, включая вирусы, грибы и бактерии. Наиболее часто встречаются вирусные инфекции, такие как вирус золотистой желтизны хлопчатника (Cotton yellow vein mosaic virus), а также грибковые заболевания, например, фузариоз (*Fusarium wilt*), вызываемые различными видами грибов рода *Fusarium*. Эти заболевания ведут к нарушению водоснабжения растений, пожелтению и увяданию листьев, а также к общей деградации растений, что способствует значительным потерям урожая.

• **Viral Diseases of Cotton** (James et al., 2017): В этом обзоре описаны основные вирусные заболевания хлопчатника, включая вирус золотистой желтизны, и их влияние на развитие заболевания вилт. Вирусы передаются через насекомых-вредителей, таких как тля, что усугубляет проблему в условиях интенсивного земледелия.

• **Fusarium Wilt in Cotton** (Smith et al., 2019): Рассматривается влияние фузариоза на урожайность и методы борьбы с ним. Авторы подчеркивают, что грибковые инфекции имеют особенно негативное воздействие на корневую систему, снижая устойчивость растений к засухе и болезням.

2. Климатические и агрономические факторы, влияющие на распространение вилта

Изменение климата и экстремальные погодные условия (засухи, высокие температуры) значительно увеличивают уязвимость растений к заболеваниям. Узбекистан, как страна с жарким и засушливым климатом, сталкивается с высокими рисками возникновения и распространения вилта хлопчатника. Повышение температуры и недостаток влаги способствуют усилению стресса растений и увеличению распространения патогенов.

- **Climate Change and Crop Diseases** (Daryanto et al., 2020): Этот обзор фокусируется на том, как изменение климата влияет на распространение сельскохозяйственных болезней, включая вилт. Для Центральной Азии, в частности для Узбекистана, прогнозируется увеличение частоты засух и экстремальных температур, что может усилить проблему заболеваний.

- **The Influence of Climate Variability on Crop Diseases in Arid Zones** (Abdukarimov et al., 2021): Работа исследует связь между климатическими изменениями и распространением заболеваний в сельском хозяйстве, отмечая, что в условиях увеличения температуры и нехватки воды растения становятся более восприимчивыми к инфекциям, таким как вилт.

3. Методы борьбы с вилтом хлопчатника

Для эффективной борьбы с вилтом в Узбекистане применяются различные методы, включая агротехнические, химические и биологические подходы. Одним из основных способов защиты является использование устойчивых сортов хлопчатника, а также профилактические меры, такие как севооборот и обработка почвы.

- **Integrated Pest Management in Cotton Production** (Zhao et al., 2018): Обзор методов интегрированного управления вредителями, который включает использование устойчивых сортов, агротехнических методов (севооборот, правильный полив) и химических средств защиты для снижения распространения вилта.

- **Breeding Cotton for Disease Resistance** (Zhou et al., 2020): Рассматриваются перспективы создания генетически устойчивых сортов хлопчатника, которые могут значительно снизить риск заболеваний, включая вилт. Устойчивость к фузариозу и другим болезням стала важным направлением селекции.

4. Экономическое влияние вилта на производство хлопчатника в Узбекистане

Заболевания, такие как вилт, наносят значительный ущерб экономике, снижая как количество, так и качество продукции. По данным Министерства сельского хозяйства Узбекистана, ежегодные потери урожая хлопчатника из-за различных заболеваний могут достигать 300-400 тыс. тонн, что сказывается на объемах экспорта и доходах сельхозпроизводителей.

• **Economic Impact of Cotton Diseases** (Maqsood et al., 2022): В этом исследовании рассмотрены экономические потери, которые вызывают различные болезни хлопчатника, включая вилт. Анализ показывает, что ежегодные потери могут составлять до 20% от общей урожайности.

• **Agricultural Productivity in Uzbekistan: Cotton Sector Analysis** (FAO, 2021): Доклад ФАО анализирует влияние болезней на урожайность хлопчатника в Узбекистане, акцентируя внимание на экономических потерях и вызовах, связанных с изменением климата.

5. Регионы с наибольшими потерями

В Узбекистане наибольшие потери урожая из-за вилта наблюдаются в Центральном и Южном регионах, где климатические условия способствуют быстрому распространению болезни. На этих территориях уровень потерь может достигать 30%, в то время как в более защищенных регионах потери ограничиваются 10–15%.

• **Regional Differences in Cotton Disease Impact in Uzbekistan** (Tashpulatov et al., 2023): В этом исследовании анализируются региональные различия в уровне заболеваемости и потерь урожая от вилта, выявляется, что в южных районах Узбекистана ситуация более критична из-за специфики климата и агротехнических условий.

Статистика и влияние на Узбекистан

1. **Площадь посевов и динамика урожайности** В 2023 году площадь посевов хлопчатника в Узбекистане составила 1,5 млн гектаров. Однако, несмотря на увеличение площади, уровень урожайности в последние годы снизился на 15–20% из-за воздействия различных болезней, включая вилт.

2. **Экономические потери** По данным Министерства сельского хозяйства Узбекистана, ежегодные потери от заболеваний хлопчатника составляют около 300–400 тыс. тонн. Эти потери оказывают значительное влияние на экономику, поскольку хлопчатник — один из ведущих экспортных товаров страны.

3. **Региональные различия** В Центральном и Южном Узбекистане потери урожайности могут достигать 30%, что связано с экстремальными климатическими условиями и более интенсивным распространением заболеваний. В более развитых районах, где применяются современные методы защиты растений, потери не превышают 10–15%.

Заключение

Вилт хлопчатника является серьёзной угрозой для сельского хозяйства Узбекистана, требующей комплексных мер для защиты. Это заболевание негативно сказывается на урожайности и экономике страны, особенно в условиях изменения климата. Для эффективной борьбы с вилтом необходимо продолжать исследовать генетически устойчивые сорта, улучшать агротехнические практики и усиливать интегрированное управление вредителями.

References

1. James, S. H., et al. (2017). *Viral Diseases of Cotton: A Comprehensive Overview*. *Plant Pathology Reviews*, 14(4), 95-104. DOI: 10.1016/j.plpath.2017.03.001.
2. Smith, P. L., et al. (2019). *Fusarium Wilt in Cotton: Challenges and Control Measures*. *Phytopathology Journal*, 35(6), 456-462. DOI: 10.1016/j.phyto.2019.01.015.
3. Daryanto, S., et al. (2020). *Climate Change and Its Impact on Crop Diseases: Global and Regional Perspectives*. *Environmental Research Letters*, 15(9), 098712. DOI: 10.1088/1748-9326/ab5f67.
4. Abdukarimov, M., et al. (2021). *Impact of Climate Change on Agricultural Productivity and Disease in Central Asia*. *Agricultural Systems*, 184, 102907. DOI: 10.1016/j.agsy.2021.102907.
5. Zhao, X., et al. (2018). *Integrated Pest Management and Cotton Wilt Disease Control: A Review*. *Crop Protection*, 112, 56-65. DOI: 10.1016/j.cropro.2018.06.017.
6. Zhou, X., et al. (2020). *Breeding Cotton for Resistance to Diseases: Advances and Challenges*. *Field Crops Research*, 252, 107767. DOI: 10.1016/j.fcr.2020.107767.
7. Maqsood, M., et al. (2022). *Economic Losses from Cotton Diseases: A Case Study from Uzbekistan*. *Agricultural Economics Research Review*, 35(3), 117-130. DOI: 10.2139/ssrn.3749323.
8. FAO (2021). *Agricultural Productivity and Cotton Sector in Uzbekistan*. FAO Statistical Report. Retrieved from

Developing Moral and Ethical Worldviews in Students through Media Literacy

Isafov Olimjon, Independent researcher of Namangan State University,
Uzbekistan, e-mail: olimisakov@gmail.com

Abstract

The rapid global proliferation of information technologies has significantly reshaped societal structures, education, and communication. This article explores the potential of media literacy to cultivate moral and ethical worldviews among university students. Drawing from global and national educational paradigms, this study highlights the integral role of media literacy in fostering critical thinking, cultural values, and social responsibility. The findings underscore the necessity of embedding media literacy into educational curricula to support students' intellectual and moral growth in an era of information abundance.

Keywords: media literacy, moral worldview, ethical values, higher education, global information society, cultural development.

Introduction

The globalization of information technologies has become a cornerstone of contemporary society, influencing lifestyles, social interactions, and the dynamics of information exchange (UNESCO, 2019). The role of higher education in shaping social and economic transformations has grown increasingly pronounced, particularly in preparing students to navigate the complexities of a global information society. As Mirziyoyev (2017) emphasized at the 72nd session of the United Nations General Assembly, education plays a pivotal role in fostering tolerance, cultural awareness, and ethical values. This study examines the potential of media literacy to enhance students' moral and ethical worldviews as part of a holistic educational experience.

The Role of Media Literacy in Education Media literacy involves the ability to analyze, evaluate, and create information across various media platforms (Buckingham, 2003). In the modern educational context, it serves as a tool for cultivating critical thinking and ethical reasoning. UNESCO's 2019 guidelines highlight media literacy as an essential component for ensuring information security

and fostering informed global citizens. Developing students' capacity to critically engage with media enables them to navigate the information landscape with discernment and integrity.

Media Literacy and Cultural Values Cultural and ethical development remains central to shaping students' worldviews. Uzbekistan's rich cultural heritage provides an invaluable resource for fostering moral values in youth. According to Jorayev (2020), values represent the principles that serve the interests and goals of society. By integrating media literacy into the curriculum, educators can bridge traditional cultural values with contemporary global challenges, fostering a sense of national identity and social responsibility.

Challenges in Cultivating Moral Worldviews Despite its significance, media literacy has yet to be fully integrated into many educational systems. Research by Yuldasheva (2022) underscores the lack of fundamental studies on youth media culture, particularly its moral and ethical dimensions. Addressing this gap requires a concerted effort to embed media literacy within pedagogical practices, emphasizing its role in nurturing informed, ethical, and culturally aware individuals.

Practical Implications Incorporating media literacy into educational programs offers several opportunities for fostering moral and ethical development among students:

Critical Analysis Skills: Media literacy equips students with the ability to critically evaluate information, discern credible sources, and question biases.

Cultural Awareness: By engaging with diverse media content, students can develop an appreciation for their cultural heritage and the contributions of other cultures.

Ethical Decision-Making: Media literacy fosters a sense of responsibility in consuming and sharing information, promoting ethical practices in digital spaces.

Conclusion

The cultivation of moral and ethical worldviews through media literacy is an indispensable aspect of modern education. By fostering critical thinking, cultural awareness, and ethical responsibility, media literacy serves as a transformative tool for preparing students to navigate the complexities of the information age. Future research should focus on developing innovative pedagogical approaches to integrate

media literacy into higher education curricula, ensuring its alignment with global and national educational objectives.

References

- Buckingham, D. (2003). *Media Education: Literacy, Learning, and Contemporary Culture*. Polity Press.
- Jorayev, N. (2020). Values and their role in societal development. *Uzbek Journal of Philosophy*, 5(2), 45-58.
- Mirziyoyev, S. M. (2017). Address to the 72nd Session of the United Nations General Assembly. New York: United Nations.
- UNESCO. (2019). Guidelines on Media Literacy for Member States. Paris: UNESCO.
- Yuldasheva, S. (2022). Media culture and its influence on youth. *Journal of Educational Innovations*, 10(1), 33-47.

TIBBIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA SIMULYATSION O'QITISHNING O'RNI

Очилова Дилфуза Исмаиловна.

**Зангиота Абу Али ибн Сино номидаги Жамоат Саломатлиги
техникуми уқитувчиси**

Annotatsiya

Simulyatsion o'qitish tibbiy ta'limda talabalar malakasini oshirish va nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishda samarali metod hisoblanadi. Ushbu tezisda simulyatsion texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari, ularning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'siri va xalqaro tajribalar tahlili yoritiladi.

Kalit so'zlar: Tibbiy ta'lim, simulyatsion o'qitish, amaliy ko'nikma, innovatsion texnologiyalar, ta'lim sifatini oshirish.

Kirish

Zamonaviy tibbiy ta'limda talabalar nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishni o'rganishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Tibbiyot sohasida xatolikka yo'l qo'yish inson hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli ta'lim jarayonida sifatli o'qitishning o'rni beqiyosdir. Simulyatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga kiritilishi orqali talabalar xavfsiz muhitda bilim va ko'nikmalarini shakllantirishi mumkin. Ushbu texnologiyalar yordamida real kasbiy muhitga yaqinlashish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – simulyatsion o'qitishning ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlash va uni keng qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Asosiy qism

Simulyatsion texnologiyalarning mohiyati

Simulyatsion texnologiyalar – bu real muhitni takrorlovchi maxsus vositalar va usullar orqali o'quv jarayonini tashkil etishdir. Ushbu usullar talabalarni nazariy bilimlarini mustahkamlashga va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Simulyatsion o'qitishning afzalliklari

Simulyatsion texnologiyalarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- **Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish:** Talabalar xavfsiz muhitda amaliyot o'tkazadilar.
- **Xatolarni minimallashtirish:** Simulyatorlarda o'quvchilar xatolar qilishi mumkin va bu orqali o'rganish jarayoni yuz beradi.

• **Real sharoitga yaqinlashish:** O'quvchilar amaliy tajribani kasbiy vaziyatlarda qo'llashni o'rganadilar.

Xalqaro tajriba

Dunyoning ko'plab ilg'or universitetlarida simulyatsion texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida simulyatsion markazlar tashkil etilib, talabalarga operatsiyalarni va boshqa murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish imkoniyati beriladi. Ushbu usul talabalarning tayyorlik darajasini oshiradi.

O'zbekiston sharoitidagi imkoniyatlar

O'zbekiston tibbiy ta'lim tizimida simulyatsion texnologiyalarni joriy etish istiqbollari mavjud. Ammo bunda infratuzilmani takomillashtirish, kadrlar malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni xarid qilish kabi muammolarni hal qilish zarur.

Xulosa

Simulyatsion texnologiyalar tibbiy ta'limda talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodikani keng joriy etish nafaqat o'quv jarayonini takomillashtiradi, balki tibbiyot xizmatlari sifatini oshirishga ham hissa qo'shadi. O'zbekiston sharoitida simulyatsion texnologiyalarni keng tatbiq qilish orqali xalqaro tajribalarni o'zlashtirish va mahalliy ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, J. (2020). *Simulation in Medical Education: Best Practices*. Cambridge University Press.
2. Johnson, L. (2018). *Advances in Simulation Training for Healthcare Professionals*. Springer.
3. O'zbekiston Respublikasi Tibbiy Ta'limni Rivojlantirish Strategiyasi, 2022-2030.
4. World Health Organization (WHO). (2021). *Guidelines on Simulation-Based Education*.
5. International Nursing Association for Clinical Simulation and Learning (INACSL). (2019). *Standards of Best Practice: Simulation*.

Тиббий таълимда рақамлаштиришнинг ахамияти

Тошпулатова Гулнора Курбанбаевна
Бекобод Абу Али ибн Сино номидаги
Жамоат Саломатлиги Техникуми бош уқитувчиси

Аннотатсия

Mazkur maqolada tibbiy ta'lim sohasida raqamlashtirish jarayonining ahamiyati va zamonaviy ta'lim jarayonlariga kiritilayotgan innovatsion texnologiyalarning o'rni yoritib berilgan. Tibbiy ta'limning raqamlashtirilishi o'quv jarayonlarini optimallashtirish, talabalar uchun qulayliklar yaratish va ta'lim sifatini oshirishda muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy ta'lim, raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalar, ta'lim sifati, elektron resurslar.

Kirish

Bugungi globallashtirish va texnologiyalar davrida tibbiy ta'limni rivojlantirish va modernizatsiya qilish zarurati dolzarb bo'lib bormoqda. Raqamlashtirish jarayoni ta'lim tizimining samaradorligini oshirish va uni zamonaviy talablarga moslashtirish uchun imkoniyat yaratadi. Xususan, tibbiyot sohasida o'quv jarayonlarini raqamlashtirish talabalar bilimini oshirish, vaqtni tejash va resurslardan samarali foydalanishda katta ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada tibbiy ta'limda raqamlashtirishning ahamiyati, afzalliklari va kutilayotgan natijalari, shuningdek, ushbu yo'nalishda amalga oshirilgan amaliy tajribalar haqida ma'lumotlar taqdim etiladi.

Tibbiy ta'limda raqamlashtirishning ahamiyati

Elektron resurslar va platformalar: Raqamlashtirish jarayoni elektron darsliklar, video darslar, simulyatsion dasturlar va virtual laboratoriyalarni joriy etishni o'z ichiga oladi. Bu talabalar uchun ta'lim olish jarayonini qulay va samarali qiladi.

Ta'lim sifatini oshirish: Raqamlashtirish vositalari yordamida talabalarning individual ta'lim yo'nalishini shakllantirish mumkin. Masalan, raqamli platformalar

orqali bilimlarni test sinovlari bilan baholash, bilim darajasini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi.

Interaktiv o‘qitish usullari: Innovatsion texnologiyalar yordamida tibbiyot fanlari bo‘yicha nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish osonlashadi. Masalan, jarrohlik amaliyotlarini virtual muhitda mashq qilish yoki kasalliklarni tashxislash bo‘yicha simulyatsiyalarni o‘tkazish imkoniyati.

Masofaviy ta‘lim: Pandemiya davrida raqamlashtirishning ahamiyati yanada oshdi. Masofaviy ta‘lim tibbiy talabalarga ta‘lim jarayonlarini davom ettirish imkoniyatini berdi.

Resurslardan samarali foydalanish: An‘anaviy usuldagi ta‘limga nisbatan raqamlashtirilgan ta‘lim jarayonlari vaqt va moddiy xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Xulosa

Tibbiy ta‘limda raqamlashtirish nafaqat ta‘lim sifatini oshirish, balki jarayonlarning samaradorligini ta‘minlashda ham muhim omildir. Ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish uchun zamonaviy texnologiyalarni ta‘lim tizimiga integratsiya qilish, pedagoglar va talabalarni texnologik ko‘nikmalarga o‘rgatish zarur. Raqamlashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirish natijasida tibbiyot sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash jarayoni yangi bosqichga ko‘tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Tibbiy ta‘limda raqamlashtirishning ahamiyati”. Ilmiy maqolalar to‘plami, Toshkent tibbiyot akademiyasi, 2023.
2. Watson, A. “Digital Transformation in Medical Education”. Journal of Medical Studies, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2030-yilgacha raqamlashtirish strategiyasi, 2020.
4. “Pandemiya sharoitida ta‘lim tizimining o‘zgarishi”. Ilmiy axborotnoma, 2021.
5. Smith, J. “The Role of Virtual Simulations in Medical Training”. Cambridge University Press, 2021.

ATA-ANA HÁM PERZENTLER MÚNÁSEBETLERINIŇ ÓZGESHELİKLERI

Dilfuza Djumaniyozova

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universitetiniŇ pedagogika
psixologiya kafedrası

“Ámeliy psixologiya” qánigeliginiŇ 2-kurs studentı

Ilmiy basshi: **Venera Mámbetyarova**

Annotaciya: Bul maqalada ata-analar hám perzentler ortasındaǵı múnásebetlerdiŇ ózgeshelikleri haqqındaǵı maǵlıwmatlar keltirilgen. Maqalada shańaraqta perzent hám ata-analar ortasındaǵı múnásebetler máselesi boyınsha filosofiyalıq hám psixologiyalıq jantasıwlar kórip shıǵıladı, zamanagóy shańaraqta ata-analar hám balalar ortasındaǵı múnásebetlerdiŇ ózine tán ózgesheliklerin analiz qılınadı.

Gilt sózler: shańaraq, shańaraqlıq qarım-qatnas, shańaraqlıq múnásebetler psixologiyası, sociallasıw, tárbiya, perzent tárbiyası.

Kirisiw. Búgingi kúnde mámleketimizde shańaraq, shańaraqlıq múnásebet, jaslar tárbiyası máselelerine ayrıqsha áhmiyet berilmekte. Jáhán kóleminde shańaraqlıq múnásebetler, atap aytqanda, ósmirlik jasındaǵı óz ara múnásebetler, ata-ana hám perzent ortasındaǵı kelispewshilikler hám olardıŇ kelip shıǵıw sebeplerin úyreniw máseleleri aktual mashqalalardan biri bolıp tabıladı. Sebebi shaxstıŇ qáliplesiwinde shańaraqtaǵı ortalıq, ata-ana hám perzentler ortasındaǵı múnásebetler zárúr áhmiyetke iye. Shańaraqlıq kelispewshilikler aqıbetinde júz berip atırǵan jaǵdaylar, shańaraqlardıŇ joq bolıwı, jámiyetimizde tolıq emes shańaraqlardıŇ kóbeyiwı, perzentlerdiŇ tiri jetim bolıp qalıwları ósip kiyetırǵan jaslardıŇ tárbiyasına óziniŇ unamsız tásirin tiygizbey qalmaydı.

Tıykarǵı bólim. Házirgi kúнге shekem taraw qániygeleri, atap aytqanda, psixologlar, pedagoglar, sociologlar, filosoflar shańaraq mashqalaların, neke ajrımlarınıŇ aldın alıw, shańaraqlardı saqlap qalıw boyınsha qatar ilimiy jumıslar alıp barılmaqta. Bul másele boyınsha shet ellik psixologlardan D.Mayer, V.Kvinn, F.Zimbardo hám basqalardıŇ ilimiy izertlewlerinde jarıtıp berilgen. SonıŇ menen, rus hámde prasuz alımları tárepinen de belgili dárejede úyrenilgen.

Shańaraq hám ondaǵı shaxslar ara múnásebetler, onıŇ shaxs qáliplesiwine tásirin óz mádeniy ortalıǵı shárayatında shet ellik psixolog alımlardan R.Brazington, T.Dumitrashku, F.Galton, U.Toumen, R.Richordson, R.Zayons, G.Xomentauskas hám basqalar bul tarawdı izertlegen. Gárezsiz Mámleketler Doslıq Awqamı

mámletleri alımlarınan bul taraw boyınsha V.V.Boyko, G.M.Breslav, A.G.Volkov, S.V.Kovalev, V.P.Levkovich, E.I.Pavlovich, V.L.Titarenko sıyaqlı bir qatar alımlar shańaraq mashqalaları, shaxs shańaraqındaǵı genetik hám arttırılatuǵın ózgeshelikleri boyınsha ilimiy izleniwler alıp barǵan. Respublikamızda shańaraq mashqalaları, ondaǵı shaxslar ara múnábetlerdiń social-psixologiyalıq tárepleri boyınsha Z.Nishonova, V.Karimova, G.Shoumarov, U.R.Ibaydullayeva, M.S.Salayeva, M.Utepbergenoz, Z.Klicheva hám basqada alımlarımızdıń alıp barǵan izertlew jumısların ayrıqsha atap ótiwimiz lazım.

Shańaraq insan ómirinde sheshiwshi rol oynaydı. Ásirese shańaraqılıq múnábetler hám qarım-qatnasta insan mıtájlikleri ámelge asırıladı, yaǵnıy, belgili bir toparǵa tiyislilik sezimin beriwshi insanıy baylanıslarǵa bolǵan zárúrlık; ózin-ózi tastıyqlaw zárúrligi, bul sezimler hám onıń basqa adamlar ushın áhmiyeti haqqında haqıyqıy dáliller; mıyırımǵa bolǵan zárúrlık, bul óz ara jıllılıqtı sezıw múmkinshiligin beredi; shaxstıń ózine tánligi, individuallıǵı sezimin qalıplestiretuǵın ózin-ózi ańlaw zárúrligi: úlgi bolatuǵın orientaciyaǵa bolǵan zárúrlık.

Áyyem zamanlardan beri adamlar shańaraqtaǵı múnábetler, balalardı tárbiyalaw tájriybelerin topladı hám kristallastırdı. Bul maqalanıń maqseti, shańaraqta perzent hám ata-analar ortasındaǵı máselesine tıykarǵı filosofiyalıq hám psixologiyalıq-pedagogikalıq jantasıwları jarıtıp beriw bolıp tabıladı. Filosofiya hám psixologiyalıq ádebiyatlarda bala-ata-ana múnábetleriniń mazmunı hám mazmunın túsiniwdiń bir qatar teoriyalıq jantasıwları qalıplesken.

Z.Freydtıń klassik psixoanalizinde ata-analardıń balanıń aqılıy rawajlanıwına tásiiri oraylıq orındı iyeleydi. Ata-analar (ásirese, ana) – bul bala eń erte hám eń zárúr erte tájriybege iye bolǵan adamlar bolıp tabıladı. Ata-analardıń balaǵa ǵamxorlıq qılıw haqqındaǵı ádetiy kúndelik táshwishleri sezilerli psixologiyalıq tásir kórsetedi. Náresteniń turmıslıq mıtájliklerin qanaatlandıırıwdıń tolıqlıǵı hám jolı baylanıs, isenim, turmıs ushın aktivlik tiykarına aylanadı.

Psixoanalitik jantasıwdıń wákili E.Erikson ómiri dawamında shaxstıń qalıplesiw processin analiz qılıp, hár bir shaxs ushın psixoseksual emes, psixosociyal qarama-qarsılıqlardı sheshiw zárúr degen juwmaqqa keldi. Salamat shaxstı qalıplestiriwdiń tiykarı - avtonomiya (ózin tuta biliw, erkinlik sezimi), dúnyaǵa tıykarǵı isenim sezimi (ishki isenim), baslamashılıq (óz iskerligin saqlap qalıw ushın mashqalalardı sheshiw qánileti), ata-ananıń tiyisli dárejesi (isenimlilik, isenim, ǵárezsikligin xoshametlew), bala tárepinen basqarılatuǵın mákanniń kóbeyiwi shárayatında jarıtıladı.

Psixooanlitik pedagogikanıń wákili K.Byutner shańaraq hám bilimlendiriw mákemesi ortasındaǵı múnásebetlerdi, atap aytqanda, videofilmler, oyın sanaatı hám oynshaqlardıń tabara artıp barıp atırǵan tásirin kórip shıǵadı. Bul tarawdaǵı sońǵı izertlewler Internettiń shaxsiyattıń qalıplesiwine tásiiri, Internetke qaramlılıq penen baylanıslı. Bul máseleler tolıq islep shıǵıwdı talap qıladı, olardı qalıplestiriw búgingi kúnde júdá aktual bolıp, avtorlar ózleriniń bir qatar aldınǵı jumıslarında bul mashqalanı sheshken. Tiykarshısı, E.Bern bolǵan tranzakcion analiz (TA) tıykarı psixooanlitik teoriyalar boldı. TA bir neshe filosofiyalıq postulatlardı tiykarlanadı. Bul adamlar, ómir hám ózgerislerdiń maqseti haqqında: “Hámme adamlar jaqsı”, “Hár bir insan oylawǵa qadr”, “Adamlar óz táǵdirin ózi sheshedi hám qararların ózgertiriwi múmkin”. Bul postulatlardan TA ámeliyatınıń eki tiykarǵı principini kelip shıǵadı: shártname usılı hám ashıqlıq. Jamǵarma – bul “men” (óz ara baylanıslı bolǵan pikirler, sezimler hám is-háreketlerdiń payda bolıwı) jaǵdaylarına tiykarlanǵan shaxsiyat modeli: bala, úlkenler, ata-ana. Shaxstıń úsh principini zárúr adamlar menen óz ara múnásebetlerde áste-aqırın rawajlanadı. Bir-birleri menen qarım-qatnas qılıwda shańaraq aǵzaları óz ara tásiridin úsh túrinde bolıwı múmkin: bir-birin toltırıwshı bitimler, olarda baylanıs bir túrli dárejede júz beredi; Social tálim koncepciyasınıń oraylıq mashqalası – bul biologiyalıq jaǵdaydan social jaǵdayǵa ótiw processini sıpatında socializaciya. Yaǵnıy, social minez-qulqtı iyelew, normalar, qádrیاتlar, motivlar, sezimlik reakciyalardıń ótkeriliwi úyreniw nátiyjesinde júzege keledi.

Shańaraqta shaxstı qalıplestiriwdiń eń ataqlı jantasıwılardan biri A.Adler tárepinen islep shıǵılǵan. Alım social psixiatr bolıp, kesellerdi emlewden kóre kóbirek profilaktika menen shuǵıllanǵan. A.Adler, ádette, óz kesellerin óz kúshine isenimin joytqan shaxslar dep esaplaytuǵın edi hám sonıń ushın tiykarǵı itibar olardı xoshametlew hám turmıs qıyınshılıqların jeńiw qábiletine isenimdi tiklewge qaratılǵan. Onıń shaxsiyat teoriyası hár bir insanda tuwma jámiyet tuyǵısı yaqı social máp (shariklikke bolǵan tábiyiy umtıw), sonıń menen, shaxstıń ózine tánligi ámelge asırılatuǵın quramalılıqqa umtıw bar ekenligin atap ótedi.

Zamanagóy social-mádeniy jaǵdaydıń ózgeriwine tásir qılıwshı insan turmısınıń túrli tarawlarında turaqlı ózgerisler, olardıń dinamikasını belgilewshı social hádiyseler hám procesler zamanagóy shańaraqtıń ulıwma iskerligi hám rawajlanıwın belgileydi. Bir qatar izertlewlerde atap ótilgenindey, “Zamanagóy mádeniyatta júz berip atırǵan processler insan turmısınıń mánisi tiykarlarınıń ózgeriwini, qádrیاتlar sistemasınıń ózgeriwini óz ishine alǵan global qádrیاتlar krizisiniń payda bolıwınan derek beredi”. Shańaraq, ekonomikalıq, social-sıyasıy, ruwxıy-ádeplilik, mádeniy, xabar hám jámiyet turmısı hám iskerliginiń basqa

tarawlarında qádriyatlar krizisi hayallar hám erkeklerdiń ideyaları, obrazları, rolleri, dárejeleri, minez-qulq formalarınń ózgeriwine alıp keledi. Bul ata-analardıń balanıń tuwılıwına bolǵan múnásebetlerin qurıwda kórinedi. Belgili bolǵanıday, “qádriyatlar insan hám insaniyat tájriybesin ulıwmalastırıwshı semantikliq universallar rolin oynaydı”.

Juwmaq. Shańaraq – jámiyettiń ajralmas bólegi. Mámlekettiń keleshegi shańaraqtıń máplerinen ajralǵan halda sáwlelendire almaymız. Atap aytqanda, hár bir insan ushın shańaraq – bul ómirdiń baslanıwı, bárshe nárselerdiń kirisiwi bolıp tabıladı. Qalaberse, hár bir insan áz baxtı hám saadatın eń aldı menen shańaraǵı menen baylanıstıradı, yaǵnıy óz úyi, shańaraǵında baxtlı bolǵan insan ǵana ózin tolıq baxtlı sezinedi.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Ibaydullayeva U.R. Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. – T., 2022.
2. Salayeva M.S. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fan nom diss. – T., 2005.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – T., 2012. – 190 c.

**MTT PEDAGOGLARINING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK
KOMPETENSIYALAR MASALALARI: DOLBZARLIGI VA
O'RGANILGANLIK DARAJASI**

Tadjibayeva Sabina Alisher qizi

Toshkent shahridagi Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada xorijda ham O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimidagi zamonaviy yondashuvlar o'rganilgan. Zamonaviy raqamli muhitda maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarida ijtimoiy-pedagogik vakolatlarni shakllantirish bo'yicha tadqiqotlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ta'lim, kompetensiyalar, ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalar, raqamli muhit.

**ВОПРОСЫ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ
ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: АКТУАЛЬНОСТЬ И
СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ**

Таджибаева Сабина Алишер кизи

Магистрант университета Пучон в городе Ташкент

Аннотация. В статье изучены современные подходы в системе дошкольного образования как за рубежом, так и в Узбекистане. Проведен анализ исследований по формированию социально-педагогических компетенций у педагогов дошкольных образовательных организаций в современной цифровой среде.

Ключевые слова: дошкольные образовательные организации, образование, компетенции, социально-педагогические компетенции, цифровая среда.

Jahon ta'lim sohasidagi innovatsion rivojlanish tendentsiyalariga muvofiq maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xususan, YUNESKO tomonidan belgilangan 2030 yilgacha bolalarning mustaqil ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan sifatli ta'lim xizmatlarini tashkil etish vazifalari dolzarb deb belgilandi¹, Xalqaro tajribalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish, erta yoshdan boshlab STEAM ta'limi asoslarini joriy etish, ya'ni ta'lim xizmatlarini olishning turli darajalari va shakllarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi va shu bilan har bir shaxsning o'zini o'zi anglash imkoniyatini kengaytiradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimida ulkan islohotlar amalga oshirilmoqda. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, inson hayoti davomida olingan barcha ma'lumotlar va bilimlarning 70 foizini besh yoshgacha oladi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tizimiga katta e'tibor beriladi. O'zbekistonda "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi",² qabul qilindi, u maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlash va rivojlantirishga tubdan yangi yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-iyuldagi PF-98-sonli "Maktabgacha va maktab ta'limi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi» farmonida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llash, boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish yo'li bilan maktabgacha ta'lim xizmatlari sifatini oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratildi.³ Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagog xodimlari o'z kasbiy mahorati va pedagogik mahoratini oshirishga majburdirlar⁴.

¹ ЮНЕСКО Цели в области устойчивого развития // <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/education/>

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» <https://lex.uz/ru/docs/4327240>

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 02.07.2024 yildagi PF-98-son «Maktabgacha va maktab ta'limi sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» <https://lex.uz/docs/-6994138>

⁴ O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 16.12.2019 yildagi O'RQ-595-son «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»

Ta'lim siyosatining markaziy muammosi - bu maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglarining kasbiy rivojlanish muammosini hal qilmasdan amalga oshirib bo'lmaydigan yuqori sifatli ta'limni ta'minlashdir. Pedagogik kadrlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishda yangi yondashuvlarni izlash pedagogik kadrlarni tayyorlashning barcha jihatlarini - uning mazmuni, tashkiliy shakllari, ta'lim faoliyati usullarini uning psixologik, pedagogik, ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy jihatlarini hisobga olgan holda o'zgartirishga qaratilgan. Buning tasdig'ida O'zbekistonning 2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi rivojlanish strategiyasining 39-maqjadi⁵ maktabgacha ta'lim tizimidagi ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishdir. Belgilangan maqsadga erishish uchun 2022-2026 yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagog kadrlarini kasbiy tayyorlash va malakasini oshirishning takomillashtirilgan tizimini joriy etish, 160 mingdan ortiq pedagog kadrlarning malakasini oshirish, ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim va tarbiya jarayonlarini takomillashtirish ko'zda tutilgan.

Bunday yondashuvlar qatorida zamonaviy jamiyatda, xususan, ta'lim va ijtimoiy hayotda dolzarb tendensiya hisoblangan kompetensiyaviy yondashuvni alohida ta'kidlash mumkin. Maktabgacha tashkilotning zamonaviy pedagogi nafaqat tarbiyalanuvchilar shaxsini rivojlantirish nazariyasi va metodikalarini, muayyan tahliliy-diagnostik madaniyatga, bolalar yutuqlarini (ham ta'lim, ham shaxsiy) loyihalashtirish qobiliyatiga ega bo'lishi, balki bola va ijtimoiy-madaniy makon o'rtasida vositachi, madaniyat tillaridan individual idrok tillariga «tarjimon», labirintlarda yo'l boshchi bo'lishi kerak inson fikrlari va qadriyatlari. To'laqonli ijtimoiylashtirish bolalarga harakatlarni, baholarni, munosabatlarni erkin tanlash uchun joy berishni va himoyalani tuzg'usini ta'minlashni nazarda tutadi, bu ko'p jihatdan u bilan hamkorlik qilayotgan kattalarning shaxsiyati bilan belgilanadi. Demak, pedagogning ijtimoiy-pedagogik kompetensiyasi pedagogik faoliyatning xususiyatlaridan biri bo'lib, zamonaviy sharoitda yangicha ahamiyat kasb etmoqda.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son «2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

Shu bois pedagoglarning kasbiy o'sishi, milliy-madaniy an'analarga murojaat etish zarurati tobora ortib bormoqda.

Turli kompetentsiyalarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan mahalliy olimlar orasida quyidagi olimlarni nomlash mumkin. Askarova D.I. innovatsion yondashuv asosida kelajakdagi tarbiyachilarda tanqidiy kompetentsiyalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ochib berdi [3]. Dudoyberdieva D.B. ijodiy yondashuv asosida kelajakdagi maktablarda tadqiqot kompetentsiyalarini rivojlantirish masalalarini o'rganibchiqdi [5]. Rabbimova M.M. o'z tadqiqotlarini maktabgacha ta'lim muassasalarining bo'lajak pedagoglari o'rtasida amaliy kompetentsiyalarni rivojlantirish masalalariga bag'ishladi [11]. Asqarova D.I. maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bo'lajak pedagoglari o'rtasida ijodiy kompetentsiyani rivojlantirish sohasida tadqiqot olib bordi [3]. Kamalova G.A. integrativ yondashuv asosida maktabgacha tashkilotning bo'lajak pedagoglari o'rtasida kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishga yondashuvlarni o'rganibchiqdi [8]. Otaxonova M. G. innovatsion yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim muassasalari metodistlari o'rtasida kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish usullarini taklif qildi [10]. Sulaymonova M.A. innovatsion yondashuvlar asosida pedagoglar o'rtasida kasbiy va uslubiy kompetentsiyalarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib bordi [12]. Fayzullayeva X.X. maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirish metodologiyasini taqdim etdi [6]. Ijtimoiy o'zaro ta'sirga asoslangan kelajakdagi ta'limning kasbiy kompetentsiyasini oshirish bilan A. A. Artikbayeva o'z tadqiqotida ko'rib chiqilgan [2].

MDH mamlakatlari olimlari maktabgacha ta'lim pedagoglari o'rtasida kompetentsiyalarni rivojlantirish masalalarini ham ko'rib chiqdilar. Xususan, ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyalarni shakllantirishni Kirilina M.V. [15], Shcherbakova O.Y.[17], Karnauxova V.A., Sizova O. A., Makeeva A. V. tomonidan o'rganilgan [14]. Pedagogning ijtimoiy kompetentsiyasi Kolycheva Z.I. tomonidan

qarab chiqilgan[16]. Barbolin A. A., Kulikov A.G., Tirina M.P. pedagogning ijtimoiy kompetentsiyasi mazmuniga o'z qarashlarini taqdim etdilar [13].

Jahon miqyosida Monika Pažur, Vlatka Domovi, Maja Drvodolini maktabgacha ta'lim pedagoglarining kompetentligini va tarbiyalanuvchilarga g'amxo'rlik nuqtai nazaridan malakasini ko'rib chiqishdi [9]; maktabgacha ta'lim pedagoglarining pedagogik kompetentligini oshirish bo'yicha tadqiqotlarning jahon tendensiyalarini bibliometrik tahlili Adane Hailu Herut tomonidan amalga oshirildi [1]. X.Chen, L.Vang maktabgacha ta'limi o'qituvchilarining malakasini baholash uchun vositalarni taklif qilishdi [4]. L.Jonson tomonidan ham maktabgacha ta'lim pedagogining kompetensiyalari ko'rib chiqildi [7].

Shunday qilib, jamiyatning sifatli ta'limga bo'lgan talablari zamonaviy, hamda ilmiy tadqiqotlar maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari o'rtasida vakolatlarni shakllantirish zarurligini ko'rsatdi, ammo mahalliy amaliyotda zamonaviy raqamli ta'lim muhitida maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari o'rtasida ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish masalalari hali ham yetarlicha o'rganilmagan.

Foydalangan adabiyotlar royhati

1. Adane Hailu Herut Global trends of research on advancing the pedagogical competence of preschool teachers: A bibliometric analysis// Social Sciences & Humanities Open Volume 10, 2024, 100947
2. Artikbaeva A.A. Ijtimoiy hamkorlik asosida bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish//Avtoreferat, 2023
3. Askarova D.I. Innovation yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish//Avtoreferat, 2023.
4. Chen X., L. Wang Assessing preschool teacher competence: Domain conceptualization and instrument development// Teaching and Teacher Education, 112 (2022), Article 103545
5. Dudoyberdieva D.B. Bo'lajak tarbiyachilarning tadqiqotchilik kompetentligini kreativ yondashuvlar asosida takomillashtirish metodikasi//Avtoreferat, 2024.

6. Fayzullaeva X.X. Rivojlantiruvchi ta'lim muhitida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirish metodikasi//Avtoreferat, 2023.
7. Johnson L. Preschool teacher competence: Conceptualization, measurement, and contributions to the early learning environment //Early Education & Development, 29 (6) (2018), pp. 783-801
8. Kamalova G.A. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish//Avtoreferat, 2023
9. Monika Pažur, Vlatka Domović, Maja Drvodelić Preschool Teacher Competence from the Perspective of Early Childhood Education and Care Student Teacher // International Journal of Instruction 17(1), 2023. – С.381-398
10. Otaxonova M.G'. Innovasion yondashuvlar asosida maktabgacha ta'lim tashkiloti metodistlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish//Avtoreferat, 2023.
11. Rabbimova M.M. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (pedagogika kollejlari misolida)//Avtoreferat, 2024
12. Sulaymanova M.A. Innovasion yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy metodik kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish//Avtoreferat, 2023
13. Барболин А.А., Куликова Л.Г., Тырина М.П. Содержание социальной компетентности педагога как фактор успешности профессионального развития// Современные проблемы науки и образования. – 2023. – № 1
14. Карнаухова В.А., Сизова О.А., Макеева А.В. Социально-педагогическая компетентность педагога: организация работы по проектированию единого культурно-просветительского пространства участников образовательного процесса // Проблемы современного педагогического образования. 2021. №72-4. – С. 130-133
15. Кирилина М.В. Совершенствование социально-педагогической компетентности воспитателей дошкольных образовательных учреждений в процессе инновационной образовательной деятельности // Вестник ПГГПУ. Серия № 1. Психологические и педагогические науки. 2013. №2. – С.57-64
16. Колычева З.И. Социальная компетентность педагога в свете модернизации образования // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2003. №6. – С.26-35.
17. Щербакова О.Ю. Социально-педагогическая компетенция педагога // Вестник ВУиТ. 2009. №1.

**СОЦИАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ
УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ:
АКТУАЛЬНОСТЬ И СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ**

Муминова Зебо Рыхсибаевна

магистрант университета Пучон в г. Ташкент

Аннотация: в статье рассмотрены современные тенденции в образовательных системах как за рубежом, так и в Узбекистане. Проведен анализ исследований по применению социального проектирования в образовании, а также в управлении дошкольными образовательными организациями.

Ключевые слова: дошкольные образовательные организации, образование, управление, социальное проектирование, качество образования, эффективность управления.

**IJTIMOYIY LOYIHALASH MAKTABGACHA TASHKILOTLARNI
BOSHQARISH ELEMENTI SIFATIDA: DOLZARBLIGI VA O'RGANISH
DARAJASI**

Mo'minova Zebo Rixsibayevna

Toshkent shahridagi Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya: maqolada xorijda ham, O'zbekistonda ham ta'lim tizimidagi zamonaviy tendentsiyalar muhokama qilinadi. Ijtimoiy dizaynni ta'limda, shuningdek maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarishda qo'llash bo'yicha tadqiqotlar tahlili o'tkazildi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ta'lim, menejment, ijtimoiy dizayn, ta'lim sifati, boshqaruv samaradorligi.

**SOCIAL DESIGN AS AN ELEMENT OF MANAGEMENT OF
PRESCHOOL ORGANIZATIONS: RELEVANCE AND DEGREE OF
STUDY**

Muminova Zebo Rikhsibaevna

Master's student at Bucheon University in Tashkent

Abstract: the article examines current trends in educational systems both abroad and in Uzbekistan. The analysis of research on the application of social

design in education, as well as in the management of preschool educational organizations, is carried out.

Keywords: preschool educational organizations, education, management, social design, quality of education, management efficiency.

В условиях глобализации и стремительных изменений в социально-экономической и образовательной сферах особое внимание уделяется вопросам эффективного управления дошкольными образовательными учреждениями. На международной арене образовательные стратегии и практики, ориентированные на улучшение качества дошкольного образования, все больше основываются на принципах социального проектирования, которое позволяет комплексно подходить к решению образовательных, социальных и культурных задач. Социальное проектирование становится важным инструментом для организации устойчивых изменений, направленных на создание инклюзивной образовательной среды и удовлетворение потребностей всех участников образовательного процесса.

Проблемы эффективного управления дошкольным образованием и социальных аспектов этого управления привлекают внимание такие международные организации, как ЮНЕСКО и ООН. В своей работе они акцентируют внимание на важности качества дошкольного образования как основы для формирования равных возможностей в будущем для каждого ребенка. В частности, ЮНЕСКО в своих докладах подчеркивает значимость создания инклюзивных и справедливых образовательных систем, которые способствуют социальной интеграции и развитию личности с ранних лет¹. ООН в своей программе по устойчивому развитию (Цели устойчивого развития 2030) также акцентирует внимание на необходимости улучшения качества образования на всех его уровнях, включая дошкольное, как важной составляющей для достижения социальной справедливости и устойчивого развития². На мировом уровне социальное проектирование активно используется для создания и реализации образовательных проектов, направленных на улучшение качества дошкольного образования, социальной интеграции, а также на развитие инновационных образовательных практик.

¹ ЮНЕСКО (2020). “Дошкольное образование: пути улучшения качества и инклюзивности”. Рекомендации ЮНЕСКО по улучшению качества дошкольного образования, основанные на международной практике

² ООН (2015). “Цели устойчивого развития 2030”

В Узбекистане система дошкольного образования претерпевает значительные изменения в последние годы, что связано с проведением масштабных реформ в рамках национальной стратегии по развитию образования. Принятие таких новых нормативных актов, как Закон Республики Узбекистан «О дошкольном образовании и воспитании», «Концепция развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года»³, Указ Президента Республики Узбекистан от 02.07.2024 г. № УП-98 «О мерах по совершенствованию системы государственного управления в сфере дошкольного и школьного образования» и многие другие дают импульс для развития новых моделей управления и вовлечения семьи в образовательный процесс, в том числе открывают возможности для внедрения социального проектирования в систему дошкольного образования.

Социальное проектирование рассматривается как важный инструмент для решения социальных проблем, включая проблемы в системе образования. В контексте дошкольных учреждений это предполагает создание и реализацию различных программ, направленных на развитие образовательной среды, вовлечение родителей и сообществ, а также повышение качества образовательных услуг.

Научные и учебно-методические исследования посвященные управлению образовательным процессом, нашли свое отражение в трудах отечественных ученых, таких как: А.В. Шин [20], Г. Оманова [15], С. Мирзиёева [11], Ш. Мирзиёева [12], Ш. Буранова [7], М. Хамдамова [19]. Технологии социального проектирования использовала Асатова А.А. для развития креативных компетенций у студентов [6]. Исмайилова Р.И. рассмотрела технологии формирования социальных мотивов у детей дошкольного возраста [8]. Артикбаева А.А. изучила вопросы развития профессиональных компетенций будущих педагогов на основе социального сотрудничества [5]. Нажмиддинова Г.О. представила теорию и практику совершенствования билингвизма как социально-коммуникативного процесса у дошкольников [14].

Среди ученых стран СНГ Морозова Т.П. рассмотрела педагогические основы управления развитием дошкольного образовательного учреждения [13]. Панова Л.Д. изучила вопросы управления воспитательной системой на

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son qarori «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»
<https://lex.uz/ru/docs/4327240>

основе социально ориентированных проектов [16]. Левшиц В.Б. подошел к управлению развитием дошкольного образования на основе проектного подхода [10]. Симонян Р.Я. описывает новые методы образования, основанные на социальном проектировании в образовании [17]. Федотовская О.Л., Красушкина А.В. рассмотрели особенности внедрения социального проектирования в систему менеджмента образовательной организации [18]. Основы социального проектирования и прогнозирования представлены Колмыковой М. А. [9]

В зарубежных странах также велись исследования по управлению дошкольными образовательными учреждениями такими авторами, как Cahyo Dwi Jatmiko¹, Yasir Arafat, Dessy Wardiah [1]. Upik Elok Endang Rasmani, Warananingtyas Palupi и другими рассматривались вопросы по улучшению управления дошкольным образованием посредством выявления проблем [4]. Haiyu Zhang, Shirley A. Padua, Yang Li провели исследование по проектированию информационной системы управления дошкольным образованием на основе компьютерных технологий [3]. Didem Kan-Kilic описал опыт организации проекта «Container Kindergarten» как проект социальной ответственности [2].

Анализ данных исследований показал, что на сегодняшний день в Узбекистане недостаточно исследований, посвященных применению методов социального проектирования в управлении дошкольными образовательными организациями. Этот пробел необходимо заполнить, чтобы эффективно решать проблемы доступности и качества дошкольного образования, а также создавать условия для социальной интеграции и справедливости.

Использованная литература:

1. Cahyo Dwi Jatmiko, Yasir Arafat, Dessy Wardiah Managing Early Childhood Education Conference: International Conference on Education Universitas PGRI Palembang (INCoEPP 2021) https://www.researchgate.net/publication/353518255_Managing_Early_Childhood_Education
2. Didem Kan-Kilic Container Kindergarten Project as a Social Responsibility Project// IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 960 (2020)

3. Haiyu Zhang, Shirley A. Padua, Yang Li *Research on the Design of Preschool Education Management Information System Based on Computer Technology*// Journal of Physics Conference Series , May 2021, 1915(2):022003
4. Upik Elok Endang Rasmani, Warananingtyas Palupi, Jumiatmoko, Nurul Shofiatin Zuhro, Anjar Fitrianingtyas *Improving Early Childhood Education Management through Problem Identification of Institutions*// Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini Volume 6 Issue 1 (2022) Pages 307-314
5. Артикбаева А.А. Ижтимоий ҳамкорлик асосида бўлажак тарбиячиларнинг касбий компетенцияларини ривожлантириш//Автореферат 2023
6. Асатова А.А. Ижтимоий лойиҳа технологиялари асосида талабаларда креатив компетенцияни ривожлантириш//Автореферат, 2023
7. Буранова Ш. А. Обеспечение непрерывности образования и воспитания детей во взаимодействии с семьей, махаллей, дошкольной образовательной организацией//Автореферат диссертации доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. Ташкент 2022
8. Исмаилова Р.И. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ижтимоий мотивларини шакллантириш технологиялари//Автореферат, 2023
9. Колмыкова, М. А Основы социального проектирования и прогнозирования: учебное пособие / М.А. Колмыкова; Оренбургский гос. ун-т. – Оренбург : ОГУ, 2021– 131 с
10. Левшиц В.Б. Управление развитием дошкольного образовани в регионе на основе проектного подхода.//Автореферат, 2007. <https://www.dissercat.com/content/upravlenie-razvitiem-doshkolnogo-obrazovaniya-v-regione-na-osnove-proektnogo-podkhoda>
11. Мирзиеева С.Ш. Совершенствование методологии разработки и реализации региональных социально-экономических стратегий//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2021.
12. Мирзиеева Ш.Ш. Содействие развитию инновационной компетентности руководителей дошкольных образовательных организаций Республики Узбекистан//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук., Санкт-Петербург 2022
13. Морозова Т.П. Педагогические основы управления развитием дошкольного образовательного учреждения//Автореферат диссертации, 2005 г. <https://www.dissercat.com/content/pedagogicheskie-osnovy-upravleniya-razvitiem-doshkolnogo-obrazovatel'nogo-uchrezhdeniya>

14. Нажмиддинова Г.О. Мактабгача таълим тарбияланувчи ларида билингвизмни ижтимоий коммуникатив жараён сифатида такомиллаштириш назарияси ва амалиёти

15. Оманова Г.А. Совершенствование менеджмента качества образования в дошкольных образовательных организациях//Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по педагогическим наукам, Ташкент 2021

16. Панова Л.Д. Управление муниципальной воспитательной системой на основе социально ориентированных проектов//Автореферат, 2005 <https://www.dissercat.com/content/upravlenie-munitsipalnoi-vospitatelnoi-sistemoi-na-osnove-sotsialno-orientirovannykh-proekto>

17. Симонян Р.Я. Социальное проектирование в образовании // Вестник ЮУрГГПУ. 2013. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnoe-proektirovanie-v-obrazovanii>

18. Федотовская О.Л., Красушкина А.В. Особенности внедрения социального проектирования в систему менеджмента образовательной организации // Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции «Междисциплинарные исследования: опыт прошлого, возможности настоящего, стратегии будущего. - Мельбурн: МЦНИР «Научный взгляд». – 2021. - С.114 – 124.

19. Хамдамова М.Т. Совершенствование механизмов развития управленческой компетентности руководителей дошкольных образовательных учреждений в процессе повышения квалификации. //Автореферат диссертации на соискание доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. Ташкент 2020.

20. Шин А.В. Организационно-педагогические основы развития и повышения эффективности системы дошкольного образования Республики Узбекистан//Автореферат диссертации доктора (DSc) педагогических наук, Ташкент 2022.

ORGANIZATION OF THE MATERIAL BASE OF NATURAL SCIENCES OF PRIMARY EDUCATION

Elmuratova Nilufar Maxmudovna

**Senior lecturer of the Department of "Humanities and Natural Sciences" of
the ISFT Institute**

Abstract: The organization of the material base for natural sciences in primary education is crucial for fostering hands-on, inquiry-based learning. Essential resources such as tools, visual aids, outdoor spaces, mini-laboratories, and digital technologies create an engaging environment where students can explore scientific concepts. Well-organized materials promote critical thinking, curiosity, and environmental awareness by linking theory to real-world experiences. Proper planning, maintenance, and teacher integration ensure effective use of resources, enhancing scientific literacy and problem-solving skills.

Keywords: Material base, natural sciences, primary education, inquiry-based learning, hands-on activities, scientific literacy, educational resources.

The organization of the material base for natural sciences in primary education plays a critical role in fostering an effective learning environment and ensuring that students grasp foundational scientific concepts. Natural sciences, encompassing biology, physics, ecology, and chemistry, require not only theoretical instruction but also practical, hands-on experiences to make learning meaningful. A well-organized material base serves as a foundation for developing scientific skills, sparking curiosity, and facilitating the exploration of natural phenomena. It includes educational tools, equipment, visual aids, laboratories, outdoor facilities, and digital resources—all of which need to be carefully planned, maintained, and integrated into the curriculum to achieve learning objectives. A well-structured material base

begins with the provision of essential physical resources. For primary education, classrooms must be equipped with age-appropriate tools, such as microscopes, magnifying glasses, thermometers, and measuring instruments. These tools enable students to observe and experiment with real-life objects and processes. For instance, magnifying glasses can allow students to examine the details of a leaf's structure or the texture of soil, while thermometers can help them learn to measure temperature variations. Hands-on activities that rely on such tools are more effective in teaching scientific skills than mere theoretical instruction. At this stage, the tools and equipment should be designed with safety, simplicity, and durability in mind so that young learners can use them with confidence and under supervision.

In addition to tools, classrooms must include visual aids to support the teaching of natural sciences. Visual aids such as posters, models, charts, and diagrams provide students with a clearer understanding of scientific concepts. For example, three-dimensional models of the human body, solar system, or the life cycle of a butterfly can help students visualize abstract ideas. Such resources serve as powerful teaching tools, allowing students to understand complex phenomena in a simple and interactive way. Teachers can use these materials to explain topics more effectively, making lessons more engaging and comprehensible for young learners. Moreover, visual aids are particularly beneficial for visual learners, helping them connect theoretical knowledge to real-world applications.

Outdoor spaces are another crucial component of the material base for natural sciences in primary education. Nature is an open classroom that provides endless opportunities for exploration and discovery. Schools should organize gardens, small ecosystems, or even greenhouses where students can engage in observation and experimentation. For instance, a school garden can serve as a living laboratory where children learn about plant growth, ecosystems, and sustainability. Observing the germination process, measuring plant growth, and identifying parts of a plant in a hands-on manner foster critical thinking and problem-solving skills. Similarly, small

ponds or compost areas can provide opportunities for students to learn about water ecosystems and decomposition processes, linking theoretical lessons to tangible, real-life experiences. These spaces also promote environmental awareness, encouraging students to respect and protect the natural world.

Equally important to the material base is the inclusion of resources that promote inquiry-based learning. Inquiry-based methods encourage students to ask questions, investigate problems, and develop solutions through experimentation and observation. For this approach to be successful, schools must provide materials such as science kits, specimen collections, and experiment-based learning tools. For instance, science kits containing seeds, soil samples, and measuring instruments can help students study plant growth, while specimen collections of insects or rocks allow them to explore biodiversity and geology. Encouraging curiosity and scientific inquiry through accessible resources helps students develop essential skills such as critical thinking, problem-solving, and communication.

In conclusion, the organization of the material base for natural sciences in primary education is essential for creating a stimulating and effective learning environment. A well-organized material base includes physical tools, visual aids, outdoor spaces, digital resources, and inquiry-based learning materials, all of which complement theoretical instruction. These resources allow students to explore, observe, and interact with the natural world, fostering a deeper understanding of scientific concepts. Proper planning, maintenance, and integration of these materials are vital for maximizing their impact on learning outcomes. By prioritizing the material base, schools can lay a strong foundation for scientific literacy, curiosity, and problem-solving skills, preparing students for lifelong engagement with science and the natural world.

References:

1. Behrendt, M., & Franklin, T. (2014). A review of research on school field trips and their value in education. *International Journal of Environmental and Science Education*, 9(3), 235–245. <https://doi.org/10.12973/ijese.2014.213a>
2. Orion, N., & Hofstein, A. (1994). Factors that influence learning during a scientific field trip in a natural environment. *Journal of Research in Science Teaching*, 31(10), 1097–1119. <https://doi.org/10.1002/tea.3660311005>
3. Braund, M., & Reiss, M. (2006). Towards a more authentic science curriculum: The contribution of out-of-school learning. *International Journal of Science Education*, 28(12), 1373–1388. <https://doi.org/10.1080/09500690500498419>

SHAÑARAQ INTEGRACIYASI

A.Uzaqova – Berdaq atındaǵı QMU “Ámeliy psixologiya” tálim baǵdarınıń 2-kurs talabası

V.Mámбетyarova – Berdaq atındaǵı QMU assistent oqıtıwshı

Annotaciya: Bul maqalada jámiyettiń eń tiykarǵı buwını bolǵan shañaraq hám shañaraq integraciyası boyınsha maǵlıwmatlar berilgen. Maqalada shañaraq integraciyasınıń kúsheytiw, shañaraq integraciyasınıń túsiniw, shañaraq integraciyasına tásir etiwshi faktorlar, shañaraq integraciyasınıń támiyinlew ushın bir qatar ámeliy jollar hám metodlar haqqında pikirler bayan etilgen.

Gilt sózler: shañaraq, shañaraq integraciyası, shañaraq integraciyasına tásir etiwshi faktorlar, jeke hám social rawajlanıw, perzentler tárbiyası, salamat emocional ortalıq, jámiyettegi turaqlılıq, birgelikte waqıt ótkeriw.

Kirisiw. Shañaraq jámiyettiń eń tiykarǵı hám zárúrli buwını bolıp tabıladı. Ol tekǵana shañaraqqa tiyisli baylanıslar, bálki jeke, social hám ekonomikalıq qatnaslardı da qalıplestiredi. Shañaraq integraciyası bul processti kúsheytiwge, shañaraqqa tiyisli aǵzalar arasındaǵı óz-ara baylanıslardı rawajlandırıwǵa qaratılǵan iskerlikti ańlatadı. Shañaraq integraciyası, shañaraq ishindegi baylanıslar, óz-ara isenim, húrmet hám bir-birine bolǵan qollap-quwatlawdı támiyinlewdi maqset etedi. Bul processtiń social, psixologiyalıq hám mádeniy tárepleri shañaraqtıń túrli mashqalalardı birgelikte sheshiwine járdem beredi, sonıń menen birge, shañaraq ishindegi turaqlılıqtı támiyinleydi. Shañaraq integraciyasınıń kúsheytiw, tekǵana shañaraq aǵzalarınń párawanlıǵın asıradı, bálki jámiyettiń bekkemligin de támiyinleydi.

Tiykarǵı bólim. Shañaraq integraciyasınıń túsiniw ushın onıń tiykarǵı túsiniqlerin kórip shıǵıw zárúrli bolıp tabıladı. Shañaraq integraciyası - bul shañaraq aǵzalarınń bir-birine baylanısıwı, óz-ara húrmet, isenim hám járdemge tiykarlanǵan

sistemanıń qalıplesiwi bolıp tabıladı. Shańaraq integraciyasına tásir etiwshi faktorlardı tómendegi tárzde ajratıw múmkin:

Óz-ara baylanıslar: shańaraq ishindegi baylanıslar ózgeriwshen, dinamikalıq process bolıp, hár bir aǵza óz mútajlikleri hám tilekleri menen basqalardı túsiniwge umtıladı. Shańaraq integraciyasınıń bekkem bolıwı ushın óz-ara ashıq hám nátiyjeli kommunikatsiya, baylanıs zárúrli áhmiyetke iye. Shańaraq ishindegi sheriklik, aǵzalar bir-birin túsiniwi hám mashqalalardı birgelikte sheshiwge qaratılǵan bolıwı kerek.

Social, psixologiyalıq hám emotsional baylanıslar : shańaraq aǵzalarınıń bir-birine bolǵan psixologiyalıq hám emotsional baylanısları integraciyanıń zárúrli bólegi bolıp tabıladı. Shańaraq ishinde óz-ara miyir-muhabbat, qollap-quwatlaw hám sezim-tuyǵılardı bólisiw, aǵzalardı óz-ara jaqınlasıwtıradı ham bul óz gezeginde shańaraqqa tiyisli baylanıslardı bekkemleydi.

Psixikalıq turaqlılıq hám qollap-quwatlaw: shańaraq ishindegi psixik turaqlılıq, aǵzalardı bir-birin qollap-quwatlaw arqalı saqlanadı. Óz-ara isenim, járdem hám qollap-quwatlaw, shańaraq integraciyasınıń tiykarın quraydı. Shańaraq aǵzalarınıń psixologiyalıq salamatlıǵı, shańaraqtıń ulıwma párawanlıǵın támiyinleydi.

Shańaraq integraciyasınıń tekǵana shańaraq, bálki pútkil jámiyet ushın úlken áhmiyeti bar. Salamat hám bekkem shańaraq jámiyettiń turaqlılıǵına, párawanlıǵına úles qosadı. Shańaraq integraciyasınıń ayırım áhmiyetli tárepleri tómendegishe:

Jeke hám social rawajlanıw: shańaraq aǵzalarınıń bir-birin qollap-quwatlawı, húrmet qılıw hám óz-ara baylanıslardı rawajlandırıw jeke rawajlanıwdıń tiykarın quraydı. Shańaraqqa tiyisli baylanıslar óz-ara úyreniw, qararlar qabıllaw, bir-biriniń pikirin tınlaw sıyaqlı táreplerdi rawajlantıradı. Shańaraq aǵzalarınıń jeke ósiwi, shańaraqtıń ulıwma párawanlıǵı ushın zárúrli bolıp tabıladı.

Perzentler tárbiyası: Shańaraq integraciyası balalar tárbiyasına tikkeley tásir etedi. Salamat shańaraq ortalıǵında tárbiyalanǵan balalar kóbinese óz-ara baylanıslarda tabıslı boladı, jámiyette aktiv qatnasta boladı hám social qádiriyatlardı húrmet etedi. Perzentler óz shańaraqındaǵı integraciyanı kórgen halda, óz shańaraqlarında da sonday baylanıslardı ornatiwǵa háreket etediler.

Salamat emotsional ortalıq: shańaraq ishindegi emotsional ortalıq shańaraqtıń ulıwma turaqlılıǵına járdem beredi. Jaqsı shańaraq ortalıǵında, aǵzalar ózlerin ózgeler tárepien túsiniw hám qabıl etilgen halda sezinediler. Bul, óz gezeginde, olardıń psixik hám emotsional jaǵdayın jaqsılaydı. Sonıń menen birge, shańaraq aǵzalarınıń óz-ara qollap-quwatlawı, mashqalalardı sheshiwde járdem beredi.

Jámiyettegi turaqlılıq: shańaraq integraciyası jámiyette turaqlılıqtı támiyinleydi. Eger shańaraqlarda salamat qatnaslar hám kúshli social baylanıslar bolsa, bul jámiyettegi social turaqlılıǵın asıradı. Aǵzaları arasında óz-ara húrmet, túsiniw hám járdem bolǵan shańaraq jámiyettegi social sistemanıń tiykarǵı strukturalıq bólegi esaplanadı.

Shańaraq integraciyasını támiyinlew ushın bir qatar ámeliy jollar hám metodlar bar. Tórende keltirilgen usıllar shańaraqqa tiyisli baylanıslardı kúsheytiwge járdem beredi:

Ashıq hám nátiyjeli baylanıs: Shańaraq aǵzaları bir-biri menen ashıq hám shın júreктен ushırasıwları kerek. Pikir almaslaw, mashqalalardı birgelikte sheshiw hám óz-ara túsiniw shańaraq ishindegi baylanıslardı bekkemleydi. Óz-ara húrmet, emotsional hám psixologiyalıq qollap-quwatlawdı rawajlandırıw ushın óz-ara nátiyjeli baylanıs zárúrli bolıp tabıladı.

Birgelikte waqıt ótkeriw: Shańaraq aǵzaları birgelikte waqıt ótkeriwleri hám ikerlikler arqalı óz-ara jaqınlasıwları kerek. Sayaxatlar, oynılar, sport

shınıǵıwları, birgelikte awqat tayarlaw sıyaqlı xızmetler shańaraqtaǵı baylanıslardı bekkemlewge járdem beredi.

Shańaraq aǵzalarınıń bir-birin qollap-quwatlawı: Hár bir shańaraq aǵzası óz mútajlıkları, maqsetleri hám mashqalaları haqqında óziniń jaqınlarına aytıp beriwi, olardıń pikirini alıw hám qollap-quwatlawın támiyinlew zárúrli bolıp tabıladı. Shańaraq aǵzalarınıń bir-birin qollap-quwatlawı olardıń psixik hám emotsional jaǵdayın jaqsılaydı.

Mashqalalardı sheshiw: Shańaraq aǵzaları arasında hár qıylı máseleler júzege keliwi tábiyiy jaǵday bolıp tabıladı. Mashqalalardı sheshiwde óz-ara kelisiw hám kompromissǵa barıw, zárúrli rol oynaydı. Shańaraq aǵzaları arasındaǵı mashqalalardı ashıq hám hadal tárzde talqılaw, olardı saplastırıwǵa járdem beredi.

Zamanagóy turmısta shańaraq integraciyası. Zamanagóy turmıstıń operativ ritmi, jumıs jaýlarındaǵı stress hám texnologiyalıq ózgerisler shańaraqqa tiyisli baylanıslar hám shańaraq integraciyasına unamsız tásir kórsetiwi múmkin. Shańaraq aǵzaları arasındaǵı baylanıs kóbinese internet, social tarmaqlar hám elektron xat-xabarlar arqalı ámelge asırıladı. Bul, shańaraqtıń haqıyqıy hám shın júrekte baylanısına zıyan jetkiziwi múmkin.

Biraq, zamanagóy texnologiyalardı shańaraqqa tiyisli baylanıslardı bekkemlew ushın da paydalanıw múmkin. Onlayn video qońırawlar, ulıwma shańaraqqa tiyisli platformalar jaratıw, shańaraqqa tiyisli ushırasıwlar hám sayaxatlar arqalı shańaraq aǵzalarınıń baylanısların kúsheytiw múmkin.

Juwmaq. Shańaraq integraciyası - bul shańaraq ishindegi baylanıslardı bekkemlew, bir-birin túsiniw, húrmet qılıw hám qollap-quwatlawdı rawajlandırıw procesi bolıp tabıladı. Shańaraq integraciyası shańaraq aǵzalarınıń jeke hám social rawajlanıwına, perzentler tárbiyasına, jámiyettegi turaqlılıqtı támiyinlewge, sonıń menen birge, shańaraq aǵzalarınıń emotsional hám psixologiyalıq párawanlıǵın

asırıwǵa járdem beredi. Shańaraq integraciyasın támiyinlew ushın nátiyjeli kommunikatsiya, birgelikte waqıt ótkeriw hám óz-ara qollap-quwatlaw sıyaqlı usıllardı qollaw kerek. Shańaraqta salamat hám bekkem baylanıslardı ornatiw tekǵana shańaraq párawanlıǵın, bálki jámiettiń ulıwma turaqlılıǵın támiyinlewge xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. G‘oziyev E.G‘. Sotsial psixologiya. – Toshkent: Noshir, 2012. – 316 b. 4. b.
2. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 170 b.
3. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2008. – 296 b.

G'AYRSUURIYLIK YANGICHA TAFAKKUR TARZI SIFATIDA

**Zaripova Moxinso,
Mustaqil tadqiqotchi**

Annotatsiya: Bugungi o'zbek nasrida ijtimoiy-falsafiy mavzularga, undan ham ko'proq ma'naviy-ruhiy muammolarga qiziqish ortib bormoqda (Murod Muhammad Do'st, Tog'ay Murod, Xayriddin Sulton, Nazar Eshonqul, Erkin A'zam, Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton romanlari bunga misol). XXI asr o'zbek romani va oldingi davr romanlari o'rtasidagi bunday tipologik farq, davr ruhini ochuvchi, uning tomir urishini aniqlovchi mazkur dominant belgi D. V. Zatonskiy tomonidan taklif etilgan "markazga intiluvchan roman" g'oyasida yaqqol ifodalab berilgan.

Kalit so'zlar: roman, janr, g'ayri shuur, ong, millat, asar.

Аннотация: В современной узбекской прозе возрастает интерес к общественно-философским темам, и еще больше к духовно-духовным проблемам (Мурод Мухаммад Дост, Тогай Мурад, Хайридин Султан, Назар Эшанкул, Эркин А'зам, Улуг Бек Хамдам, Исаджон Романы Султана тому пример). Такое типологическое отличие узбекского романа XXI века от романов предшествующего периода, этот доминантный признак, раскрывающий дух эпохи и определяющий ее пульс, ярко выражен в идее «стремящегося к центру романа». предложенный Д. В. Затонским.

Ключевые слова: роман, жанр, подсознание, разум, нация, произведение.

Abstract: In today's Uzbek prose, there is an increasing interest in socio-philosophical topics, and even more in spiritual and spiritual problems (Murod Muhammad Dost, Togay Murad, Khairiddin Sultan, Nazar Eshanqul, Erkin A'zam, Ulug Bek Hamdam, Isajon Sultan's novels are examples of this). Such a typological difference between the Uzbek novel of the 21st century and the novels of the previous period, this dominant sign that reveals the spirit of the era and determines its pulse, is clearly expressed in the idea of "novel aspiring to the center" proposed by D. V. Zatonsky.

Key words: novel, genre, subconscious, mind, nation, work.

Olim, badiiy tafakkurning o‘ziga xos shakli – roman janri haqida so‘z ocharkan, insonga “nafaqat asosiy obyekt, balki aynan markaz, fokus va shu bilan birga, voqelikning butun manzarasi ko‘rib chiqiladigan rakurs” sifatida qaraydi. Bunda hayotni inson psixologiyasi nuqtai nazaridan tasvirlash haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, Zatonskiyning fikricha, aynan individ ongi orqali aks ettirilgan dunyoni asl holicha tasvirlash XX asrning eng yorqin badiiy kashfiyotlaridan biri bo‘ldi. Bu fikrni N.A.Anastasyevning qarashlari ham tasdiqlaydi. Uning ta’kidlashicha, “oldingi adabiy davrlarga nisbatan XX asr adabiyotida subyektiv ibtidoning roli keskin ortdi, inson qalb dunyosiga e’tibor kuchaydiki, nasriy asarlar qurilishida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Agar XIX asrda davrning eng muhim voqealari to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita aks ettirilgan ko‘plab qahramonlarga ega panoramali roman ustunlik qilgan bo‘lsa, endilikda yetakchi o‘rinni vaqt va uning burilishlari shaxs ongi prizmasi orqali tasvirlangan lirik roman, yoki, Gyote ta’biri bilan aytganda, “subyektiv epopeya” egalladi”. Darhaqiqat, zamonaviy nasr badiiy tahlil nigohini qahramonlar ruhiyati tomon qaratmoqda. Ko‘pgina zamonaviy romanlarning hikoya qilish strukturasi o‘zgardi. Qahramon bilan yuz bergan “tarix” aksariyat hollarda yana bevosita uning tilidan, birinchi shaxs, birlikda bayon etiladigan bo‘ldi. Shaxs ongi-ruhiyatini ochishning aynan shu shakli ko‘pincha asarda hikoya qilish strukturasi o‘ziga xosligini belgilab beradigan bo‘ldi. Adabiyotshunoslik sohasining barcha yetakchi mutaxassislari yangi davr adabiyotida inson ichki dunyosini teran tasvirlashga e’tibor kuchaygani, qahramonlar ichki dunyosiga, shaxs o‘ziga xosligini cheklashga, uning individualligini tiyishga qarshi ma’naviy-ruhiy aks-ta’sirlarga yozuvchilarning qiziqishi tobora ortayotganini qayd etadilar: “Bugungi zamonning tezkorligi va shiddati roman strukturasi yangiladi. Yirik hajmli asarlarning o‘quvchisi kamaydi. Romanning romanligini uning nihoyatda “semizligi” emas, balki mazmunning universalligi tayin etadi”. Fikr turg‘unligidan qutilgan o‘zbek nasrining qiyofasi, mazmunmundariyasi shunday omillar evaziga o‘zgarib borayotganiga bugun barchamiz guvohmiz. Buyuk Abdulla Qodiriy boshlab bergan milliy ozodlikni tarannum etish an’anasi sobiq sho‘ro tuzumi yemirilishi arafasida Murod Muhammad Do‘st, Xayriddin Sulton, Tog‘ay Murod va boshqa adiblar tomonidan davom ettirildi, erkinlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan qator psixologik romanlar dunyo yuzini ko‘rdi. So‘nggi yillarda bu an’ana biroz bosilgandek, yozuvchilarimiz ushbu mavzudan biroz tin olishga qaror qilgandek tuyula boshlagan edi. Ammo, 2020 yilda yosh ijodkor Javlon Jovliyevning “Qo‘rqma” romani nashrdan chiqdi-yu, o‘zbek kitobxonini bir qalqib oldi. Bu roman o‘zbek matbuotida qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi, ko‘pdan beri mudroq holatda bo‘lgan adabiy jarayonni bir qadar

jonlantirdi. Eng muhimi, “Qo‘rqma” tom ma’noda kitobxonlarni rostakam qo‘rquvga soldi: ayrimlarni ba’zi kutilmagan ochiq sahnalari, g‘ayrioddiy holatlar tasviri bilan hayratga tushirgan bo‘lsa (o‘zbek adabiyotida intim muloqot, to‘shak sahnalari hamon tabu qo‘yilgan mavzulardan hisoblanadi), aksariyat ko‘pchilikni g‘aflatdan uyg‘onishga, mustaqillikni asrash uchun hushyor turishga chaqirdi. O‘tmish va bugungi hayot shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan tasvirlangani uchun ham “Qo‘rqma” romani adabiy tanqidchilar tiliga tushdi va kitobxonlarning diqqat-e’tiboriga sazovor bo‘ldi. E’tiborlisi, yurt ozodligi va kelajagi uchun qayg‘urish g‘oyasi roman tanasidan qizil ipdek o‘tadi. O‘tgan asrning yigirmanchi yillarida Germaniyada tahsil olgan va sobiq Sovet Ittifoqi tomonidan shafqatsizlarcha qatl etilgan 70 nafar o‘zbek yigit-qizlarining taqdiri, o‘yifikri, maslagi bilan hozirgi omon-omon zamonda yashayotgan talabalarning xurmacha qiliqlari asarda kontrast usulida tasvirlanadi. Ular o‘rtasida qanchalik katta farq, hatto jarlik borligini ko‘rsatish ustunlik qiladi. Kiyinish, aysh-ishrat, telefondagi o‘yinlaru, ijtimoiy tarmoqdagi yozishmalar bilan band yoshlarning zabun holi ochib tashlanadi. Adabiyotshunos olim Bahodir Karimning ta’kidlashicha, “Dramatik turda tragikomediya degan janr mavjud. Lekin lirotragik roman degan adabiy-nazariy tushuncha mavjud emas. “Qo‘rqma” – shunday roman. Roviylar kulib yashaydi, o‘ylanadi, mudraydi, uxlaydi, uyg‘onadi. Darvoqe, bu roman tush va xush, uyqu va uyg‘oqlik, muhabbat va nafrat – shu kabi bir qator kontrastlar uyg‘unligidan maydonga kelgan. Shuning uchun yozuvchi o‘z roviy qahramoni xayoliga istagan bir hodisani singdira oladi va buni o‘quvchi juda tabiiy, samimiy qabul qiladi”. Romanda hikoya bosh qahramon tilidan, birinchi shaxsda olib boriladi. Lekin uning ismi yo‘q. Personajlar tasvirida ham e’tiborni tortadigan jihat shundaki, bir asr avvalgi o‘zbek talabalarining barchasi asarda o‘z ismi-shariflari bilan atalgan bo‘lsa, zamonaviy talabalarga hatto ism ham ravo ko‘rilmagan. Bu bilan muallif nima demoqchi? G‘aflat uyqusidagi butun boshli xalq ismsiz, ismga noloyiq – chunki u xalq emas, olomon. Romanda olomonchilik kayfiyati – jamiyat kelajagini belgilab beruvchi masalalarga befarqlik qattiq qoralangan. Germaniyada tahsil olishga ketgan talabalar bilan hozirgi talabalar o‘rtasida yaqqol kontrast – jarlik borligi ko‘rsatilgan. Hozirgi talabalarning aksariyati ota-onasidan tayyor pullarni olib, vaqtini chuqurroq ta’lim olishdan ko‘ra, ko‘proq chiroyliroq kiyinishga, yebichishga va telefonda har turli o‘yinlaru ijtimoiy tarmoqlardagi bo‘lmag‘ur narsalarga sarflayotgani achchiq kinoya ostiga olingan. Yuz yil ilgari Germaniyaga jo‘nab ketgan talabalar safar oldidan Samarqandga kelib, Amir Temur xoki poyida Vatanga sodiq farzand sifatida muttasil o‘qib-o‘rganishga va u yerdan qaytgach o‘z bilimlarini elyurt farovonligi yo‘lida ishlatishga, Turkistonda eng yaxshi,

rivojlangan davlat tuzishga qasamyod qabul qiladi. Germaniyada har bir chaqani faqat va faqat bilim olishga sarflashga, o'qishdan qaytgach, shu el farzandlarini ilg'or ilm-fan yutuqlari bo'yicha o'qitishga va'da beradilar. Aksincha, bugungi kunimizning puldor va amaldor odamlarining xorijda o'qiyotgan farzandlari bu imkoniyatdan samarali foydalanmayotgani qoralanadi. Roman bosh qahramoni, xuddi alahsirayotgandek, hush va tush oralig'ida yashaydi. Voqealar uning o'ngida sodir bo'lyaptimi yoki tushida, ko'pincha buni ajratib olishning imkoni yo'q. Ta'kidlash joiz, g'ayrihuuriylikni tasvirlash – voqealar haqida “ong oqimi” usulida hikoya qilish zamon va makon chegaralarini buzishga, bundan yuz yil avval Germaniyaga tahsil olishga ketgan o'zbek talabalari hayotida yuz bergan hodisalar bilan bugungi kunimiz voqealarini parallel tasvirlashga, kitobxon nigohini u voqeadan bunisiga sezdirmay ko'chirishga xizmat qilgan. Asardagi rivoya qurilishi qahramon nutqi – o'zini o'zi xarakterlash ko'rinishidagi hikoya qilish texnikasidan qad ko'targan. Qizig'i shundaki, rivoya uchinchi shaxs tilidan aytilayotgandek tuyulsa-da, birinchi shaxsda olib borilgan. Tevarakdagi barcha-barchasi – borliq ko'rinishi, peyzaj va interyer detallari qahramonning u yoki bu voqea yuz bergan joyga “ko'chishi” ortidan, uning ko'zlari tushishi yoki xayolan nigoh tashlashi bilan bog'liq holda tasvirga olinadi. Shuningdek, qahramonni o'rab turgan odamlar – ikkinchi darajali personajlar ham ular tashqi qiyofasining u yoki bu jihati, xatti-harakat yoki qilmishlari qahramon ongida qaytalangan, xotirasida uyg'ongan holatlardagina tasvirga olinadi. Bularning barchasi atrof-borliqni idrok etish fokusi qahramon ongidan g'ayrihuuriga ko'chganidan dalolat beradi. Rivoya voqealarning umumiy borishiga, harakat yuz berayotgan holatlarni bayon qilishga emas, balki qandaydir ruhiy vaziyat, qahramon boshdan kechirayotgan individual holat xarakteristikasiga bo'ysundiriladi, kitobxonni shu nuqtai nazardan turib dunyoga nazar solishga undaydi. Hozirgi o'zbek psixologik nasrida qahramon ongini aynan uning bilvosita to'g'ri nutqi shaklidagi ichki monolog orqali tasvirlash ustuvorlik kasb etmoqda. Ayni vaqtda, roviy nutqi tasvirlanayotgan shaxsning bilvosita to'g'ri nutqi ko'rinishidagi ichki monologiga chatishib ketadiki, ikkalasini ajratib olish mushkul bo'lib qoladi. Roman asosiy personajlarning dunyoni his qilish qamrovi bilan ajralib turadi. Dunyo xuddi qahramon ongi orqali qamrab olingan borliq singari tasvirlanadi va bu usul bosh maqsad – inson qalbi-ruhiyatini ko'rsatishni, uni tushunishni, hurmat qilishni va hamdard bo'lishni ko'zda tutadi. Ma'naviy-axloqiy masalalar ko'tarilgan psixologik romanlarda boshqalardan ajralib turadigan qahramonlar bo'y ko'rsatadi. Hech kimga “tortmaganligi” tufayli jamiyat tomonidan rad etilgan, fe'l-atvori, o'zini tutishi o'zgacha xarakterlar tasviri chuqur ruhiy tahlilni ko'zda tutadiki, “Qo'rqma”ni shunday roman sifatida qabul qilish mumkin.

Asarni o‘qiyotgan kitobxonga bosh qahramonning gaplari, ba’zi narsalar ustida yuritgan fikrlari axloqsizlikdek tuyuladi. Axir, qanday qilib tuzukkina odam yaxshigina o‘qish joyidan, shiringina turmushidan, porloq kelajagidan voz kechishi mumkin?! Yaqinlaru begonalar nazdida “kaltafahm” ko‘ringani, nuqul “foйда keltirmas narsalar” bilan bosh qotirib yurgani uchun ko‘pchilik uni “g‘alati” hisoblaydi, u bilan hisoblashishni istamaydi. Turmush afzalliklarini istifoda etaroq, huzurlanib yashashdan ko‘ra, boshqalar nazdida quruq kuyinchaklik hisoblangan masalalar haqida qayg‘urish tevarakdagilarga tentaklik bo‘lib tuyuladi. Qahramonimiz hayotda tuzuk-quruq yashamaydi, hisobi. Bir qarashda, u ham el qatori o‘qishni bitirib, biror tashkilot yoki korxonada ishini davom ettiraverishi, xizmat pillapoyalaridan ko‘tarilishi yoki “magistr qizlarni tug‘dirishgagina yaraydigan” ustozining xurmacha qiliqlariga ko‘z yumib “umidbaxsh olim” bo‘lishi mumkin edi. Ammo u barcha odamlar singari qursoq va cho‘ntak g‘amida kuyib-o‘rtanmaydi. Pul, obro‘ topay, mavqe, uy-joy qilay deb boshini uchragan avantyuraga urmaydi. U yagona maqsad ilinjida yashaydi: Germaniyaga yuborilgan navqiron yigit-qizlari erta nobud bo‘lganidan qattiq iztirob chekar ekan, zamondosh yoshlar peshonasiga shu kunlar tushmasligini istaydi, millat kelajagi, xalq ertasi uchun qayg‘uradi, ba’zan buning ko‘yida o‘zini qo‘yarga joy topolmaydi. O‘zgachaligi, boshqalarga o‘xshamasligi, o‘xshashni istamas darajada qaysar ekanligi uchun ham uning bilan bog‘liq hodisalar tasvirida psixologizm quyushadi, ruhiy tahlil ishga tushadi. Shu o‘rinda qahramonning nomuvofiqligi – boshqalarga o‘xshamasligi haqida gapirish o‘rinli. Ta’kidlash joizki, ko‘pchilikning qarichiga to‘g‘ri kelmaydigan qahramon tasvirlangan romanda psixologizm to‘laroq namoyon bo‘ladi. Ba’zilar “Qo‘rqma”ning bosh qahramonini “g‘alati” deb hisoblashlari mumkin. Aslida uni oddiy va qo‘l uzatsa yetadigan narsalar haqida o‘ylamaydigan odam deb hisoblaydigan kimsalar qahramonning nafaqat bugungi kunimiz, balki bo‘lg‘usi avlod, umuman yurt kelajagi va taraqqiysi uchun qayg‘urayotganligini tushuna olmaslik darajasida “g‘alati”dirlar. Bu bilan asarda bugungi odamlarning aksariyati “g‘alati” ekanliklari, besh kunlik dunyoda faqat qorin g‘amida yashaydiganlar ko‘payib ketgani ro‘yi-rost ochib tashlangan. Odatda biror kishi haqida gapirganda, biz uning shaxsiyatiga e’tibor qaratamiz va shu bilan birga, bu shaxsiyatning har biri alohida tadqiqotga mavzu bo‘lgulik ko‘plab tarkibiy qismlarni nazarda tutamiz. Avvalgi faslda qayd etib o‘tganimizdek, shveysariyalik mutafakkir Karl Gustav Yung shaxsdagi kollektiv g‘ayrushuuriylikning qator komponentlarini ishlab chiqdi. U kollektiv ongsizlik ma’lum strukturaviy komponentlardan iborat ekanligini va u cheksiz ko‘p arxetiplarni o‘z ichiga olishi mumkinligini ko‘rsatdi. Yung arxetipni “o‘tmishdagi

kechinmalarning (tajribalarning) ta'siri yoki qoldig'i" deb ta'riflaydi. Muayyan vaziyat yuzaga kelganda, ushbu holatning tegishli arxetipi faollashadi. K.Yung kollektiv g'ayrushuuriylik nazariyasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida arxetip, persona, ko'lanka, anima va animus tushunchalarini qo'llaydi. Ongning eng kam o'rganilgan tarkibiy qismi – "ko'lanka" misolida badiiy asarlar tahlilida qiziqarli xulosalarga kelish mumkin. Ko'lankani shaxs ichkarisiga yo'nalgan, ya'ni uning ichki dunyosi rivojini belgilaydigan tarkibiy qismlar guruhiga kiritish mumkin. Yung ko'lankani "shaxsning tan olinmagan, qorong'u yarmining xavfli tomoni" deb ta'riflaydi. Uning fikricha, ko'lanka instinktivdir, u shaxs hayoti davomida namoyon bo'ladi va yovuzlikning potensial manbai hisoblangan halokatli shaxs tarkibida bo'ladi. Shu munosabat bilan Yung, ko'lanka – bu barcha quyi insoniy ko'rinishlarning timsoli, shaxsiyatning tubanlik tomoni. Ong shaxs izmida bo'lmagan paytlari u ko'lankaning ta'siri ostida bo'ladi, deydi. Aytish joizki, ko'lanka – bu biz o'zimizda qabul qilmaydigan fikrlar, his-tuyg'ular va ularga asoslangan harakatlar. Yung ko'lanka va Iblis o'rtasida parallel o'tkazadi: "Iblis ko'lanka arxetipining bir variantidir, ya'ni odamning tan olinmagan qorong'u yarmining xavfli tomoni". Yungning izdoshlari ko'lankani turli yo'llar bilan tavsiflaydilar. Ingliz tadqiqotchisi Stiv Peyjning ta'kidlashicha, "zulmat" atamasi nuqtai nazaridan ko'lanka tushunchasiga qo'yilgan tavsifda noaniqlik mavjud. Bu "ongning "yorug'lik qismi"dan tashqarida bo'lgan noma'lumlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin". Nemis tadqiqotchisi, Yungning hamfikri va hamkasbi Mari-Luiza fon Franz o'zining "Ertaklardagi ko'lanka va yovuzlik" kitobida qayd etishicha, "xalq afsonalarida ko'lanka va yovuzlik bir-biriga bog'liq holda keladi". O'z navbatida, rus tadqiqotchilari ko'lankaning shaxs rivojlanishidagi roliga e'tibor berishgan. Misol uchun, E.M. Spirova fikricha, har bir inson, boshqa moddiy substansiyalar singari, o'z ko'lankasiga ega va aynan ko'lankaning mavjudligi bizning inson sifatida mavjudligimiz belgisidir. Yung metodologiyasidan kelib chiqib, "Qo'rqma" romanida uchraydigan "ko'lanka" obrazlardan birining tahliliga kirishamiz. Buning uchun biz amerikalik olim Jozef Kempbellning "Ming qiyofali qahramon" kitobida keltirilgan jahon xalqlarining qadimiy afsonalari haqidagi fundamental tadqiqotiga tayanamiz. Kempbellning fikricha, afsonalarda ko'lanka personaj "antagonist, yovuzlik timsoli, masxaraboz yoki devona sifatida namoyon bo'ladi". Boshqacha aytganda, miflarda ko'lanka obrazlarning turli darajasida tajassum topadi. "Qo'rqma" romanida o'zining alohida taqdiri va dunyoga individual nuqtai nazariga ega qahramon obrazini yaratish voqealarni hikoya qilish vazifasi topshirilgan "Men"ning matn ichida namoyon bo'lishini, dunyoni o'zicha idrok etayotgan individual ong faoliyatini taqozo etgan. Bosh qahramon memuar

asardagi singari o‘z tarjimai holini boshdan-oxir to‘kib solmaydi. Asar voqealari uning hayotini ostin-ustun qilib yuborgan va shaxsiy tajribasida mislsiz ko‘rgulikka aylangan birgina dramatik voqea – sho‘ro tuzumining Germaniyada tahsil olayotgan yigit-qizlarni o‘z domiga ilintirish ishiga katta bobosining (Ko‘lanka obrazi) qo‘shgan hissasi atrofida aylanadi. Asarning syujet-kompozitsion qurilishidagi parokandalik, voqealar xronologiyasining ataylab buzilishi, istalgan joyidan, quramadek tartibsiz ketma-ketlikda bayon qilinishi shu vazifaga xizmat qilgan. Qahramonning bolalik, o‘smirlik davriga oid ma‘lumotlar onda-sonda ko‘rinish bergani tufayli, asar ichiga sochilib ketgandek taassurot uyg‘otadi. Qahramon shaxsi shakllangan ijtimoiy muhit, psixologik sharoit haqida kitobxon pisanda ko‘rinishidagi kam sonli uzuqyuluq xabarlar orqali xabardor bo‘ladi. Juda ko‘p hollarda hikoyachi o‘zini faqatgina oniy ruhiy holati va zabun ahvoli haqida qayg‘urayotgandek tutadi. Yozuvchi qo‘llagan bu usul nutq egasining ruhiyati ko‘z o‘ngimizda ayriqcha qad rostlashiga, alohida ahamiyat kasb etishiga xizmat qilgan. S.N.Filyushkina ta‘kidlaganidek, bunday hikoya qilish tarziga ergashar ekanmiz, biz ularning ichki holatiga, kayfiyatiga, irodaviy intilishlari, qahramonlarning u yoki bu faktlarga, biror-bir detalga diqqati jamligini anglatuvchi fikrlaridagi nogoh keskin burilishlarga tobeligimizni doim his qilamiz. Kitobxon sifatidagi zaruriy ma‘lumotlarni shular orqali qo‘lga kiritamiz [7; 187]. Bundan tashqari, romanda “hikoyaning borishi ko‘pincha nutq egasi guvoh bo‘lgan va qatnashgan voqealarning mantiqiy bog‘lanishiga emas, balki psixologik fenomenlarning namoyon bo‘lishiga, tafakkur qonunlari va umuman ruhiyatga tayanadi. Rivoyaning ko‘plab epizodlari qahramon subyektiv dunyosiga tegishlidek bo‘lib ko‘rinadi, u tomonidan idrok etilib, boshdan kechirilgandek tuyulgani uchun ham o‘z tinglovchisini topishga intilmayotgan qahramon ongining ko‘z o‘ngimizda beixtiyor namoyon bo‘layotgan qismini tashkil etayotganga o‘xshaydi”. Zamonaviy roman tarkibiy tuzilishi shunga olib keldiki, “voqea va fikrlar hikoya qilinmaydi, balki murakkabroq tarzda xotirlanadi: assotsiativ aloqalar texnikasiga asoslangan hikoya qilish tarzi ma‘lum ma‘noda hissiy-fikriy jarayon imitatsiyasidek taassurot qoldiradi” [4; 534]. “Qo‘rqma” romanida yuqorida ta‘kidlangan ko‘lankaga misol bo‘ladigan obraz mavjud. Ammo u asarning boshqa qahramonlari singari dinamik harakatda tasvirlanmaydi. Syujet o‘zagini tashkil etgan voqealarning birortasida u alohida xarakter sifatida bo‘y ko‘rsatmaydi. Ammo uning obrazi asarda mavjud. U bosh qahramon ongida yashaydi. Birinchi marta bu “ko‘lanka”ga romanning ilk sahifalarida, ota-onasidan erta ayrilgan qahramon xotirasida g‘ujg‘on o‘ynayotgan assotsiatsiyalar orqali ishora beriladi: “Eskidan qolgan bir kapgir qarg‘ish badaliga havo o‘tib turar edi tomog‘imdan qum sizgani kabi chanqagan sahroyi tanasiga.

Ammo bu la'nat egasining qabri qani, qayerdan kelmoqda balolar? Hech bilmas edim, topa olmasdim qancha qidirmay!" [3; 6]. Xuddi shu xitob orqali ketma-ket boshiga tushayotgan ko'rguliklar, taqdir zarbalariga olamdan o'tib ketgan katta bobosining qachonlardir millat, xalq uchun kechirib bo'lmas mudhish sotqinligi sabab ekanligiga va o'sha "ko'lanka"ga atalgan qarg'ishlar uning butun avlodini ta'qib qilib kelayotganiga urg'u beriladi. Biroz o'tib, bolakay qahramonning savollariga buvisi bergan javobdan "Ko'lanka" kimligi oydinlashgandek bo'ladi: "Men doim ichimdagi savollarga javob izladim: "Kim va ular qayerda?" Momom javobdan qochib jerkib qolardi: – Bor, bor-ey, kallamni yoqib yeding! Mushtday bo'lib yomon savollar berasan, kim o'rgatyapti senga? – Bilmayman, o'zi keladi, momo... – keyin yana tilimni tiya olmayman. – Otangiz kim o'tgan o'zi? Uning balosi urayotgandir menga? – Nima?! – ko'k ko'zlari chaqnab ketadi, so'ng tezakni somonga zarb bilan urib, jahl bilan baqiradi: – Til tekkizma otamga! Ular yer tirnagan – dehqon bo'lgan! Ko'p kun ko'rmay erta o'lgan, bechora. Gunoh qilish uchun ham yashash kerak. Hov, ana bobongdan so'ra, ne balo kelsa, boshinga undan uchadi" [3; 7]. Shu tariqa, "Ko'lanka" obrazi roman qahramonining boshqalar bilan suhbatlari asnosida qad ko'taradi. U asar ichiga sochilib ketgan obraz. Faqatgina roman bosh g'oyasini ochish, asardan kutilayotgan iddaoni anglatib turish uchun u tez-tez esga olinadi: "Shunda Stalin bobo ham g'azabdan yonib yonib, talabalarga tashlanadi. Qo'zi qamovga bo'ri tushganday hammayoq qonga belanadi. So'ng talabalarni ko'mib, ustidan "Toshkent-70" navli paxta urug'ini ekib yuboradi. Talabalarni sotgan xoinlarning esa ko'ksiga temircha taqib, talabalarning qonidan nishlab qolgan paxtani chopiq qilishga yuborishadi. – Yetmish bahodirning kuchi yetmadimi? – Oradan bir sotqin chiqadi – qizil askar. – U o'ris bo'lganmi yo xitoy? – O'zbek, sho'ring qurg'ur o'zbek. Qora qosh, qora soch, qora ko'zi o'yilgur sotqin bahodirlarni chohga birma-bir ko'zlarini bog'lab olib boradi. – Sizning otangizmi shu, qizil askarmi, bobo? Menga chinini ayting? Gap unga borishi bilan bobom dumini burib qochadi" [3; 29-30]. Shu o'rinda Ko'lanka – qizil askar obraziga biroz to'xtalib o'tsak. O'tgan asrning o'ttizinchi yillari, ya'ni bundan yuz yil muqaddam ko'plab otabobolarimiz, hatto momolarimiz yurt erkini qalbiga jo aylagani uchun turli bahonalar bilan qoralanib, avaxtalarga tiqilgan. Juda ko'pchiligi otuvga hukm qilingan. Achinarlisi, o'z Vatanida yashagan, mehnat qilgan o'sha insonlarga "bosmachi" tamg'asi bosilgan. Vaholanki, ular hech qayerdan kelib bu yurtni bosmagan edi. Sir emas, juda ko'p filmlarda bosmachilarni vahshiy odamlar sifatida ko'rsatib, ularga nisbatan bir necha avlodda nafrat uyg'otilgan. Vaholanki, ular mana shu tuproq uchun qayg'urgan, uni bosqinchilardan ozod qilishga tirishgan chinakam vatanparvar bobolarimiz edi. Yurtimiz ozodligi uchun kurashgan, uning

tuprog'iga g'ayridinlar oyoq qo'yishiga tish-tirnog'i bilan qarshi bo'lgan, shu yo'ldagi urinishlari uchun "bosmachilar harakati" deya nom olgan vatandoshlarimizning pok nomlari bugun tiklanmoqda [1]. Tanganing ikkinchi tomoni ham borki, ko'plab o'zbeklar sho'ro armiyasi safida turib ana shu yurtdoshlarimizga qarshi qurol ko'targanlar, ularning ko'pchiligini o'sha davrdagi uchlik sudlariga tutib berganlar, o'z birodarlariga sotqinlik qilganlar. Romanda ana shu toifa va ularning avlodlari zimmasidagi yuvsa ketmas isnod haqida so'z ochiladi. Shu orqali o'quvchi tasavvurida Ko'lanka obrazi tiniqlasha boradi: "– Sizning otangiz, mening katta bobom kim, enasini emsin, ayting? – So'kinishni kimdan o'rganding? – Sizdan-da! Har doim otangizni so'kasiz-ku. Men eshitaman. "Padarimga la'nat!" – deysiz, hech kim unday otasini so'kmaydi, siz shunday deysiz. Roman ichida sharpadek kezib yurgan, matnda onda-sonda uchrasa-da, qahramonlar ruhiy holatini ochishga katta hissa qo'shgan bu obraz o'z otabobolalarining qilmishlaridan boshi xam odamlarning o'y-xayollaridagi arxetiplardan biri sifatida ahamiyatlidir. Arxetiplar haqida Karl Yungning yuqorida keltirilgan "o'tmishdagi kechinmalarning ta'siri yoki qoldig'i" degan fikriga qo'shiladigan bo'lsak, "Ko'lanka" timsolida bugungi avlodlar o'tmishda yo'l qo'yilgan eng pastkash va qabih jihatlarni darrov tanib olayotganini tan olishimiz kerak. Nima bo'lganda ham, ko'p sonli xalqimizning ichidagi dardiga, birovga aytishga iymnadigan hasratiga, qoni qurimagan yarasiga, yuvib bo'lmas isnodiga aylangan millat xotirasidagi bu dog'lar uning oydin fikrli farzandlari tilida suronli hayqiriqqa aylanib, hali ko'p zamonlar akssado berib turishiga shubha yo'q. "Qo'rqma" romanidagi Ko'lanka obrazi kitobxonlarni har bir shaxs tiynatidagi ana shu ikki qutb ezgulik va yovuzlik kurashidan ogoh etadi. O'zi asarda mavjud bo'lmasa-da, personajlar xatti-harakatlari va bosh qahramon g'ayrishauidagi faolliigi tufayli kitobxon uni yaqqol ajratadi. Roman oxirlagan sayin Ko'lanka bosh qahramonning ikkilangan o'zligi ekanligi ma'lum bo'la boshlaydi. Roman qahramoni go'yoki ikki umrni boshdan kechiradi. Biri hozirgi zamondagi talaba bo'lsa, ikkinchisi yuz yil avval yashagan bobosining umri. U savqitabiiy tarzda Germaniyadagi o'zbek yoshlarini sho'ro hukumatiga sotgan bobosi uning o'zi ekanligini sezib qoladi. O'zidan, yaqinlari (bobosi, amakilari)dan nafratlanadi. Bu avlodning yashashga haqqi yo'q, degan qarorga keladi. Ota-onasining, bobosining, o'g'il farzandlari yo'q uchchala amakisining o'limini o'ta yengil qabul qiladi. Ana shu sahnalar tasvirida psixologizm yanada chuqurlashadi, qahramon yurak-bag'rini o'rtayotgan ruhiy og'riqlar uning dialoglarda aytilgan keskin fikrlari, ba'zan ma'nosizdek tuyulgan xatti-harakatlarida aks etadi. Butun asar davomida qahramonni ta'qib etgan Ko'lanka roman oxirida mahv bo'ladi. Shu nuqtada

moziyda va bugun yuz berayotgan voqealar silsilasidan iborat ikki syujet liniyasi birlashib, xronotop yagona maxrajga keladi. O‘z kechinmalarida, ruhiy iztiroblarida yashagan Ko‘lankaga qo‘shilib bosh qahramon ham nobud bo‘ladi. Xullas, roman tahlilidan ko‘rinadiki, Karl Yung taklif etgan kollektiv g‘ayrishauriylik tamoyiliga asoslanadigan arxetiplardan biri – Ko‘lanka kitobxonga asar bosh g‘oyasini yetkazish, o‘tgan va hozirgi zamonda yuz berayotgan voqealar orasida qandaydir bog‘liqlik borligini anglatishga xizmat qilgan. Javlon Jovliyev qo‘llagan g‘ayrishauriylik prizmasi orqali hikoya qilish tamoyili milliy xarakterlar ruhiyatini ochish, qahramon ong oqimi tasviri orqali bugungi o‘zbek jamiyatining ahvoli haqida fikr yuritish imkonini bergan. Rivoyaning chuqur psixologizmga yo‘g‘rilganligi kitobxonlarni hamijodkorlikka chorlab, romanda ko‘tarilgan voqeahodisalar, turfa taqdirlarning turli talqinlariga yo‘l ochgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baxtin. M. Voprosi literaturi i estetiki issledovaniya raznix let. – Moskva: Xudojestvennaya literatura, 1975. – 504 s.
2. Baxtin M. Romanda zamon va xronotop shakllari. Tarixiy poetikadan ocherklar. (rus tilidan U.Jo‘raqulov tarjimasini). – T.: Akademyashr, 2015. – 288 b.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O‘zbekiston, 2002. – 560 b.
4. Borev Y. Estetika. – Moskva: Politizdat, 1988. - 496 s.
5. Boltaboyev H. Nasr va uslub. Uslub muammosiga nazariy nigoh va hozirgi o‘zbek nasrida uslubiy izlanishlar. – T.: Fan, 1992. – 104 b.
6. Vladimirova N.V. Razvitiye uzbekskoy prozi XX veka i voprosi xudojestvennogo perevoda. – T.: Fan, 2011. – 336 s.
7. Burxanova, F. (2024). JAHON ADABIYOTI NAMUNALARI NAZAR ESHONQUL NIGOHIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 68-78.
8. Burxanova, Feruza. "NAZAR ESHONQULNING ILM-MA'RIFAT, KITOBXONLIKKA DOIR QARASHLARI." *Konferensiyalar/ Conferences*. Vol. 1. No. 12. 2024.

MINEZ-QULIQTI ERIKLI BASQARIW

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universitetiniń

Pedagogika Psixologiya kafedrası

Ámeliy psixologiya qániygeliginiń 2- kurs studenti **Aytbaeva Maral**

Ilmiy basshi: Uzakbaeva Venera

Annotation: Bul izertlew jumısı "Minez-qulıqtı erikli basqarıw" temasın úyreniwge arnalǵan bolıp, psixologiya salasında minez-qulıqtı baqlaw hám basqarıw usılların anıqlawǵa qaratılǵan. Izertlew dawamında minez-qulıq túsiniǵı jáne onıń psixologiyadagi ornı, erikli basqarıw teoriyaları, sonıń menen birge, minez-qulıqtı basqarıw usılları keń talqılaw etiledi. Alınǵan nátiyjeler tiykarında, minez-qulıqtı erikli basqarıwdıń psixologiyalıq tiykarları hám ámeliy qollanılıw múmkinshilikleri analiz etiledi. Izertlew nátiyjeleri, minez-qulıqtı basqarıwdıń nátiyjeli usılların islep shıǵıwǵa hám jeke hám de social rawajlanıwǵa úles qosadı.

Tayanış sózler: minez-qulıq, erikli basqarıw, psixologiya, teoriyalar, basqarıw usılları, sotsiologik sorawlar, eksperimentlar, motivatsiya.

1. Kirisiw

Temanı tańlaw sebepleri: Minez-qulıqtı erikli basqarıw, shaxstıń rawajlanıwı jáne social ortalıqta óz ornın tabıwında zárúrli áhmiyetke iye. Bul tema arqalı insanlardıń turpayın túsiniw hám basqarıw usılların úyreniw múmkin.

Minez-qulıq jáne onıń basqarılıshı haqqında ulıwma maǵlıwmat: Minez-qulıq - bul insannıń átirap -ortalıqqa, ózine hám basqalarǵa salıstırǵanda kórsetetuǵın qatnası hám háreketi bolıp tabıladı. Minez-qulıqtı basqarıw bolsa, bul háreketlerdi sanalı túrde ózgeriw hám baqlaw procesi bolıp tabıladı.

Izertlewdiń maqseti hám wazıypalari: Izertlewdiń tiykarǵı maqseti - minez-qulıqtı erikli basqarıw teoriyaların úyreniw hám ámeliy usılların anıqlaw bolıp

tabıladı. wazıypalar qatarına bolsa minez-qulıqtı basqarıw usılların analiz qılıw, psixologiyalıq faktorlardı anıqlaw hám nátiyjelerdi ámeliyatqa qollanıw etiw kiredi.

Temanıń áhmiyeti: Bul izertlew, psixologiya salasında minez-qulıqtı basqarıw boyınsha teoriyalıq hám ámeliy bilimlerdi asırıwǵa járdem beredi.

2. Teoriyalıq Tiykarlar

Minez-qulıq túsiniǵı jáne onıń psixologiyadagi ornı: Minez-qulıqtı úyreniwge qaratılǵan psixologiyalıq teoriyalar, insanlardıń háreketleri hám olardıń psixologiyalıq jaǵdayları arasındaqı baylanıswdı túsiniwge járdem beredi.

Erikli basqarıw teoriyalari:

- Psixologiyalıq teoriyalar: Freyd, vygotkiy, Maslou sıyaqlı psixologlardıń teoriyalari, insannıń turpayın basqarıwdaqı psixologiyalıq faktorlardı úyrenedi.

- Social teoriyalar: Bandura, Rotter hám basqalar tárepinen usınıs etilgen social úyreniw teoriyası hám minez-qulıq teoriyası, social ortalıq hám óz-ara tásinlerdiń minez-qulıqtı basqarıwǵa tásin kórsetedi.

Minez-qulıqtı basqarıw usıllari:

- Óz-ózin basqarıw
- Stressti basqarıw
- Unamlı pikirlew hám motivatsiya

3. Metodologiya

Izertlew usıllari:

- Sotsiologik sorawlar: Minez-qulıqtı erikli basqarıw boyınsha keń kólemli sorawlar ótkeriw.

- Eksperimentlar: Minez-qulıqtı basqarıw usıllarınıń natıyjeliligini úyreniw ushın eksperimentlar ótkeriw.

- Intervyular: Tájiriybeli psixologlar hám qanıgeler menen intervyu ótkeriw.

Maǵlıwmatlar toplaw hám analiz usıllari: Alınǵan maǵlıwmatlardı statistikalıq usıllar járdeminde analiz qılıw hám juwmaq shıǵarıw.

4. Nátijjeler

Alınğan maǵlıwmatlardıń analizi: Ótkerilgen izertlewler nátiyjesinde minez-qulıqtı basqarıwǵa tásir etiwshi tiykarǵı faktorlar anıqlanadı.

Minez-qulıqtı basqarıwǵa tásir etiwshi faktorlar: Social, psixologiyalıq hám ekologiyalıq faktorlar minez-qulıqtı basqarıwda zárúrli rol oynaydı.

Erikli basqarıw jáne onıń psixologiyalıq tiykarlari: Erikli basqarıwdı ámelge asırıwda psixologiyalıq teoriyalar hám ámeliy usıllardı qóllaw.

6. Juwmaq

Izertlewdiń tiykarǵı nátiyjeleri: Minez-qulıqtı erikli basqarıwdıń psixologiyalıq tiykarları hám ámeliy usılları haqqında ulıwma juwmaq.

Minez-qulıqtı erikli basqarıwdıń psixologiyalıq áhmiyeti: Minez-qulıqtı basqarıwdı úyreniw, jeke jáne social rawajlanıw ushın zárúrli bolıp tabıladı.

Keleshekтеgi izertlew baǵdarları: Minez-qulıqtı basqarıw boyınsha jańa izertlewler hám tájiriybeler ótkeriliwi kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Vasila Karimova “Psixologiya “, Tashkent, 2000.
2. Foziev E. “Ulıwma psixologiya “ 1-kitap, Tashkent, 2004
3. Foziev E. «Ulıwma psixologiya», 2 -kitap, Tashkent, 2004.
4. M. G. Davletshin. Zamanagóy mektep oqıtıwshı psixologiyasi. T., 1997.
5. M. G. Davletshin. «Ulıwma psixologiya», Tashkent, 2002.

MAXKUMLARNING PSIXOLOGIK ADAPTATSIYASI: IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK ASOSLARI

Eshmatova Sevdo Abdurashitovna
Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti
psixologiya yonalishi 2 kurs magistratura

Annotatsiya

Ushbu tezis maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi jarayonini ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan o'rganadi. Maxkumlar, jazo o'tash vaqtida yangi sharoitga moslashishi zarur bo'lgan ijtimoiy guruh sifatida, jiddiy psixologik va emotsional sinovlarga duch keladilar. Tezisdagi maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi jarayonining ijtimoiy va psixologik jihatlari, bu jarayondagi muhim omillar, shuningdek, psixologik yordamning roli va adaptatsiyani qo'llab-quvvatlash usullari tahlil qilinadi. Maxkumlarning psixologik holatini yaxshilash va ijtimoiy moslashuvini osonlashtirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar va metodlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar:Maxkumlar, psixologik adaptatsiya, ijtimoiy moslashuv, psixologik yordam, stress, jazo, emotsional holat, konflikt, yangi sharoitga moslashuv, psixologik rehabilitatsiya.

Kirish

Psixologik adaptatsiya — bu shaxsning yangi yoki o'zgartirilgan sharoitlarga moslashish jarayoni bo'lib, insonning ruhiy holatini, emotsional barqarorligini saqlashga yordam beradi. Maxkumlar uchun bu jarayon o'ziga xos va murakkab bo'lib, ular jazo o'tash davrida nafaqat ijtimoiy, balki psixologik omillar bilan ham yuzma-yuz keladilar. Maxkumlarning ijtimoiy-psixologik holati jazo o'tash sharoitida jiddiy o'zgarishlarga uchraydi, bu esa ularning psixologik farovonligi, sog'ligi va jamoaga qaytish jarayonini bevosita ta'sir qiladi.

Maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan juda muhim, chunki ular ko'plab ruhiy stresslar, izolyatsiya, ijtimoiy aloqalarning cheklanishi va jazo o'tash muassasasi ichidagi qiyinchiliklar bilan to'qnash keladilar. Ushbu tezisdagi maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi jarayoni va bu jarayonning ijtimoiy-psixologik asoslari o'rganiladi. Shuningdek, maxkumlarning jazo o'tash davridagi psixologik yordam va rehabilitatsiya usullari tahlil qilinadi.

Asosiy bo'lim

1. Maxkumlarning Psixologik Adaptatsiyasi: Tushuncha va Jarayon

Psixologik adaptatsiya jarayoni — bu shaxsning yangi sharoitlarga moslashishi va ruhiy holatining yaxshilanishi. Maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi jarayoni jazo o'tash vaqtida eng dolzarb masalalardan biridir, chunki maxkumlar jamiyatdan ajralgan holda, yangi jamoada ijtimoiy aloqalarni tiklash va ruhiy barqarorlikni saqlashga majbur bo'ladi.

Maxkumlar uchun yangi sharoitlarga moslashish o'ta murakkab jarayon bo'lib, bir qator psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ular orasida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

Izolyatsiya va yolg'izlik: Jazo o'tash muassasasida maxkumlar ijtimoiy aloqalarini cheklab, ko'pincha o'zlarini yolg'iz va tashlandiq his qiladilar.

Ijtimoiy stigmatsiya: Jamiyatda maxkumlarga nisbatan salbiy qarashlar va diskriminatsiya mavjud bo'lishi, ularning o'zini past baholashiga va psixologik stressga olib kelishi mumkin.

Ruhiy va emotsional holat: Maxkumlar ko'pincha depressiya, xavotir, g'azab va boshqa emotsional holatlarni boshdan kechirishadi.

Yangi sharoitlarga moslashish: Yangi jamoaga qo'shilish, yangi tartib-qoidalar va psixologik bosimlarga moslashish jarayoni ko'pincha qiyin va murakkab bo'ladi.

2. Psixologik Moslashuvni Ta'sir Etuvchi Omillar

Maxkumlarning psixologik moslashuv jarayonini ta'sir etuvchi bir qator omillar mavjud. Bu omillar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Shaxsiy xususiyatlar: Maxkumning shaxsiy xususiyatlari, masalan, uning stressga nisbatan chidamliligi, ijtimoiy qobiliyatlari va o'zini tutish xulq-atvori psixologik moslashuv jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi.

Jamiyat bilan aloqalar: Maxkumning oilasi va do'stlari bilan aloqalari, ular bilan bog'lanishning darajasi uning psixologik holatiga ta'sir qiladi.

Reabilitatsiya tizimi: Jazo o'tash muassasasida psixologik yordam va reabilitatsiya tizimi, maxkumlar uchun mavjud psixologik yordamingiz qanday tashkil etilganligi moslashuv jarayoniga bevosita ta'sir qiladi.

Muzokaralar va kommunikatsiya: Maxkumning o'z muammolarini hal qilish uchun boshqalar bilan muloqot qilishdagi muvaffaqiyatlari ham moslashuv jarayonini osonlashtiradi.

3. Maxkumlarga Psixologik Yordam va Reabilitatsiya

Maxkumlar uchun psixologik yordam va reabilitatsiya, ularning jazo o'tash vaqtida psixologik holatini yaxshilash va jamoaga qaytish jarayonini osonlashtirish uchun zarurdir. Psixologik reabilitatsiya quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Psixoterapevtik yordam: Maxkumlarning ruhiy va emotsional holatlarini yaxshilash uchun psixoterapiya va maslahatlar taqdim etiladi.

Guruh terapiyasi: Maxkumlar guruhlarda bir-birlariga yordam berishlari va ijtimoiy aloqalarni tiklashlari mumkin.

Stressni boshqarish va emotsional qo'llab-quvvatlash: Stress va g'azabni boshqarish uchun maxkumlarga turli usullar, masalan, meditatsiya, nafas olish mashqlari o'rgatiladi.

4. Ijtimoiy-psixologik Asoslar

Ijtimoiy-psixologik asoslar maxkumlarning psixologik adaptatsiyasini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-psixologik asoslar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Ijtimoiy moslashuv: Maxkumlar ijtimoiy muhitga qaytish jarayonida jamoa bilan aloqalarini tiklashlari zarur. Ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy ishchilar va psixologlar yordam berishi mumkin.

Jamiyatning qo'llab-quvvatlashi: Jamiyatning maxkumlarga nisbatan salbiy qarashlari va stigmatsiyasi ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtiradi. Jamiyatning maxkumlarga nisbatan tushunishi va ularga yordam berishi muhimdir.

Reabilitatsiya jarayonining ijtimoiy komponentlari: Reabilitatsiya jarayonida ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash tizimlari maxkumlarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi.

Xulosa

Maxkumlarning psixologik adaptatsiyasi jarayoni juda muhim va murakkab bir jarayon bo'lib, uni amalga oshirishda ijtimoiy-psixologik omillar katta rol o'ynaydi. Maxkumlar jazo o'tash vaqtida nafaqat yangi sharoitlarga moslashish, balki ruhiy barqarorlikni saqlash va ijtimoiy qayta integratsiya qilishga harakat qiladilar. Psixologik yordam va reabilitatsiya tizimi, shuningdek, ijtimoiy aloqalar maxkumlarning psixologik holatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Aminov, A. (2016). Psixologiya: Teoriya va amaliyot. Tashkent: Fan va texnologiyalar.
- 2.Ibragimov, N. (2014). Psixologik rehabilitatsiya va maxkumlar: Muammo va yechimlar. Tashkent: O'zbekiston davlat nashriyoti.
- 3.Qodirov, F. (2019). Maxkumlar va psixologik yordam. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
- 4.Mirzaeva, S. (2018). Maxkumlar va ularning psixologik adaptatsiyasi. Jurnal of Psychological Rehabilitation, 12(4), 51-65.
- 5.Shamsutdinov, Z. (2020). Jazo muassasasida psixologik yordamning ahamiyati. Psixologiya va jamiyat, 3(5), 78-84.
- 6.Akramov, D. (2017). Psixologiya va ijtimoiy moslashuv: Maxkumlarning jamoaga qaytishi. Tashkent: Ilm.

Thesis: “Optimizing Management Strategies for Pregnant Women at Risk of Miscarriage Before 21 Weeks of Gestation”

Professor: Karimov A.H.

Tashkent Medical Academy, Department of Obstetrics and Gynecology

Aliyeva M.B. 2nd year master

Tashkent Medical Academy, Department of Obstetrics and Gynecology

This thesis seeks to explore and propose optimized management strategies for pregnant women at risk of miscarriage before 21 weeks of gestation. Miscarriage in the first and second trimesters is a major concern in obstetrics, with significant physical, emotional, and psychological implications for women. The purpose of this study is to review existing clinical evidence and treatment approaches, identify gaps in care, and recommend strategies for more effective management of women at risk for pregnancy loss. The following key areas will be examined:

Early Detection and Diagnosis: Early identification of pregnant women at risk of miscarriage is critical for timely intervention. This study will examine the effectiveness of current diagnostic tools, including clinical history, ultrasound findings (e.g., cervical length, fetal heart rate, gestational sac abnormalities), and biochemical markers such as beta-hCG and progesterone levels. The importance of recognizing risk factors such as advanced maternal age, previous miscarriage history, lifestyle factors (e.g., smoking, drug use), and underlying medical conditions (e.g., uterine anomalies, hormonal imbalances) will be analyzed in terms of predictive value.

Pharmacological Interventions: One of the most widely researched approaches in managing threatened miscarriage is the use of progesterone supplementation. The thesis will critically evaluate the efficacy of various forms of progesterone (micronized vaginal progesterone, oral, and injectable) in reducing miscarriage rates, with a focus on recent trials and systematic reviews. Other potential pharmacological treatments, including heparin, low-dose aspirin, and immunomodulatory therapies, will be discussed in terms of their impact on improving pregnancy outcomes for women with specific risk factors.

Psychological Support and Counseling: The emotional and psychological burden of a threatened miscarriage can significantly affect the health of the mother and the pregnancy. This section will explore the role of psychological support, including counseling, stress management techniques, and emotional coping strategies, in improving maternal well-being and pregnancy retention. The thesis will investigate whether psychological interventions, such as cognitive-behavioral therapy (CBT)

and support groups, can reduce the anxiety and depression associated with early pregnancy loss and increase the likelihood of a positive pregnancy outcome.

Monitoring and Follow-Up Care: Ongoing monitoring of women at risk of miscarriage is essential for early intervention and managing complications. This study will examine the role of serial ultrasound scans, hormone level monitoring, and clinical assessments to track fetal development and maternal health. Best practices in follow-up care, including the frequency of visits, types of tests, and patient education, will be discussed, with a focus on improving patient compliance and satisfaction. **Personalized and Risk-Based Approach:** This research will emphasize the importance of personalized care tailored to the individual needs of each patient. A risk-based approach, wherein management strategies are customized based on a woman's specific risk factors and gestational progress, will be presented as a key component in optimizing care. The thesis will propose guidelines for healthcare providers on how to assess risk levels effectively and choose the most appropriate interventions to support pregnancy continuation. **Clinical Guidelines and Best Practices:** A comprehensive review of national and international guidelines (e.g., ACOG, RCOG) on the management of threatened miscarriage will be included. The thesis will identify any discrepancies or gaps in current practice and propose ways to standardize care across different healthcare settings. Evidence from clinical trials and observational studies will be used to inform the development of best practices that balance medical intervention with the natural course of pregnancy, emphasizing the importance of a multidisciplinary approach involving obstetricians, endocrinologists, and mental health professionals.

Conclusion:

This thesis will provide a holistic approach to the management of women at risk of miscarriage before 21 weeks of gestation, integrating medical, pharmacological, and psychological strategies. By optimizing early detection, pharmacological intervention, psychological care, and monitoring, it aims to improve maternal and fetal outcomes, reduce the incidence of miscarriage, and support the overall health and well-being of pregnant women facing this challenge. Ultimately, the thesis will contribute to the development of evidence-based, individualized management plans that can be implemented in clinical practice to improve pregnancy retention rates and enhance patient care.

**O‘QUVCHILARDA TARIXIY TAFFAKURNI SHAKLLANISHIDA
INTERFAOL METODLAR VA GRAFIK ORGANAYZERLARNING
AHAMIYATI**

Ma'mun universiteti Sirtqi ta'lim

Tarix yo'nalishi 3-kurs talabasi

OTAJONOVA MUQADDAS ZARIPBAYEVNA

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kundagi o'quvchilarda tarixiy taffakurni shakllanishida interfaol metodlar va grafik organayzerlarning ahamiyati yoritilgan bo'lib. Shu bilan birgalikda interfaol metodlar va grafik organayzerlar, ularning xususiyatlari, tarix fanida qo'llanilishi, yutuq va kamchiliklari tahlili haqidagi ma'lumotlar aks etgan.

Kalit so'zlar. Metod, interfaol grafik organayzerlar, interfaol metodlar, "T-jadvali", "Venn diagrammasi", "Klaster", "Toifalash jadvali", "BBB jadvali", "Baliq skeleti", "Piramida".

Аннотация. В статье подчеркивается значение интерактивных методов и графических органайзеров в формировании исторического мышления у современных школьников. При этом дается информация об интерактивных методах и графических органайзерах, их характеристике, применении в истории, анализе их достижений и недостатков.

Ключевые слова. Метод, интерактивные графические органайзеры, интерактивные методы, «Т-диаграмма», «Диаграмма Венна», «Кластер», «Таблица категорий», «Таблица ВВВ», «Рыбий скелет», «Пирамида».

Abstract. This article highlights the importance of interactive methods and graphic organizers in the formation of historical thinking in today's students. At the same time, information is provided about interactive methods and graphic organizers, their characteristics, application in history, analysis of their achievements and shortcomings.

Keywords. Method, interactive graphic organizers, interactive methods, "T-chart", "Venn diagram", "Cluster", "Category table", "BBB table", "Fish skeleton", "Pyramid".

Hozirda kunda ta'lim sifatini yaxshilash maqsadida tarix darslarida turli xil usul va metodlarni qo'llash, takomillashtirish, tarixiy ma'lumotlarni chuqur o'rganishning asosiy yo'nalishlardan biri bo'lib kelmoqda. Shu sababdan tarix fanini o'qitishda interfaol metodlar va grafik organayzerlarni qo'llash yaxshi samaradorlik garovi hisoblanadi.

Endilikda ta'lim mazmuni to'plangan tayyor bilimlar, ko'nikma va malakalarni puxta egallash bilan birga, talabalarning mustaqil fikr yuritishi, ijodiy ishlash qobiliyatlarining o'sishini ta'minlay oladigan muntazam faoliyatini ham o'zida birlashtirmog'i lozim. Ta'limning rivojlanishi tamoyillariga ko'ra, talabalarni mustaqil fikrlash va ijodiy bilishga o'rgatish va ularda zarur ko'nikma, malakalarni yuzaga keltirishda ta'lim mazmuni bilan birga o'qitish metodlari ham muhim ro'l o'ynaydi[6].

Interfaol metodlar va grafik organayzerlar[1].

O'rganilayotganlarini o'zlashtirishga da'vat qilish metodlari	Yangi materialni anglash metodlari	O'rganilganlarini fikrlashga imkon beruvchi metodlar
Erkin yozish. Klaster. Aqliy hujum. B-B-B chizmasi. Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi. Semantik xususiyatlar tahlili.	Semantik xususiyatlar tahlili. B-B-B chizmasi. O'qitish bo'yicha qo'llanma. Bir-biriga o'rgatish. Bir-biridan so'rash. Ikki qismli kundaliklar.	Eng asosiy tushunchalar, takrorlash. T-chizma. Kontseptual jadval. Venn diagrammasi. Nilufar guli. Besh minutlik esse. O'n minutlik esse.

O'qitishning faol metodlari nafaqat o'quv ma'lumotlarini eslab qolishni keskin yaxshilaydi, balki ma'lumotlarini aniqlashga, amaliyotda yoki kundalik hayotda zarur bo'lgan ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Xususan, amerikalik psixolog olimlar R.Kamikau va F.Makelrouning tadqiqotlariga ko'ra shaxsning tabiiy fiziologik-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlari turli darajada saqlab qolish imkonini beradi[7]. Ya'ni shaxs: manbani o'zi o'qiganida 10 %; ma'lumotni eshitganida 20 %; sodir bo'lgan voqea hodisa yoki jarayonni ko'rganida 30 %; sodir bo'lgan voqea, hodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarni eshitganida 50 %; ma'lumot (axborot)larni o'zi uzatganida (so'zlaganida, bilimlarini namoyish etganida) 80 %; o'zlashtirilgan bilim (ma'lumot, axborot)larni o'z faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega[2].

Tarix fanini o'qitish jarayonida qo'llaniladigan metod va vositalar xilma - xil bo'lib, ma'lumotlarning mazmuni, murakkabligiga qarab qo'llaniladi. Barcha tarix kurslarini o'rganish talabalardagi tarixiy tushunchalarning chuqur va mustahkam

bo‘lishi, asosan o‘qituvchining talabalarni fikrlash qobiliyatini, qanchalik uyg‘ota olishi va unga qay darajada rahbarlik qila olishiga bog‘liq.

Tarixiy tushunchalar hosil qilishda talabalarning voqea va hodisalarni, analiz, sintez qila olish qobiliyatini o‘z ichiga olgan fikrlash faoliyatini shakllanishida ta‘limning faol metodlari, interfaol ta‘lim metodlaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Tarix darslarida turli-tuman ta‘lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish-ta‘lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi[9]. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, o‘qituvchi tomonidan o‘quvchi (talaba)larning qiziqishini orttirib, ularning ta‘lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi talab etiladi. Bunda, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Bahs-munozara”, “Muammoli vaziyat”, “Yo‘naltiruvchi matn”, “Loyiha”, “Rolli o‘yinlar” kabi metodlarni qo‘llash va ta‘lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash ijobiy natijalarga olib keladi. Bunday metodlar interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham ataladi.

Bugungi kunda tarix fanini o‘qitishda interfaol metodlarning ahamiyati katta bo‘lib, interfaol metodlar – shunday metodlarki, u o‘quvchi-yoshlarning o‘zaro muloqot va o‘zaro ta‘siridagi dars jarayonini amalga oshiruvchi usul hisoblanadi. “Interaktiv” so‘zi ingliz so‘zidan olingan bo‘lib “Interakt”, ya‘ni “Inter” - bu “o‘zaro”, “akt” - “harakat, ta‘sir, faollik” ma‘nolarini bildiradi[3].

Interfaol metodlar - ta‘lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta‘lim jarayonining markazida ta‘lim oluvchi bo‘lgan metodlardir. Bunday metodlar qo‘llanilganda ta‘lim beruvchi o‘quvchi (talaba)ni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Jarayon o‘quvchi (talaba)dan dars mobaynida faollikni talab etadi. Ta‘lim oluvchi markazda bo‘lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi[8]:

- ta‘lim samarasi yuqoriroq bo‘lgan o‘qish-o‘rganish;
- ta‘lim oluvchining yuqori darajada rag‘batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimning ham e‘tiborga olinishi;
- o‘qish shiddatini ta‘lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- ta‘lim oluvchining tashabbuskorligi va mas‘uliyatining qo‘llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o‘rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi va hk.lar.

Grafik organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko‘rgazmali taqdim etish vositasi hisoblanadi.

Interfaol grafik organayzerlar: “T-jadvali”, “Venn diagrammasi”, “Klaster”, “Toifalash jadvali”, “Insert”, “BBB jadvali”, “Nima uchun?”, “Baliq skeleti”, “Piramida”, “Nilufar guli sxemalari”, “Kaskad”, “Qanday?” va hk.lar. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg‘ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko‘rinishda ifodalanishiga asoslanadi. Aslida bu grafik organayzerlar bilan ishlash ham ko‘proq jihatdan interfaol ta‘lim metodlariga tegishli bo‘lib, ularning orasida boshqa farqlar yo‘q. Interfaol ta‘lim metodlari ko‘pincha turli shakllardagi o‘quv mashg‘ulotlari texnologiyalari bilan bir vaqtda qo‘llanilmoqda. Bu metodlarni qo‘llash mashg‘ulot ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta‘lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Taniqli tarixchi-metodist olim A. I. Strajyov tarix o‘qituvchilari uchun egallashi zarur bo‘lgan bilim va metodik mahorat xususida fikr yuritar ekan, shunday yozadi:

- birinchidan - tarixni ilmiy-metodologik jihatdan batafsil o‘zlashtirib olmog‘i kerak;
- ikkinchidan - turli sohalar bo‘yicha aniq, tarixiy bilimlar bilan qurollangan bo‘lmog‘i kerak;
- uchinchidan - keng miqyosdagi umumma’naviy, umumbashariy dunyoqarashga ega bo‘lmog‘i kerak;
- to‘rtinchidan - pedagogik hamda psixologik bilimlarni o‘z ichiga olgan, mustaqil pedagogik fan va san’at sifatida shakllangan fan - tarix o‘qitish metodikasi bilan har tomonlama qurollangan, zamonaviy tarix o‘qituvchisiga xos sifatlar majmuining sohibi bo‘lmog‘i kerak[4].

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joizki, bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda uzluksiz ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad, jahon ta‘limi standartlariga javob bera oladigan ilg‘or tajribalarni ommalashtirish orqali ta‘lim-tarbiya jarayonida samaradorlikka erishishdir. Shuningdek, o‘quvchilar dunyoqarashida ko‘rib chiqilayotgan tarixiy davrga nisbatan o‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullayeva Sh.A., Nusratova H.Ch., Abdullayev F.A., To‘rayev A.B. Umumiy pedagogika. -T.: Zuxra baraka biznes, 2021.B.120
2. Tolipov, O‘, Ro‘ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat - T.: Innovatsiya-ziyo, 2019. B. 154

3. Yo‘ldoshev J., Yo‘ldasheva F., Yo‘ldosheva G. Interfaol ta’lim – sifat kafolati. – T.: 2008, B.12
4. Toshpo‘latov T., G‘afforov Ya. Tarix o‘qitish metodikasi. –T.: Turon-iqbol. 2010, B. 7
5. Arslanbekovich, A. O., & Matnazarovna, A. M. (2022). Inson, xalq, millat tarixiy xotira bilan tirik, barhayot. *Ta’lim fidoyilari*, 5(9), 264-268.
6. Allaberganov, O., & Rajapova, E. (2024). TARIX DARSLARIDA QO‘LLANILADIGAN METODLAR, INTERFAOL METODLAR VA ULARNING MAZMUN MOHIYATI. *Innovations in Science and Technologies*, 1(1), 58-67.
7. Allaberganov, O., & Bekboltayeva, M. (2024). TARIX FANI TARAQQIYOTIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *Interpretation and researches*, 2(3 (25)).
8. Allaberganov, O. A. (2019). SOME REMARKS ON THE MONUMENTS OF THE PREHISTORIC COMMUNIST SYSTEM IN THE KHOREZM OAZIS. *Science and Education*, 2, 1-8.
9. Allaberganov, O. A. (2022). XORAZM VOHASIDAGI IBTIDOIY JAMOA TUZUMI DAVRI YODGORLIKLARINING ARXEOLOGIK JIHATDAN O‘RGANILISH TARIXI. *Academic research in educational sciences*, (3), 264-268.

FACIAL RECOGNITION IN DEMOGRAPHICS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad Al-Khwarizmi Faculty Of
Multimedia Technologies Department of
Data science Master's degree student of the group
MIR 208-23 Nodira Yunusova

Annotation: This article delves into the emerging role of facial recognition technology in demographic research, highlighting both its transformative potential and the challenges it presents. The author explores how facial recognition can enhance the accuracy and efficiency of demographic studies by enabling more precise identification and categorization of individuals across different age, gender, and ethnic groups. The article underscores the opportunity for more targeted applications in fields such as healthcare, marketing, and urban planning.

Keywords: Facial recognition, demographic analysis, technology in demographics, algorithmic bias, Ethnic and gender identification.

Introduction

Facial recognition technology has emerged as a powerful tool in various fields, from security and authentication to healthcare and marketing. In demographic studies, it presents transformative opportunities to automate data collection, enhance accuracy, and improve the overall efficiency of surveys. However, its application also brings significant challenges, particularly in the realms of ethics, privacy, and bias. This article explores the potential of facial recognition technology in demographic research while addressing the critical issues that accompany its implementation.

1. Automated Data Collection. Facial recognition technology enables the automated collection of demographic attributes such as age, gender, and ethnicity. By deploying cameras in public spaces or integrating facial recognition software into mobile applications, researchers can gather vast amounts of data in real time without direct interaction. This capability reduces the reliance on traditional survey methods, which are often time-consuming and prone to human error.

2. Enhanced Accuracy. Deep learning models used in facial recognition systems are highly adept at identifying patterns and features, leading to accurate estimations

of demographic attributes. This accuracy is particularly beneficial in environments where self-reported data might be unreliable or biased.

3. **Cost-Effective Scaling.**By automating the data collection process, facial recognition can significantly reduce the costs associated with conducting large-scale demographic surveys. It allows for continuous monitoring and analysis without the need for extensive manpower or infrastructure.

4. **Integration with Other AI Tools.**Facial recognition can be combined with other Vision AI technologies, such as object detection and sentiment analysis, to provide a more comprehensive understanding of demographic and societal trends. For instance, analyzing facial expressions alongside demographic attributes can yield insights into public sentiment on social issues.

Challenges in Implementation

1. **Privacy Concerns.**Facial recognition inherently involves capturing and processing personal data, raising significant privacy concerns. Unauthorized or non-consensual use of facial data can lead to surveillance fears and public backlash. Ensuring data anonymization and securing explicit consent are crucial steps to mitigate these concerns.

2. **Bias and Fairness.**Facial recognition systems often struggle with biases stemming from training datasets that lack diversity. These biases can lead to inaccuracies or discriminatory outcomes, particularly against underrepresented groups. Addressing this issue requires careful dataset curation and the implementation of bias mitigation techniques.

3. **Ethical and Legal Challenges.**The deployment of facial recognition technology must adhere to strict ethical standards and legal regulations. Issues such as informed consent, data ownership, and misuse prevention are paramount. Researchers and organizations must navigate varying legal frameworks across different regions, complicating the widespread adoption of this technology.

4. **Technical Limitations.**While facial recognition systems have advanced significantly, they are not immune to errors. Variations in lighting, angles, and image quality can affect the accuracy of demographic estimations. Continuous improvements in algorithm robustness and real-world testing are necessary to address these limitations.

To harness the benefits of facial recognition in demographic surveys while mitigating risks, the following best practices should be adopted:

- **Ensure Transparency:** Clearly communicate the purpose, scope, and limitations of facial recognition technology to stakeholders and participants.

- **Obtain Informed Consent:** Seek explicit consent from individuals before capturing or processing their facial data.
- **Implement Robust Data Security:** Protect facial data using encryption and secure storage solutions to prevent unauthorized access.
- **Promote Diversity in Training Data:** Use inclusive datasets to train models, ensuring fair representation across various demographic groups.
- **Adhere to Legal and Ethical Standards:** Comply with local and international regulations governing facial recognition and data privacy.

Conclusion

Facial recognition technology holds immense potential to revolutionize demographic surveys, offering unprecedented opportunities for automation, accuracy, and cost-effectiveness. However, the challenges it poses cannot be overlooked. Ethical considerations, privacy protection, and bias mitigation must be at the forefront of any implementation strategy. By addressing these challenges head-on and adopting responsible practices, researchers and organizations can unlock the full potential of facial recognition in demographic research, paving the way for more insightful and impactful societal studies.

REFERENCES

1. J. N. Pato and L. I. Millet, "Biometric recognition: Challenges and opportunities," National Academies Press, Washington, D.C., Tech. Rep., 2010.
2. C. Garvie, A. M. Bedoya, and J. Frankle, "The perpetual lineup: Unregulated police face recognition in america," Georgetown Law Center on Privacy and Technology, Tech. Rep., Oct 2016, [http:// www.perpetuallineup.org/](http://www.perpetuallineup.org/), last accessed on 06/07/18.
3. Y. B. Sirotin, J. A. Hasselgren, and A. Vemury, "Usability of biometric iris-capture methods in self-service applications," Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting, vol. 60, no. 1, pp. 2019–2023, 2016. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1177/1541931213601459>
4. Y. B. Sirotin, "Usability and user perceptions of selfservice biometric technologies." International Biometric Performance Conference, Gathersburg, MD, 2016.
5. J. J. Howard, A. A. Blanchard, Y. B. Sirotin, J. A. Hasselgren, and A. Vemury, "An investigation of high-throughput biometric systems: Results of the 2018 department of homeland security biometric technology rally," in 2018 Ninth

IEEE International Conference on Biometrics: Theory Applications and Systems (BTAS). IEEE, 2018.

6. B. F. Klare, M. J. Burge, J. C. Klontz, R. W. V. Bruegge, and A. K. Jain, "Face recognition performance: Role of demographic information," IEEE Transactions on Information Forensics and Security, vol. 7, no. 6, pp. 1789–1801, Dec 2012

Botanika fanidan “Ra`nodoshlar oilasi” mavzusini noan’anaviy dars shaklida o‘tganda kichik guruhlarda ishlashning samaradorligi.

K.R.Yo’ldashev -UrDU biologiya kafedrası dotsenti, b.f.f.d.

Z. M. Egamyarova -Urganch shahar 6-son maktab psixologi,

G.M.Amanboyeva -UrDU biologiya yo`nalishi magistri,

X.D.Shavkatova -UrDU biologiya yo`nalishi magistri.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Botanika fanidan “Ra`nodoshlar oilasi” mavzusini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida, noan’anaviy dars shaklida o‘tganda kichik guruhlarda ishlashning amaliy natijalari bayon qilingan.

Kalit so`zlar: innovatsion pedogogik texnologiyalar,vegetativ organlar,generativ organlar, qiziqarli ma’lumotlar, gerbariy.

Абстрактный. В данной статье описаны практические результаты работы в малых группах в нетрадиционном стиле урока на основе инновационных педагогических технологий по предмету «Ранодошка семья» по ботанике. **Ключевые слова:** инновационные педагогические технологии, вегетативные органы, генеративные органы, интересная информация, гербарий.

Abstract. This article describes the practical results of working in small groups on the subject of Botany subject "Ra`nodoshka family" based on innovative pedagogical technologies, in the form of a non-traditional lesson.

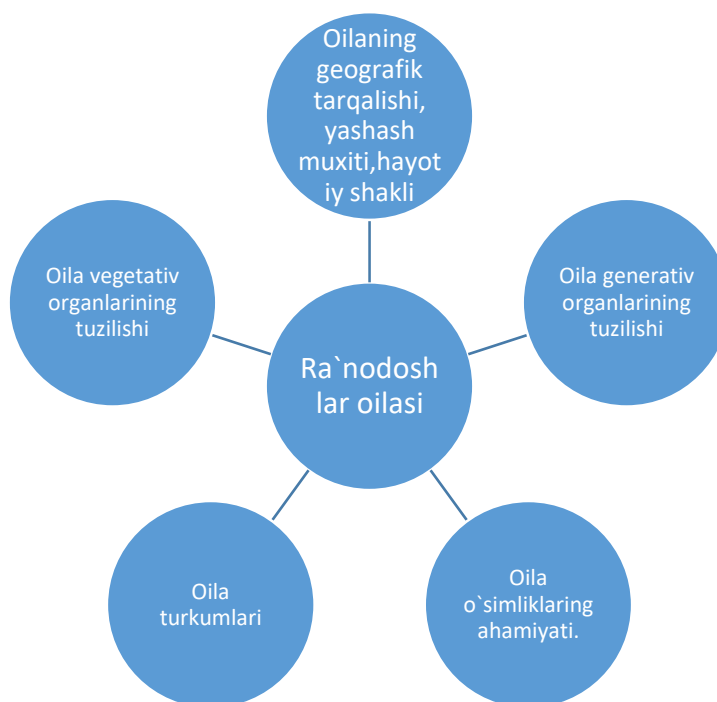
Key words: innovative pedagogical technologies, vegetative organs, generative organs, interesting information, herbarium.

Kirish. O‘zbekistonning kelajagi, uning istiqboli, birinchi navbatda yoshlar tarbiyasiga, ularni sog‘lom qilib o‘stirishga, milliy g‘oya, milliy mafkura va o‘z vataniga sadoqat ruhida tarbiyalashga bog‘liqdir. Anashu maqsaddan kelib chiqib ta’lim sohasida yangi islohatlar amalga oshirilmoqda. Ta’lim tizimini rivojlantirish maqsadida yangi –yangi qonun va qarorlar qabul qilinmoqda hamda uning ijrosini

ta'minlash maqsadida davlat tomonidan yetarli mablag'lar ajratilmoqda. Maktab ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik texnologiyalar joriy qilinmoqda. Ana shunday ta'lim texnologiyalaridan biri hamkorlikda o'qitish texnologiyasidir. Aynan biologiya fanlarini o'qitishda hamkorlikda o'qitish samarasini o'rganish maqsadida Xorazm viloyati Urganch shaxri 6-son umumta'lim maktabida tajriba darslari o'tilmoqda. Bunday noan'anaviy darslarni kichik guruhlarda ishlash orqali tashkil qilish katta ahamiyatga ega.

Metod va materiallar. Kichik guruh bilan ishlash tartib qoidalari

Bu dars mashg'ulotni o'tkazish uchun o'quvchilarga oldindan mavzuning bayoni beriladi. Dars davomida katta guruh beshta kichik guruhga ajratiladi va ularning bir joyda to'planib o'tirishi uchun sharoit yaratiladi. O'qituvchi tomonidan har bir kichik guruh uchun alohida topshiriqlar tayyorlab kelinadi. Bu topshiriqlar har bir guruhga alohida shaklda: ta'rif berish, amaliy ish, rasmga ta'rif, test savollari tarzida beriladi. Qaysi guruhga qanday topshiriqlar tushishi dastlab noma'lum bo'ladi va sardorlar tomonidan tanlab olinadi.

1-topshiriq: Oilaning geografik tarqalishi, ekologik yashash muhiti va hayotiy shakli: (ta'rif berish.)

Bunda kichik guruhdagi har bir o`quvchiga topshiriqlar mavjud. O`quvchilar xarita, rasm, sxemalar orqali oilaning geografik tarqalishi, ekologik yashash muhiti va hayotiy shakliga ta`rif beradilar va asoslab beradilar. Har bir to`g`ri bajarilgan ish va to`g`ri ta`rif uchun har bir talabaga maksimal 10 balldan qo`yiladi. Guruhga shu ish yuzasidan qo`shimcha savollar beriladi. 3ta savol, har bir to`g`ri savolga maksimal 5balldan, jami 15 ball beriladi. Jamoaning tartib saqlaganligi va intizomiga amal qilgani uchun 5 ball ajratiladi.

Dars boshlanishidan har bir talabada 30 ball yig`ilgan bo`ladi, ya`ni amaliyot darsga tayyorgarlik (xalat), rasm daftari, qiziqarli ma`lumotlar daftari, amaliy daftari to`liq bo`lgani uchun.

2-topshiriq: Oila vegetativ organlarining tuzilishi: (amaliy ish).

Bu shartda guruhdagi o`quvchilar tayyorlangan savollar bo`yicha gerbariy, rasm va natural ko`rgazmalar asosida o`simliklarning vegetativ organlari (ildiz, poya, barg)ning tuzilishi va vazifalarini ko`rsatib batafsil ta`rif beradilar. Bunda guruhning hamma a`zolari qatnashadi, har bir organga to`g`ri ta`rif uchun, har bir talabaga 10 balldan beriladi. Qo`shimcha 3 ta savol beriladi va 5 balldan 15 ni qo`lga kiritadi. Jamoaning tartib saqlaganligi va intizomiga amal qilgani uchun 5 ball ajratiladi.

Dars boshlanishidan har bir talabada 30 ball yig`ilgan bo`ladi, ya`ni amaliyot darsga tayyorgarlik (xalat), rasm daftari, qiziqarli ma`lumotlar daftari, amaliy daftari.

3-topshiriq: Oila genarativ organlarining tuzilishi: (amaliy ish).

Bu shartda ham guruhdagi o`quvchilar tayyorlangan savollar bo`yicha gerbariy, rasm va natural ko`rgazmalar asosida o`simliklarning generativ organlari (gul, meva, urug`)ning tuzilishi va vazifalarini ko`rsatib batafsil ta`rif beradilar. Bunda guruhning hamma a`zolari qatnashadi, har bir organga to`g`ri ta`rif uchun, har bir talabaga 10 balldan beriladi. Qo`shimcha 3 ta savol beriladi va 5 balldan 15 ni qo`lga kiritadi. Jamoaning tartib saqlaganligi va intizomiga amal qilgani uchun 5 ball ajratiladi.

Dars boshlanishidan har bir talabada 30 ball yig`ilgan bo`ladi, ya`ni amaliyot darsga tayyorgarlik (xalat), rasm daftari, qiziqarli ma`lumotlar daftari, amaliy daftari.

4-topshiriq: Oilaning turkumlari: (rasmga ta`rif).

Bu shartda ko`rgazma rasmlarda oilga kiruvchi turkumlar o`simlik turlarining rasmlari ko`rsatilgan. O`quvchilar rasmida ko`rsatilgan har bir turga to`g`ri va aniq ta`rif berishi kerak. Bunda har bir talaba bitta turkumga kiruvchi jami 5 ta turni ta`riflaydi, har bir to`g`ri javobga 10 ball qo`yiladi. 3 ta qo`shimcha savol beriladi va bunga ham 5 balldan 15 ball qo`lga kiritiladi. Jamoaning tartib saqlaganligi va intizomiga amal qilgani uchun 5 ball ajratiladi.

Dars boshlanishidan har bir talabada 30 ball yig`ilgan bo`ladi, ya`ni amaliyot darsga tayyorgarlik (xalat), rasm albomi, qiziqarli ma`lumotlar daftari, amaliy daftari.

5-topshiriq: Oila o`simliklarining ahamiyati: (test). Bu shartda guruh ishtirokchilari mavzu haqidagi bilimlarini test ko`rinishidagi topshiriq orqali javob beradi. Guruhga jami 25 ta test beriladi, har bir a`zo uchun 5 ta test to`g`ri keladi. Har bir to`g`ri testga 2 balldan jami 10 ball beriladi. Qo`shimcha 3ta savol beriladi va 5 balldan 15 ball qo`lga kiritiladi. Jamoaning tartib saqlaganligi va intizomiga amal qilgani uchun 5 ball ajratiladi.

Dars boshlanishidan har bir o`quvchi 30 ball yig`ilgan bo`ladi, ya`ni amaliyot darsga tayyorgarlik (xalat), rasm daftari, qiziqarli ma`lumotlar daftari, amaliy daftari.

Har bir shart uchun 5 minutdan vaqt beriladi, barcha guruh uchun jami 30 minut vaqt ajratiladi. Yuqoridagi shartlardan asosiy maqsad o`quvchilar o`zlari uchun asosiy bo`lgan 50 ballni qo`lga kiritishidir.

Agarda shartlarni bajarish davomida tartib-intizom buzilsa, shovqin suron va boshqa nojo`ya harakatlar kelib chiqsa, jarima tarzida 5 balldan olib tashlanadi. Dars davomida butun jarayon o`qituvchi nazorati ostida bo`ladi. O`qituvchi dars jarayonida qiyinchilikka duch kelishi inobatga olinib, o`quvchilardan bittasini o`ziga assistent yoki ekspert sifatida yordamchi qilib olishi mumkin. O`quvchilar guruhiy baholanganda ularning natijalari doskaga chizilgan jadvalga tushurib boriladi va dars oxirida asosiy jadvalga o`tkaziladi. Mashg`ulot oxirida natijalar (ballar) quyidagi jadvalga tushiriladi va bunda har bir talaba hamda har bir guruh o`zining bahosini bilib olishi mumkin.

Natija va munozara. Yuqoridagi topshiriqlar asosida Urganch shaxri 6- son umumta'lim maktabining 6 d- sinfida botanika darsi noan'anaviy dars shaklida o'tkazildi. Quyidagicha natija kuzatildi.

1-jadval .No'anaviy darsda o'quvchilarning to'plagan ballari.

№	F. I. Sh.	O'quvchilarning darsga Mos ravish kiyinishi (xalat, qo'lqo'rg'och) 15 ball	Amaliy mashg'ulot daftarining to'liq yozilganligi ball	Rasm daftar to'liqchizilganligi 5 ball	Qiziqarli ma'lumotlar daftarining to'liq yozilganligi 5 ball	Guruh dars faoliyati (ballar) 70 ball	Umumiy ball
1	Allaberganova Guloyim Oybek qizi	15	4	5	4	45	73
2	Alisherov Javohir Oybek o'g'li	15	5	4	4	60	88
3	Allaberganova Farangiz Xamza qizi	15	5	5	5	40	70
4	Adilbekov Umrbek Farxodovich	15	5	5	5	45	75
5	Atanazarova Gulinoza Rashid qizi	15	4	5	4	60	88
6	Farhodova Zilolaxon Furqat qizi	15	5	5	5	50	80
7	Farhodova Hilolaxon Temur qizi	15	4	5	4	55	83
8	Jumanazarov Asliddin Frunze o'g'li	15	5	5	5	50	80
9	Kalandarov Muhriddin G'ayrat o'g'li	15	4	5	5	45	74

10	Muxtorov Temurbek Ahmadjon o'g'li	15	5	5	5	50	70
11	Pirmetova Marjona Bekzod qizi	15	4	5	4	55	83
12	Raximov Mustafo Dilshod o'g'li	15	5	4	5	45	74
13	Ro'zmatova Maftuna Ro'zmat q	15	5	5	4	50	79
14	Rahimberdiyev Shohjahon Shavkatovich	15	4	5	5	40	69
15	Ruzmetova Farangiz Temurovna	15	5	4	5	45	74
16	Tohirova Nasiba Umid qizi	15	4	5	4	55	83
17	Xasanov Shaxzod Matkarim o'g	15	5	5	5	40	70
18	G'ayibbayeva Jasmina Ulug'bekovna	15	5	4	4	40	68
19	G'oyibboyev Niyozmat Alisherovich	15	4	5	4	45	69
20	Shavkatov Dilshod Dilmurod O'g'li	15	5	5	4	40	69
21	Allaberganov Muhammadjon Ozodovich	15	5	4	4	55	83
22	Saidova Hadicha Inomjon qizi	15	4	5	4	45	73
23	Karimbayev Abdulaziz Furqat o'g'li	15	5	5	5	40	70
24	Yo'ldoshev Muhammad Bekcha o'g'li	15	4	4	4	42	69
25	Kamilov Kamron Elmar o'g'li	15	4	5	5	48	77

Xulosa. Bu dars mashg'uloti avvalgi o'tkazilgan anana'viy dars mashg'uloti bilan taqqoslaganda natijalar quyidagicha bo'ldi:

1. An'anaviy darsda o'zlashtirish 80% ni, sifat o'zlashtirish 16 % ni tashkil qildi.
2. Noan'anaviy dars o'tganda ya'ni kichik guruhlarda mashg'ulot olib

borganda o'zlashtirish 100 foizni, sifat o'zlashtirish 64 % ni tashkil qildi.

3. An'anaviy darsda ba'zi o'quvchilarning darsga mos kiyinmasligi, amaliy mashg'ulot daftari, rasm daftari, qiziqarli ma'lumotlar daftari to'liq emasligi hatto ba'zi o'quvchilarning rasm daftarini olib kelmasligi ham kuzatildi.

4. Noan'anaviy darsda o'quvchilarning amaliy mashg'ulot daftarining to'liq yozilishi, rasm daftarini to'liq chizilishi va toza saqlashi, qiziqarli ma'lumotlar daftarini oxirigacha yozib kelishi va albatta amaliy mashg'ulotda kiyimlari (xalat, qo'lqop) bilan qatnashishi kuzatildi.

5. An'anaviy darsda faqat ayrim o'quvchilar mashg'ulot mavzusini yaxshiroq bilishi va uni gapirib berib baho olish uchun harakat qilishi kuzatildi.

6. Noan'anaviy darsda talabalar jamoa bo'lib ishlash, ko'nikmasini hosil qilishi berilgan topshiriqlarga ma'suliyat bilan yondashishi, jamoani va o'zini yuqori natijasi uchun astoydil kurashishi dars mavzusining faqat yuzaki o'qib kelish emas, balki uning mazmun mohiyatini chuqur o'rganishi, chuqur tahlil qilishi, o'quvchini mustaqil fikrlash qobiliyatining oshishi kabi ijobiy natijalar kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Azixodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent, 2006 y.

2. J.O.Tolipova, A.T.Gafurov. Biologiya ta'limi texnologiyalari. Toshkent, 2002

3. J.Tolipova va boshkalar. Botanika. 5-6 sinflar metodik qo'llanma. Toshkent, 2003 y.

4. Tolipov O'Q Usmonboyevna M pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. O'quv qo'llanma Toshkent « Fan » 2006y

**5DP-130 TO INCREASE WORK PRODUCTIVITY BY IMPROVING
THE WORK CHAMBER OF THE CHAIN SAW.**

Makhmudova Gulshanoy Ozodjonovna

Assistant, Department "Natural fibers",
Fergana Polytechnic Institute,
Fergana, Uzbekistan

E-mail:

gulshanoyislamova7@gmail.com

Feruzakhon Tojimatova

Student, Fergana Polytechnic Institute,
Fergana, Uzbekistan

E-mail:

tojimatovaferuza636@gmail.com

Nozimakhon Dehqonova

Student, Fergana Polytechnic Institute,
Fergana, Uzbekistan

E-mail:

mukhsinovanozimaxon@gmail.com

Abstract: In production, we mainly use a sawmill to extract cotton from seeds. By improving the 5DP-130 sawing machine, by installing a cylindrical shaft in the central part of the raw material shaft, in order to ensure that the density of the raw material shaft does not increase in the working chamber of the sawing machine, to achieve an increase in work efficiency.

Key words: Seed cotton, 5DP-130, colosnik, working chamber, raw material roller, shaft, saw cylinder, fiber, dirt.

The main stage in the initial processing of seed cotton is ginning, that is, the process of separating the fiber from the seed. Ginning of medium fiber seed cotton is done in sawing gins.

One of the greatest inventions in this field is the invention of gin by Ellie Whitney. Today's demons are the product of this invention. [Page 1.141]

Currently, 3XDDM, DP-130, 4DP-130, 5DP-130 and DPZ-180 types of sawing gins with UMPD cameras are used in cotton ginning enterprises in our country. These devices are not structurally different from each other. Cotton is dried in the drying and cleaning departments to the condition of humidity, and after being cleaned of impurities, it is sent to the main building of the enterprise for ginning.

The process of ginning consists of separating the cotton fiber from the seed under the influence of mechanical force.

The main working part of the chain saw: it consists of a metal saw (with sharp teeth) and a ribbed grid. With the help of these two working parts, the fiber is separated from the seed, that is, the saw with its teeth hangs the fiber and forcibly separates it from the seed with the help of a rib cage, in this way the fiber is separated from the seed [page 1.142].

The technological process of sawing is carried out as follows:

With the help of a separator and a distribution conveyor, the seed cotton brought to the main production building of the cotton gin is transported to the supply shaft installed on each gin, and then the gin to the work falls evenly into the chamber. Cotton falls into the working chamber, is caught by the teeth of the saw rotating near the seed comb, and is carried to the working part of the colosnik along the arc of the saw AB. As the pieces of cotton caught by the teeth of the saw are connected to other pieces of cotton, they move according to the rotation of the saw. As a result, the mass of raw material in the working chamber begins to rotate in the direction of the linear speed of the saw (in one direction). Thus, a rotating raw material mass - a raw material shaft is formed. The raw material roller constantly supplies the saw teeth with new cotton as a result of the rotation of the working chamber, which ensures the uninterrupted continuation of the ginning process.

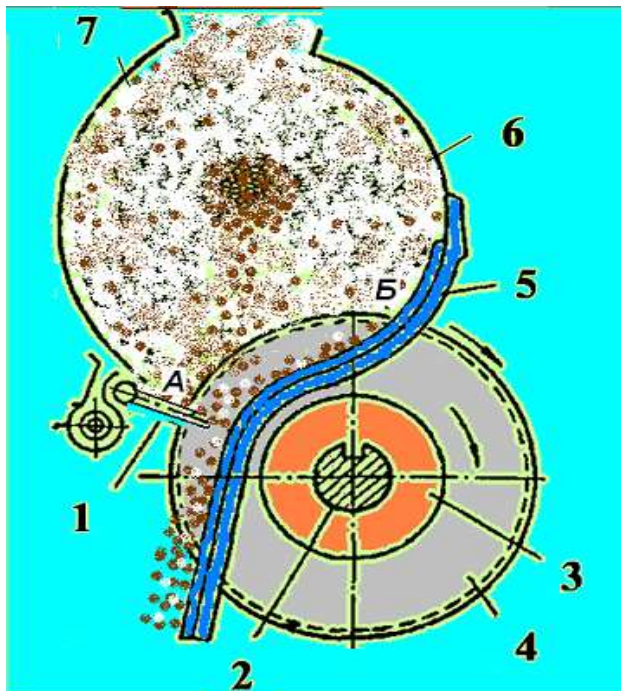

Figure 1. Structure of the working chamber:

1. Seed comb 2. Saw cylinder axis (shaft) 3. Gasket 4. Saw disk 5. Colosnik
6. Raw material shaft 7. Working chamber.

The fiber bundles attached to the saw tooth are separated from the seed as a result of being carried behind the colosnik. Since the slit in the working part of the colander is $2.8 \div 3.2$ mm (less than the cross-sectional size of the seed), the seed is forced to separate from the fiber without being able to pass through and slides along the surface of the colosnik to the top. will rise. If the fiber is not completely removed from the surface of the seed, the fiber seed comes back to the saw tooth and the above process is repeated, until the whole fiber is removed, the seed is rotated several times in the raw material roller. The seeds, whose fiber is completely removed from the surface, lose contact with the raw material and slip out of the working chamber. Its hairiness is adjusted through the seed comb [page 1.145].

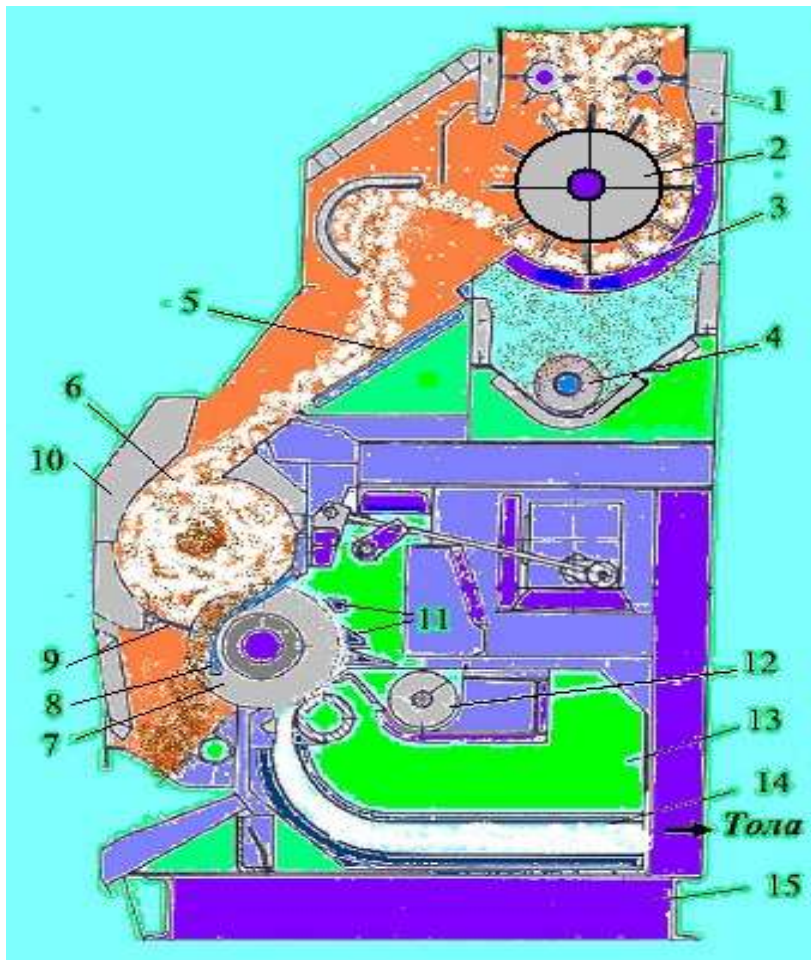

Figure 2. Cross section of 5DP-130 model section.

1. Providers; 2. Pile drum; 3. Mesh surface; 4. Dirt auger; 5. Well; 6. Working camera; 7. Saw cylinder; 8. Kolosnik; 9. Seed comb; 10. Front apron; 11. Grill with colostrum; 12. Waste transfer auger; 13. Air chamber; 14. Fiber transmission auger; 15. Rama.

We can see that the seeds have accumulated in the center of our raw material. This affects our efficiency and our continuous supply of seed. In order to prevent this, we put a cylindrical shaft in the middle of the raw material shaft. As a result, the seeds do not accumulate in the middle of the raw material shaft, the work efficiency is also better, and the exit of the seeds collected in the centers from the working chamber becomes faster. We also achieve that the density of the raw material in the working chamber of the sawmill does not increase.

The structure of the working chamber of the sawing machine has a great impact on its productivity, consumed electricity, and the quality of the output products. and the structure of the raw material shaft has a great influence on the rotation of the saw blade, the front and lower aprons. depending on the amount of force that escapes from the model and the position of the lever, it separates them from the fiber and takes them out of the equipment through a screw conveyor.

The operation of the 5DP-130 type sawing gin is as follows: The supplier cleans the cotton drum from small impurities and gives the required amount of gin. In it, the cotton falls into the working chamber, forms a roll of raw material, and the saw teeth of the saw cylinder catch the fiber. Since the gap between the colosniks is smaller than the size of the seed, only the fiber passes through. The fiber in the saw tooth is separated from the tooth with the help of the air coming out of the slit of the air chamber behind the colostrum and delivered to the next process through the transfer pipe. When the fiber passes behind the colostrum, it is cleaned of impurities by a knife installed behind the saw, and they fall into the screw conveyor that takes the pulp away from the equipment will be issued [Page 1.148].

Conclusion: We installed a cylinder instead of the seeds collected in the working chamber of the 5DP-130 chainsaw, and as a result, the seeds collected in the centers get out of the working chamber faster. Also, by ensuring that the density of the raw material does not increase in the working chamber of the sawing machine, we achieve an increase in work efficiency.

REFERENCES:

1. A. Salimov, M. Akhmatov "Preliminary processing of cotton". Training manual. Tashkent. "Knowledge" 2005.
2. Babadzhanov M.A. "Technological process design" textbook, Tashkent, Cholpon-2009.
3. G. J. Jabborov "Technology of seed cotton processing". "Teacher" Tashkent-1987.

4. Odilzhanovich, T. K., Odilzhanovich, I. A., & Makhmudovna, N. M. (2021). Analysis of FLUFF in the Process of Lintering of Seeds. Central Asian journal of theoretical & applied sciences, 2(11), 26-28.

5. Odilzhanovich, T. K., Makhmudovna, N. M., & Odilzhanovich, I. A. (2021). The selection of the control parameters of the raw cotton electric sorter. Innovative Technologica: Journal of Methodical Research, 2(11),15.

6. Odiljonovich, T. Q. (2021). About automation of loading and unloading of cotton raw materials at cotton factory stations. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(10), 2068-2071.

7. Tashmirzaev Kodirjon Odilzhanovich, Ibragimov Akhadzhon Odilzhanovich, Dilshodjon Rasuljonovich Ahmadjonov, Assessment of cotton flow color in uster hvi system. American Journal Of Applied Science And Technology, 02-05, 11-17.

XORIJIY TILNI O'QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Saidova Moxinur Murodovna

Buxoro Davlat Universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi globollashuv muhitida ko'p tillilik shaxsning ijtimoiy jamiyatda muvaffaqiyatini ta'minlovchi omil ekanligi, o'quvchilarga kichik yoshdan boshlab xorijiy tilni o'rgatishning ahamiyati hamda o'quv jarayonida integrativ yondashuvdan foydalanish samaradorligi haqida fikrlar bayon etilgan. Xorijiy tilni o'qitishda integrativ yondashuvga turli xil nuqtayi nazardan ta'riflar, maqsadli til va boshqa fanlarni birlashtirish, maqsadli tilning nutq faoliyati turlarini qolganlaridan ajratmagan holda birgalikda rivojlantirib borish va maqsadli tilni madaniyat bilan integratsiyalashga oid ilmiy nazariy qarashlar tahlili keltirilgan va mualliflik tavsiyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, yondashuv, muhit, strategiya, integrativ yondashuv, nutq faoliyati turlari integratsiyasi, til va madaniyat integratsiyasi, ta'lim omillari, ko'p tillilik, integrativ jarayon, sohalar integratsiyasi.

Аннотация. В данной статье излагаются взгляды на то, что в сегодняшней глобализационной среде многоязычие является фактором, обеспечивающим успех личности в социальном обществе, важность обучения иностранному языку учащихся с раннего возраста, а также эффективность использования интегративного подхода в образовательном процессе. Даны определения интегративного подхода к обучению иностранному языку с разных точек зрения, приведен анализ научных теоретических взглядов на интеграцию целевого языка и других дисциплин, совместное развитие видов речевой деятельности целевого языка без отрыва от остальных, интеграция целевого языка с культурой и даны авторские рекомендации.

Ключевые слова: интеграция, подход, среда, стратегия, интегративный подход, интеграция видов речевой деятельности, интеграция языка и культуры, факторы образования, многоязычие, интегративный процесс, интеграция отраслей.

Annotation. This article describes the importance of multilingualism in today's globalization environment as a factor in ensuring an individual's success in social society, the importance of teaching students a foreign language from an early age, and the effectiveness of using an integrative approach in the learning process. In the

teaching of a foreign language, an analysis of scientific theoretical views on the integration of the target language and other disciplines from different points of view into the integrative approach, the joint development of the target language without separating the types of speech activity from the rest, and the integration of the target language with culture are presented and author's recommendations.

Keywords: integration, approach, environment, strategy, integrative approach, integration of types of speech activity, integration of language and culture, educational factors, multilingualism, integrative process, integration of fields.

Ta'lim transformatsiyasi ta'lim sohasida ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarga moslashish uchun ilg'or va fundamental o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Bunday transformatsiya ta'limning o'z maqsadi, usullari, texnologiyalari, mazmuni va baholanishiga ta'sir qiladi. Ta'lim transformatsiyasi muhitida o'quvchi yoshlarning sifatli bilimlar bilan qurollantirish yoshlarni kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda o'ziga xos imkoniyatga ega.

Globalashuv davrida ko'p tillilik shaxsning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaraladi. Turli tillarni bilish, aloqalarni yaxshilaydi, madaniy ravonlikni oshiradi, iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiradi, ta'lim va tadqiqot uchun yo'llar ochadi, shaxsiy o'sishni targ'ib qiladi va ijtimoiy integratsiyaga hissa qo'shadi. Jahon tajribasida tillarni o'qitishda turlicha yondashuvlardan foydalanib kelingan va ular muntazam ravishda takomillashtirib borilgan. Ular orasida integrativ yondashuv alohida o'ringa ega. Endigi fikr va mulohalarimiz "integratsiya" tushunchasining tasnifiga doir bo'ladi. 18-asrda "integratsiya" tushunchasi ilk marta G.Spenser tomonidan ayrim bo'laklar yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishi sifatida izohlangan. Bu tushuncha ilmiy termin sifatida pedagogika sohasiga o'tgan asr 80-yillarning birinchi yarmida kirib keldi va jadal suratlarida ijtimoiy hayotga, siyosat, axborot va boshqa sohalarda tadbiq etila boshlandi. 90-yillarga kelib esa til ta'limida "integratsiyalash" tushunchasi paydo bo'ldi. Integrativ yondashuv asosida ta'lim beruvchi birinchi institute California Institute of Integral studies bo'lib, 1968-yilda Kaliforniya shtatida tshkil topgan.

O'zbek tilining izohli lug'atida "integratsiya" so'ziga quyidagicha tasnif berilgan: "Integratsiya (lot.integratio) – tiklash, qaytadan ushlab, to'ldirish". Shuningdek, uning bir qator boshqa ma'nolari ham keltirib o'tilgan: 1. Ayrim qismlarning, elementlarning bog'liqlik holati, ularni qo'shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha; 2. Fanlarning yaqinlashishi va o'zaro bog'lanish jarayoni; 3.

Ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o'zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish.

Mashhur pedagoglar Y.Komenskiy, D.Lokk, I.Gerbart, M.Pestolatsi, K.Ushinskiy, didaktiklar A.Danilov, B.Maksimova, I.Zverev, S.Baranova, psixolog olimlar N.Talizina, Y.Samarina, G.Vergeles ishlarida ham "integratsiyalshgan ta'lim" tushunchasi turlicha tahlil qilingan. K.Ushinskiy "Uzuq-yuluq, bir-biri bilan bog'lanmagan bilimlar bilan to'ldirilgan bosh hamma narsa tartibsiz bo'lib yotgan, hatto egasining o'zi ham hech narsani axtarib topa olmaydigan omborxonaga o'xshaydi", deb ta'kidlagan.

R.Mavlanova (2012) integratsiya bu tafakkur o'sishi jarayonining turli qismlarini yaxlitlashdir, deb ta'kidlagan bo'lsa, B.M.Kedrov (1964), integratsiya bu turli xil fanlarni birlashtirish va ilmiy fanlarning o'zaro bog'lanishi, ularning bir butunga aylanishi ekanligi nazarda tutgan. L.N.Bahareva (2014) ham bu fikrga qo'shilib, bu ko'plab fanlarni umulashtirish va bog'lash jarayoni, yangi, butun, yaxlit bo'lim yaratishga yordam beruvchi, fanlararo amalga oshirishning yuqori ko'rinishidir, deb aytgan.

V.Zagvyazinskiy (2008) ta'limga integrativ yondashuvning o'qitish yaxlitligi tamoyiliga butkul tayanishi, ushbu yondashuv maqsad, mazmun, vosita, shakl va metodlar birligini namoyon qilishini ta'kidlagan. N.Borisova integrativ jarayonlarni o'rganish strategiyasi vas hart-sharoitlarini o'rganib, integrativ yondashuv ostida nafaqat ta'lim vositalarning birlashishi, o'zaro bog'liqlik, mazmun komponentlarini bir-biriga singdirish va sintez jarayonini, balki maxsus sharoitlarga, ta'lim muassasasi vazifalariga muvofiq intensive o'qitish metodlari ham tushunilishi kerakligini qayt etib o'tadi.

Shuningdek, X.Yulbarsova (2019)ga ko'ra, chet tillarini integrativ yondashuv asosida o'qitishda fanlararo aloqalarni kuchaytirish, turli fanlardan egallagan bilimlarni uzviy bog'lash, talablarning turli mavzularga oid axborotlarni to'plash, turli fanlardan kerakli ma'lumotlarni olish va ulardan nutqiy vaziyatga mos holda foydalanish kompetensiyasini shakllantirishgina emas, nutqiy faoliyat turlari – tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishni integratsiyalashtirib qo'llash ham nihoyatda muhim o'rin tutishini aytib, integratsiyaning turli xil adabiyotlarda quyidagi klassifikatsiyalari mavjudligini ko'rsatadi:

Horizontal integration – mavzularni gorizontal ketma-ketlikda jamlash;

Vertical integration – fanlarni vertical hoda qisman yaxlitlash;

Integration into the subject – fan ichki integratsiyasi, nutq faoliyati turlarining uyg'unlashuvi va yaxlitlanishi;

Integration within the subjects – fanlararo integratsiya, bir nechta sohaga yaqin bo'lgan fanlarni birlashtirish;

Full integration – to'liq integratsiya, integratsiyalashgan sistemada fanlarni va ularning komponentini ta'minlash;

Partial integration – qisman integratsiya, integrative unsurlari yoki sistemalari darajalarni qisman to'ldirish;

Quasi integration – to'liq bo'lmagan integratsiya esa mavhumlikka asoslangan integratsiyalashgan tizim munosabatlarning ortiqcha kuchlanishini nazarda tutadi;

Disintegration – integratsiya jarayonining kamligi bilan xarakterlanadi;

Episodic integration – epizodik integratsiya, integratsiyalashgan sistema orasidagi fanlarni to'liq bo'lmagan o'zaro munosabati hisoblanadi;

Periodic integration – jarayonli integratsiya, integratsiyalshgan fanlar sistemasini uzoq jarayonligi yoki yaqinligi bilan xarakterlanadi;

Sectorial integration – sektorli integratsiya, bir tashkilot ichida fanlarning o'zari faolligining namoyon bo'lishi;

Content-based integration – matnga doir integratsiya esa bir mavzu yoki matn bo'yicha nutq faoliyat turlarini rivojlantirish;

Task-based integration – vazifaviy integratsiya bir mavzu yoki matnga doir turli xilma xil mashq va topshiriqlardan integrativ foydalanishni ko'zda tutadi.

R.Simon (2022) ham integrativ yondashuv o'quvchilarga mazmunli kontekst orqali tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun haqiqiy til muhitini bera oladigan yondashuv deb qaragan, ya'ni to'rtta ko'nikma alohida izolyatsiyalangan holda emas, balki birga integratsiyalashgan holda rivojlanishi kerak. Quyida qator olimlarning xorijiy tilni o'qitishda integrativ yondashuvdan foydalanishning afzalliklari haqidagi fikrlari jamlangan (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

**Xorijiy tilda integrativ yondashuvdan foydalanish
haqida olimlarning fikri**

Olimlar	Xorijiy tilda integrativ yondashuvdan foydalanish haqida
Almarza Sanchez (2000)	Til o'rgatishda til ko'nikmalari integratsiyalansa, tilni o'rganish real hayotdagi kabi yaqinlashadi
Jing (2006)	Haqiqiy hayotda samarali va muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun til integratsiyasi muhim ahamiyatga ega va integrativ ko'nikmalar xorijiy tilini o'rgatishda katta foyda keltirishi mumkin.

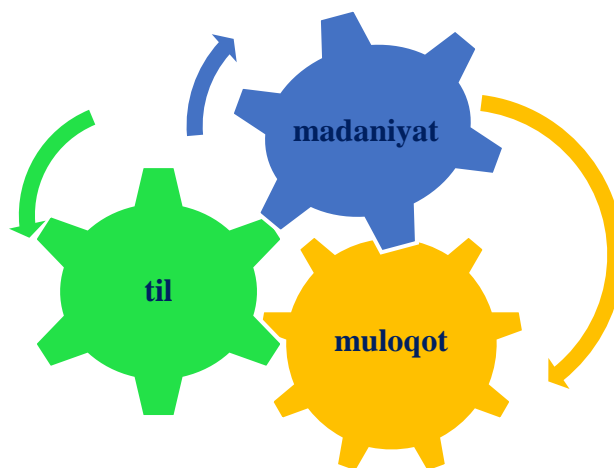
Oxford (2001)	Integrativ yondashuv xorijiy til o'rganuvchilarini haqiqiy tilga ochib beradi va ularni bu tilda tabiiy ravishda muloqot qilishga undaydi.
Mohan (1986)	Har bir til ko'nikma kundalik va real hayotdagi muloqotda alohida ishlatilmaydi, shuning uchun til o'rganishda ularning integratsiyasi hal qiluvchi nuqtadir.
Adeyemi (2010)	Integratsiyalashgan tilni o'rgatish yondashuvi o'quvchilarga boy va qiziqarli bo'lgan yanada keng qamrovli o'rganishni ta'minlaydi. Bu sinfdagi muhitni yanada qiziqarli qiladi va o'quvchilarni o'ylashga undaydi.
Mitrofanova & Chemezov (2011)	Til integratsiyasi o'quvchilarning til o'rganish motivatsiyasini oshirishi va o'quvchilar tomonidan materialni yaxshiroq tushunishiga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, shuni ta'kidlash joizki, integrativ yondashuv keng qamrovli tushuncha bo'lgani uchun, uni xorijiy tilni o'qitishda foydalalanishda 3 xil qarash mavjud. Birinchisi, maqsadli til va boshqa fanlarni birlashtirish (misol, CLIL – content and language learning), ya'ni yangi tilni turli sohalarga oid turli xil matnlar orqali o'rganish qarashi, ikkinchisi maqsadli tilning ko'nikmalarini (tinglab tushunish, o'qish, yozish, gapirish) integratsiyalash, ya'ni birini qolganlaridan ajratmagan holda birgalikda rivojlantirib borish, shuningdek, uchinchi qarash – bu maqsadli tilni madaniyat bilan integratsiyalashdir. O'nlab yillar davomida olimlar til ta'limida madaniyatning rolini yetarlicha to'g'ri baholay olishmagan. Kurs kitoblari va o'quv dasturi dizaynerlari til va madaniyat vazifalarini alohida ko'rib chiqqanlar. Biroq, masalaning haqiqati shundaki, bu ikkisi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik D.Brown(2011) tomonidan tasvirlanganidek uzviydir: “Til madaniyatning bir qismi, madaniyat esa tilning bir qismidir; ikkalasi bir-biri bilan chambarchas bog'langan, shuning uchun til yoki madaniyatning ahamiyatini yo'qotmasdan biri birini boshqasidan ajratib bo'lmaydi”.

Ayniqsa, AQSHda 5ta C – Five C's (ACTFL 1996) va Yevropa Ittifoqida Chet tillarni bilishning Umumyevropa xalqaro standarti - CEFR (Yevropa Kengashi 2001) paydo bo'lganidan beri madaniyat tushunchasini xorijiy til ta'limotiga kiritish bo'yicha keng qamrovli sa'y-harakatlar amalga oshirildi. 5ta C 1990-yillarning boshida Amerika Qo'shma Shtatlarida Chet tilini o'qitish bo'yicha Amerika Kengashi (American Council of Teaching Foreign Language) va assotsiatsiya tashkilotlari tomonidan qabul qilingan chet tili ta'limining milliy standartlaridir. Standartlar chet tillarida muloqot(communication)ga e'tiborni qaratish, boshqa madaniyat(cultures)lar haqidagi bilim va tushunchalarni rivojlantirish, boshqa fanlar

bilan aloqa(connections)larni o'rnatish, o'quvchilarning L1 va madaniyatlari va ularning chet tillari va madaniyatlari o'rtasida taqqoslash(comparision) va ko'p tilli hamjamiyat (communities)larda ishtirok etishni rag'batlantirishga chaqirdi. Shunday qilib, 5taC ni Qo'shma Shtatlardagi xorijiy tillar o'quv dasturiga madaniy tarkibni kiritish uchun asosiy turtki sifatida ko'rish mumkin. CEFRda ham plurimadaniyatning ahamiyati haqida qayd etilgan.

Schulz (2007)ga ko'ra tadqiqotchilar va olimlar madaniyatni o'rganish maqsadlari oddiy "madaniyat fakt sifatida" doirasidan tashqariga chiqishi va dunyoqarash, qadriyatlar va e'tiqodlar kabi turli madaniy istiqbollarni o'rganishga qaratilgan bo'lishi kerakligini ta'kidladilar. E.Hall(1976) "Agar jamiyat madaniyati aysberg bo'lsa, demak suv ustidagi ba'zi jihatlar ko'rinib turadi, lekin uning ostida kattaroq qismi yashiringan" degan fikrni olg'a surgan. Madaniyatning tashqi yoki ongli qismi biz ko'ra oladigan narsadir va aysbergning uchi bo'lib, xatti-harakatlar va ba'zi e'tiqodlarni o'z ichiga oladi. Madaniyatning ichki yoki ko'rimsiz qismi jamiyatning sirtidan pastda joylashgan bo'lib, xatti-harakatning asosi bo'lgan ba'zi e'tiqodlar, qadriyatlar va fikrlash shakllarini o'z ichiga oladi. M.Ennis (2015) esa til va madaniyat birgalikda insonlar orasidagi muloqotning shakllanishining ustuvor tamoyili ekanligini ta'kidladi. M.Ennis ularning aloqadorligini quyidagi rasm orqali ifoda etishga urindi (1-rasmga qarang):

1-rasm. Muloqot, til va madaniyatning o'zaro aloqadorligi

Yuqoridagi fikrlar va mulohazalar asosida shuni qayd etishimiz mumkinki, madaniyat va til o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgaligi tufayli xorijiy tillarni o'qitishda nafaqat 4 ta ko'nikma, nutq faoliyat turlarini integratsiyalash, balki madaniyatni ham birgalikda o'qitish yondashuvi o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tillarni integrativ yondashuv asosida o'rganish tilni tabiiy muhitda, boshqa fanlar va faoliyatlar bilan birga tadqiqotga asoslangan o'rgatishga urg'u

berish bo‘lib, o‘quvchilarga tilni kontekst ichida o‘rganishga imkon beradi, bu esa ularning tushunishini va saqlab qolishini oshiradi. Bu yondashuv talabalarga tillardan amaliy foydalanish, boshqa fanlarni yanada chuqurroq o‘rganish va madaniy e‘tirof etishni rivojlantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. M.M. Saidova Integrativ yondashuv asosida o‘quvchilarga koreys tilini o‘qitishda xalqaro hamkorlik tajribalarining ahamiyati // *Inter education & global study*. 2024. №6.
2. Saidova , M. (2024). Koreys tilining jahon va o‘zbekistonda ikkinchi xorijiy til sifatida ommalashuvi tendensiyalari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 2(7), 181–187.
3. Hall, E. (1976). *Beyond Culture*. Anchor.
4. Ennis, M. (2015). Toward an integrated approach to language, culture and communication. In Nash, N. & Bracci, L. (Eds.) *Intercultural Horizons*. (3-33). New Castle, Cambridge.

ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ И КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГИПЕРПАЗИИ ЭНДОМЕТРИЯ У ЖЕНЩИН РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА

Магзумова Н.М., Каримова К.О.

Ташкентская медицинская академия

Актуальность проблемы гиперплазии эндометрия (ГЭ) обусловлена высокой распространенностью, риском развития онкологической патологии. Своевременное определение факторов риска и диагностика патологии эндометрия позволяет устранить патологические очаги, сохранить, восстановить репродуктивную функцию и предупредить прогрессирование ГЭ. Мнения многих исследователей совпадают в том, что при отсутствии адекватного лечения ГЭ даже без атипии может малигнизироваться в карциному. Сложность и неоднородность патогенеза ГЭ создают затруднения в назначении терапии, поскольку до конца не ясны механизмы неэффективности гормонального лечения отдельных пациентов с ГЭ. Обзор литературы посвящен гиперплазии эндометрия, ее месту в структуре гинекологической заболеваемости, влиянию на снижение фертильности среди женщин репродуктивного возраста и росту онкологической патологии. Рассмотрены вопросы классификации, этиологические факторы, освещенные в современной отечественной и зарубежной литературе. Описаны возможные механизмы патогенеза, включая нарушение гормональной регуляции, факторов местного гуморального и клеточного иммунитета и молекулярных механизмов клеточной регуляции. Продемонстрированы современные критерии диагностики гиперпластических процессов в слизистой оболочке матки, в том числе морфометрические и иммуногистохимические критерии. Обзор литературных источников показал, что сведения о механизмах развития пролиферативных процессов в эндометрии остаются отрывочными и недостаточно систематизированными, поэтому оценка и интерпретация полученных данных требуют пристального внимания как к отдельным маркерам и их экспрессии, так и ко всему спектру реакций, в которых они принимают участие.

Цель исследования. Определение факторов риска развития гиперплазии эндометрия у женщин репродуктивного возраста.

Материал и методы. В исследование включены 53 пациенток (основная группа) в возрасте от 19 до 35, которые обратились в ЦЖЗ и гинекологическое

отделение ТМА с жалобами на кровотечение из половых путей. Всем пациенткам основной группы проведен необходимый объем обследования. Группу сравнения составили клиничко-лабораторные данные условно здоровых женщин без нарушения менструального цикла. Критериями включения в основную группу явились: репродуктивный возраст, нарушение менструального цикла, аномальное маточное кровотечение (АМК), гиперплазия эндометрия по УЗИ (измерены размеры матки, контуры и толщина эндометрия 14 мм и более). Критерии исключения из основной группы: атипичская гиперплазия эндометрия, рак эндометрия, тела и шейки матки, яичников, миома матки, эндометриоз, образования яичников, острые воспалительные заболевания органов малого таза. У 32 пациенток с ГЭ возраст менархе был 15-16 лет, ранний возраст менархе отмечался у 12%, в контрольной группе месячные начались в 13-14 лет. На болезненные и обильные месячные в период менархе указали достоверно большее число пациенток. У пациенток с ГЭ было выявлено статистически значимое достоверное различие по длительности менструального кровотечения ($8,2 \pm 1,2$ дня, в контроле - $4,5 \pm 0,6$ дня). При изучении анамнеза воспалительные заболевания половых органов выявлены у 86% обследованных, ожирение и метаболический синдром – у 60%, не вынашивание в анамнезе - у 50%, внутриматочными контрацептивами пользовались 8%.

Среди сопутствующих соматических заболеваний у 15% пациенток была артериальная гипертензия, у 10% - сахарный диабет, у 8% - порок сердца. Среди перенесенных детских инфекций наиболее часто в анамнезе отмечалась ветряная оспа (40%), эпидпаротит (17%) и краснуха (9%). Все женщины обратились к гинекологу в связи с задержкой менструации на срок от 30 до 45 дней и возникшим кровотечением. При объективном осмотре у всех пациенток отмечалось оволосение по женскому типу, у большинства был нормоценоз влагалища. У 12 пациенток основной и у 8 - контрольной группы при гинекологическом осмотре диагностирована фоновая патология шейки матки (эктопия шейки матки, деформация шейки матки). Преобладающими симптомами у пациенток основной группы и группы сравнения были обильные и длительные менструации - у 49 (92,4%), скудные темно-коричневые выделения до и (или) после менструации - у 40 (75,4%), болезненные менструации - у 44 (83%), диспареуния - у 30 (56,6%). При проведении УЗИ у всех пациенток основной группы выявлена обнаружена гиперплазия эндометрия 13-15 мм на фоне аномальных маточных кровотечений. У 25% женщин определялись единичные, интрамуральные

миоматозные узлы до 2 см, которые клинически не беспокоили женщин. При поступлении анемия легкой степени была у 68% женщин, которые получали антианемическую терапию. Для лечения аномальных маточных кровотечений на фоне гиперпластического процесса эндометрия у женщин репродуктивного возраста рекомендуется назначение комбинированных оральных контрацептивов (КОК) [3,7]. Пациенткам с АМК и гиперплазией эндометрия в возрасте от 19 до 32 лет был назначен индол-3-карбинол (ИЗС) – вещество природного происхождения, обладающее противоопухолевой специфической активностью. С учетом возраста женщин 33-35 лет, толщины эндометрия по УЗИ (более 15 мм) и выраженности кровопотери у 3 была проведена пейзаж-биопсия с последующим назначением КОК. При гиперплазии эндометрия механизм индол-3-карбинола заключается в снижении эстрогензависимой и эстрогеннезависимой пролиферации, подавлении воспаления, стимуляции апоптоза, стабилизации генома ингибированием ДНК-метилования и подавлением ДНК метилтрансферазы, подавлении процессов пролиферации и неоангиогенеза. Негормональное лекарственное средство (миомин) является эффективным в отношении гиперпластических процессов женской репродуктивной системы и оказывает положительное влияние при функциональных расстройствах, обусловленных гиперэстрогемией [1,5,8]. Индол нормализует метаболизм эстрадиола, подавляет и предупреждает рост гормонозависимых клеток. У женщин, которым было проведено лечение с использованием препарата миомин (2 таб. 2 раза в сут), через 3 месяца после лечения при цитологическом исследовании выявлены регрессивные изменения гиперплазии эндометрия, прогрессирования заболевания не отмечалось. На фоне приема препарата через 1 и 3 месяца у женщин проводился контроль клинических проявлений и толщины эндометрия. На фоне приема препарата наблюдалась нормализация менструального цикла и данных УЗИ (таблицаезультаты клинических исследований позволяют рекомендовать комплексный препарат природного происхождения миомин с антиэстрогенным, антипролиферативным и противоопухолевым действием для лечения простой неатипической гиперплазии эндометрия: женщинам репродуктивного возраста.

Таким образом, в развитии гиперплазии эндометрия у женщин репродуктивного возраста имеют значения инфекционный индекс (детские инфекции, воспалительных заболеваний гениталий) и соматическая патология (ожирение, гипертензия и др.). Препарат миомин в лечении простой неатипической гиперплазии эндометрия у женщин репродуктивного возраста

показал высокую эффективность. Удобство в использовании, безопасность и хорошая переносимость препарата обеспечивают высокую комплаентность пациентками рекомендованным режимом терапии. Негормональный препарат снижает процент женщин, имеющих альгодисменорею, обильные менструации и приводит к уменьшению или исчезновению большинства симптомов гиперплазии эндометрия у женщин репродуктивного возраста.

**"IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE
SUBJECT" HISTORY OF UZBEKISTAN " IN THE DEVELOPMENT OF
SOCIALLY ACTIVE CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS"**

TESHAYEV AZIZBEK TOYNOR OG'LI

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Abstract: One of the prerequisites in the world is the creation of socially active civil competence, which is important to increase human capital (Human Capital)² in the development of the abilities of young people of the 21st century to actively participate in scientific research in the "Data science"¹ Direction. Particular attention is paid to the fact that the social activism of each citizen in the requirements set out in the Copenhagen Council's document 3 on the criteria of humanity is an indicator that determines the progress of society. In this regard, the formation of leadership qualities in young people, their upbringing as a socially active person, through an excellent study of the history of the motherland, national spirituality, is gaining special relevance.

Keywords: axiological, acmeological, development of socially, environmental and information, pedagogical, communication technologies

Introduction:

Scientific research is being carried out on the implementation of programs that assess unique abilities in the personality of a CIVIC-socially active citizen in the educational system of developed countries of the world, including the United States, Japan, France, Russia, Germany, Singapore, England, in their research on improving educational efficiency. Developing socially active civic competence in young people in a Global educational environment, "...creation of a creative-innovative developing environment in teaching, leadership in education, content of creative, socio-personal qualities..."⁴, the need to apply technologies based on the integration of World educational programs in the education of active personnel who will succeed in the future, ensure the development of society.

In our country, "in harmony with the implementation of the concept of the new Uzbekistan - enlightened society, the formation of legal knowledge and culture in their minds by giving priority to the study of the history of the country to young people, teaching rich history, scientific and cultural heritage, national-religious values of our people "youth - The" reforms" to ensure the realization of the idea of the third renaissance under the slogan "the builders of new Uzbekistan" ...the country

is setting the task of 5"to train a high new generation of specialists with intellectual and spiritual potential, who are able to take the field and implement them with new initiatives and ideas for combing". In this sense"...the formation of a strong immunity against various ideological threats, in particular religious extremism, terrorism and other foreign ideas, is one of our main tasks by increasing youth activity in reforms to build a Democratic state and develop civil society, expanding the ranks of enterprising, ambitious youth, raising the culture of the use of youth legal, environmental and information and communication technologies”

Compliance of the study with the priorities of the development of Republican Science and technology. Dissertation research Republican Science and technology development I. "In the social, legal, economic, cultural, cultural, cultural and educational development of an informed society and a Democratic state, the formation of a system of innovative ideas and ways of their implementation" was carried out within the framework of the priority direction.

The degree of study of the problem. Issues of formation of social, spiritual activity in a person on the scale of our republic and education of the Civil position Q.Quranbayev, O.Musurmunova, M.Makhmudova, H.Tojiboyeva, I.Ergashev, A.Jumayev, G.Tulenova, I.Safarbuyayeva, G'.Pirnazarov, H.Khamzayev, S.The problems of improving the form, method and technologies of the formation of competencies in students are reflected in the research work of akkulovas.Asadov, N.Turdiyev, M.Vakhobov, R.Ishmuhamedov, N.Gurbanov, Y.Najmiddinova, K.Umataliyeva, A.Khodjabayev, U.It was analyzed in the research work of the mingboevs.

The purpose of the study is to improve the methodology of teaching the subject "history of Uzbekistan" in the development of socially active civic competence of students.

Objectives of the study:

Clarification of the importance of the content of socially active civil competence of students in the process of studying the subject” history of Uzbekistan " on the basis of prioritization of pedagogical and psychological opportunities and didactic principles;

improving the criteria for assessing the level of development of students by teaching socially active civil competence “history of Uzbekistan” on the basis of Project technology;

improving the model of teaching the subject "history of Uzbekistan" on the basis of innovative technologies aimed at improving socially active civil competence in students;

improving scientific and methodological recommendations on improving the effectiveness of teaching the subject “history of Uzbekistan” based on axiological, acmeological approaches in the development of socially active civil competence of students in the process of Higher Education.

The object of the study is the process of teaching the subject “history of Uzbekistan” in the development of socially active civil competence of students of higher educational institutions.

The subject of the study is the content, tools, forms and methods of developing socially active civil competence of students in the process of Higher Education.

Methods of research. When conducting research work, methods of comparative-critical study and analysis of political, philosophical, sociological, psychological, pedagogical literature on the problem; study of regulatory legal documents and literature on education; study of advanced pedagogical experiments in higher educational institutions, analysis and synthesis, Social Survey, sociometric methods, mathematical-statistical analysis of the results of a pedagogical experiment were used.

Conclusion

Based on the results of the study on improving the methodology of teaching the subject "history of Uzbekistan" in the development of socially active civil competence of students, the following conclusions were drawn:

The relevance and social significance of the development of socially active civil competence in students is established in the concept of educational development until 2030 as one of the important tasks to contribute to the development of society in ensuring the stability of a democratic society, achieve results such as economic development, the rise of legal culture, social justice and equality, solving global problems,

References:

1. Teshayev A.T. Akmeologik yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish //Pedagogik mahorat - Buxoro, 2024. №3. – B.161-165. (13 00 00 №23)
2. Teshayev A.T. Akmeologik yondashuv asosida «O‘zbekiston tarixi» fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish orqali talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish modeli //Pedagogika jurnali 2024, 5-son, B. 33-36. (13 00 00 №6)
3. Teshayev A.T. “O‘zbekiston tarixi” fanini o‘qitish metodikasi mazmunini talabalarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish asosida takomillashtirish

// Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali Impact Factor: 8.2 | 2181-3035 | № 14(51) B. 63-71. (13 00 00 №39)

4. Teshayev A.T. Talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetentligini rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar tahlili //“Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnali. 4(12)2024. B.161-165. (13 00 00 №38)

ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ҚЎЛЛАБ- ҚУВВАТЛАШ ВА БОШҚАРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Усманова Муниса Нуралиевна
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Ҳозирги кунда саноат жиҳатидан ривожланган давлатларда Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ўсишининг 80-95% техника ва технологияларда мужассамлаштирилган янги билимлар ҳиссасига тўғри келмоқда. “Янги иқтисодиётнинг” жадал ривожланиши, капитал ва янги технологиялар бозорлари ўртасида ўзаро боғлиқлик, билимлар, технологиялар ва хизматларнинг кенг миқёсларда яратилиши минтақанинг инновацион ривожланишига асос бўлади.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасига кўра кенг инновацион фаоллик йирик бизнес томонидан амалга оширилади. Европа Иттифоқи мамлакатларида йирик корхоналарнинг 80 % ва кичик корхоналарнинг фақат учдан бир қисмигина инновацион фаол ҳисобланади. Тадқиқот ва ишланмалар учун ЯИМда 56%, АҚШда-63%, Японияда-74% ҳукумат томонидан ички харажатлар ҳисобига таъминланади. Ривожланган мамлакатларда технологик инновацияларни амалга ошираётган саноат корхоналарини жами саноат корхоналардаги улуши 43,7 % дан 69,7% гачани ташкил этмоқда. Шу сабабли минтақа саноатини ривожлантиришда инновацион фаолиятни рағбатлантириш бўйича жаҳон тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Ҳозирда кўпгина университетлар технологиялар трансфери бўйича ўз имкониятларига эга бўлганлари учун бундай университетлар “Тадбиркорлик университетлари” номини олган. Университетлар учун лабораториядан саноатга технологияларнинг самарали ва хавфсиз ўтиш йўлларида бири бўлиб ёш тадқиқотчиларни саноат компанияларига ишга олиниши бўйича табиий ҳаракати ҳисобланади (ҳар йили 10 %).

Янги технологияларни узатишнинг яна бир йўли бўлиб, университетлар таркибида ташкил этилувчи бизнес-марказлар, илмий технологик парклар, бизнес инкубаторлар ва бошқа инновацион инфратузилма объектлари ҳисобланади. Тадбиркорлик университетлари билимларни амалиётда қўллаб, натижаларни янги таълим фанларига киритади ҳамда интерактив инновацион моделни шакллантиришда иштирок этади.

АҚШ кўп йиллар давомида саноат ва инновацион тараққиётнинг жаҳондаги етакчиси ҳисобланиб келган. 1970 йилларда мамлакатда янги ғоя ва технологияларни тарқатишнинг ахборот механизми ишлаб чиқарилган. Бу фаолият илмий-техник ахборот ва федерал лабораториялар консорсиумининг миллий маркази томонидан амалга оширилган эди. Унда барча давлат муассасаларининг илмий тадқиқот натижалари бўйича маълумотлар йиғилган. Ушбу марказга 300 дан ортиқ федерал илмий марказлар кирган.

1980 йилларда кашфиётлардан фойдаланишнинг янги соҳаларини излаб топиш ҳамда ўз ички ресурслари ҳисобига хусусий компаниялар томонидан модификациялашни қўллаб қувватлаш бўйича норматив ҳуқуқий актлар қабул қилинди. Ушбу актга мувофиқ илмий тадқиқот бўлимига эга ҳар қандай давлат тузилмаси бошқа соҳаларга технологияларни татбиқ қилиш соҳасини кенгайтириш учун бюджетини камида 0,5%ни сарфлаши лозим эди.

“Уч спирал” асосида минтақани инновацион ривожлантиришда ҳам АҚШ етакчи ҳисобланади. Айниқса, Массачусет технология университети бу борада етакчидир. Бунда университет раҳбарияти кимё ва физика каби фанларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратди. 1930 йилларда университет физикларни ишга олиш жараёнида фундаментал илмларни амалиётда қўлловчи мутахассисларга алоҳида эътибор қаратди. 1846 йилда Уилям Бартон Роджерс Берган томонидан “Университет-ишлаб чиқариш” узок муддатли муносабатлар ғояси бу тадбирнинг асосий марказига айланди. Натижада дунё рейтингларида юқори ўринларни эгаллаган 150 та университет АҚШ миллий инновацион тизимининг асосига айланди. Браун, Гарвард, Ел, Колумбия, Пенсилвания, Пристон университетлари шулар жумласидандир. Шунингдек, Беркли, Стенфорд университетлари, Массачусет технологик институти, Вискон университети йирик илмий ва таълим марказларига айланди.

“Уч спирал”ни АҚШда яхши ривожланишида 1980 йилда Бея Доул (Bayh –Dole act)) акти деб номланган патент ва савдо белгилари бўйича қонунчиликка ўзгартиришлар киритилиши муҳим аҳамият касб этди. Ушбу акт бир ҳудуд доирасида университетлар, кичик бизнес субъектлари ва нотижорат ташкилотларини давлат бюджетидан молиялаштириладиган кашфиётларни бошқариш бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятларни бўйнига олиш имкониятини берди. Бунинг ҳисобига университетларга қуйидаги мажбуриятлар юкланган эди:

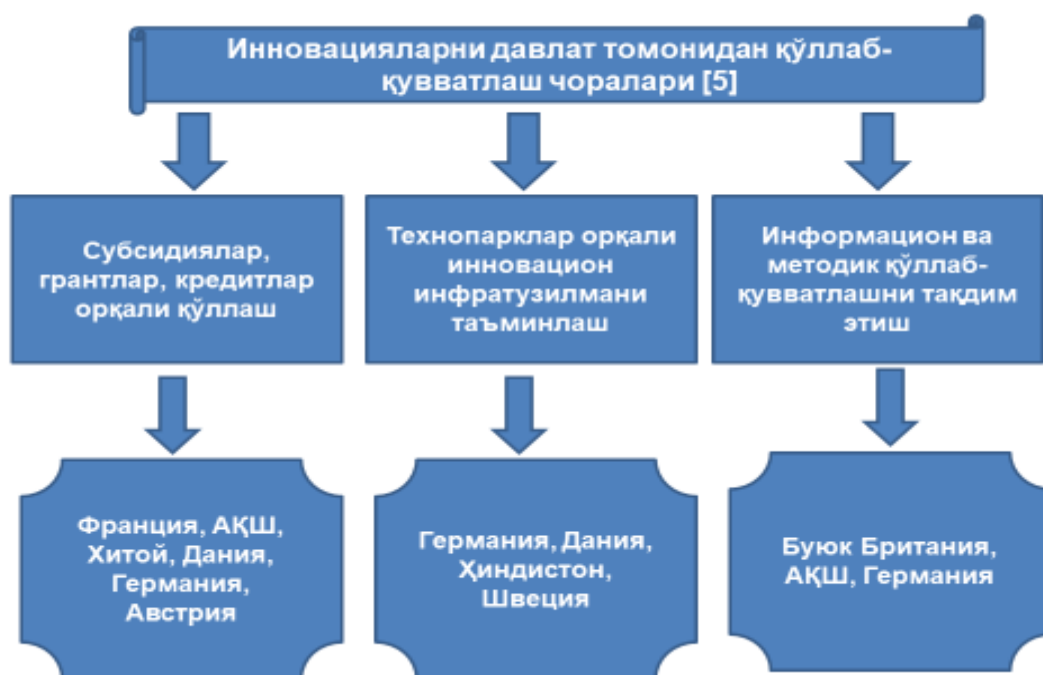
- грантлар ҳисобига молиялаштирилган тадқиқотлар бўйича амалга оширилган ҳар қандай грантлар бўйича давлатга маълумот бериб бориш;
- кашфиётнинг номини аниқлаш;
- кашфиётларни патентлаштириш;
- ишланмаларни молиялаштирувчи ташкилотлар бўйича маълумот бериш;
- технологияларни тижоратлаштириш бўйича фаол сиёсат олиб бориш;
- давлат ташкилотларидан рухсатсиз учинчи шахсларга кашфиётлардан фойдаланиш ҳуқуқини бермаслик;
- кашфиётларни биринчи ўринда саноат ва кичик бизнесга сотиш.

Шу билан бирга саноати кучли ривожланган АҚШ ва Японияда инновациянинг давлат томонидан қуйидаги йўналишлари қўллаб-қувватланмоқда.

Бугунги кунда Японияда давлат томонидан қўллаб-қуватланадиган инновацион фаолият йўналишлари:

- *биотехнология
- *медицина ускуналари
- *телекоммуникацион технологиялар
- *информацион технологиялар
- *электроника
- *авиакосмик технологиялар

Бундан ташқари, магистрлик диссертация ишида инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чораларини ривожланган давлатлар мисолида тадқиқ этилди (1-расм).

1-расм. Инновацияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чоралари

Саноат соҳасини ривожлантириш соҳасида амалга оширилган сиёсат Германияни нафақатгина Европанинг эмас, балки бутун бир дунёда иқтисодий тараққиётнинг етакчисига айлантирди. Илмий тадқиқот ва инновацион тараққиёт Германиянинг саноат мажмуаси учун муҳим вазифани амалга оширди. Немис корхоналари учун янги ёки яхшироқ ишлаб чиқариш воситалари ва технологиялари, хом-ашё материаллари ва дастурий таъминотни кенг доирада ва тезда татбиқ этиш асосий мақсад этиб белгиланган эди. XX асрнинг 80 йилларида Германияда илмий тадқиқот фаолиятини ривожлантиришда асосий эътибор минтақалардаги йирик саноатга қаратилди. Бу йўналиш учун молиялаштириш жами тадқиқот ва тараққиёт харажатларини 2/3 қисмини ташкил этди.

2006 йилда Германияда Инновацион ва технологик тараққиёт Стратегияси қабул қилинди. Стратегияда миллий инновацион соҳасидаги хатти-ҳаракатларнинг асосий йўналишлари ҳамда уларни амалга ошириш инструментлари минтақавий нуқтаи назардан аниқ ифодаланган эди. Ушбу ҳужжат Германияни жаҳонда илм фанни ривожланишини ҳисобга олган ҳолда технологик соҳадаги янги йўналишларини белгилаб берди. Стратегияда миллий хўжалик учун устунликка эга бўлган 17 та етакчи тармоқлар аниқланди. Улар учун узоқ муддатли тараққиёт дастури ишлаб чиқилди.

Давлат томонидан инновацион фаолиятни қўллаб-қувватлаш ва бошқариш бўйича хорижий тажриба шуни кўрсатадики, самарали инновацион сиёсат иқтисодий ўсишнинг муҳим драйвери бўлиб хизмат қилади. АҚШ, Германия, Жанубий Корея ва Сингапур каби мамлакатлар тажрибаси инновацияларни ривожлантириш учун комплекс ёндашувнинг аҳамиятини намоён қилади.

Бунда давлатнинг стратегик ролини белгиловчи қуйидаги жиҳатлар муҳим аҳамият касб этади:

- **Молиявий қўллаб-қувватлаш ва грантлар:** Илмий тадқиқотларни молиялаштириш ва стартапларни қўллаб-қувватлаш учун давлат бюджетидан маблағ ажратиш самарали натижалар беради.

- **Инфратузилмани ривожлантириш:** Технопарклар, инновация марказлари ва кластерларни ташкил этиш орқали инновацион экотизимни шакллантириш.

- **Хусусий сектор билан ҳамкорлик:** Давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш инновацияларни амалга оширишда муҳим роль ўйнайди.

- **Интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш:** Инновациялар ва янги технологияларнинг ҳуқуқий муҳофазасини таъминлаш сармояларни жалб қилиш ва янги ишланмаларни рағбатлантириш учун зарурдир.

- **Халқаро ҳамкорлик:** Илмий изланишларнинг глобаллашувини таъминлаш, халқаро тажриба ва технологиялардан самарали фойдаланиш инновацияларни янада ривожлантиради.

Ўзбекистонда хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда, инновацион сиёсатни ривожлантириш учун қатор чора-тадбирлар жорий этилиши лозим. Бунда илмий тадқиқотларни молиялаштиришни ошириш, инновацион инфратузилмани ривожлантириш ва хусусий сектор билан самарали ҳамкорлик механизмларини шакллантириш устувор йўналишлардан бўлиши керак.

Шу тариқа, хориж тажрибаси Ўзбекистон шароитида инновацияларнинг иқтисодий тармоқларига интеграциясини жадаллаштиришга ёрдам бериши ва мамлакатнинг глобал рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги “2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-165-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.
3. Отажонов Ш.И. Ўзбекистонда инновацион кластерларни ривожлантириш истиқболлари. Монография. –Т.: Ilmiy-texnika axboroti-press. 2017. - 248 б.

**O'zbekiston sharoitida DMTM larida gimenolepidoz kassalligining
profilaktikasi va kasallikka qarshi chora tadbirlar olib borish**

Toshkent Tibbiyot akademiyasi

Olimjonova Go'zal Olimjon qizi

Annotatsiya

Xozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi bo'ylab davlat maktabgacha ta'lim tizimi muassasalarida bolalar yaxshi va sifatli ta'lim olishi, yaxshi va sifatli taomlanishiga doir keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda va buning samarali natijasi sifatida biz bolalar orasida gelmint kasalliklari bilan uchrash xolatlari kam qayd etilyotganini ko'rishimiz mumkin. Gelmintlar inson organizmida turli xil og'ir kasalliklarni keltirib chiqaradi va ayniqsa bolalarda xotira pasayishi kabi xolatlar ko'p uchraydi. Odamlarda gijjalarning 150 dan ortiq turi uchraydi va barcha turlari inson xazm qilish sistemasida qator kasalliklarni keltirib chiqarishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Parazitizm, gelmint, invaziya, autoreinvaziya

Geminolepidoz kasalligi xaqida umumiy ma'lumot

Pakana gijja (*Hymenolepis nana*). Odanda uchraydigan gimenolepidoz kasalligining qo'zg'atuvchisi hisoblanadi. Hamma joyda tarqalgan bo'lib, asosiy qismi ko'proq bolalarda uchraydi. Parazit tuzilishiga to'xtaladigan bo'lsak Parazitning tanasi boshqa tasmali chuvalchablardan farqli ravishda kichikroqdir, uzunligi 1 sm dan 4,5 sm gacha bo'ladi. Voyaga yetgan chuvalchang ingichka ichakda parazitlik qiladi. Yetilgan nozik bo'g'imlari ichakda yemirilgandan so'ng, tuxumlari ichakka o'tadi va axlat bilan tashqariga chiqadi. Parazitning tuxumlari yuvilmagan sabzavot, ifloslangan suv yoki iflos qo'llar orqali odam organizmiga tushadi. Oshqozonda tuxumning pardasi erib, ichidan onkosfera chiqadi. Onkosferalar ingichka ichakka tushganidan keyin ichak vorsinkalariga kirib oladi va shu yerda 2-3- kundan keyin finnalarga (sistetserkoidlarga) aylanadi. Bular o'sib vorsinkalar to'qimasini yemiradi va ichak yo'lga tushadi. Parazit ichakning shilliq pardasiga skoleksi bilan yopishadi, u yerda o'sadi, voyaga yetadi. Gimenolepidozda autoinvaziya kuzatilishi mumkin. Gimenolepidoz manbayi bo'lib gimenolepidoz bilan kasallangan odam hisoblanadi, chunki bemor parazit tuxumini tashqi muhitga tarqatadi.

Tashxisi: Parazitologik tashxis bemor axlatida gijja tuxumlari topilishiga asoslangan.

Shaxsiy profilaktika: Umumiy gigiyena qoidalariga qat'iy rioya qilishdan iborat.

Jamoat profilaktikasi: Gimnolepidoz bilan og'rigan odamlarni aniqlash va ularni davolash, suv va iste'mol qilinadigan ovqatlarning ifloslanishidan saqlash kerak. Gimnolepidozning oldini olish uchun aholi orasida keng tushuntirish ishlari olib borish, pokizalikga rioya qilish muhim. Ayniqsa, yasli-bog'chaga qatnaydigan bolalarning har biriga alohida tuvak bo'lishi va qo'llarini bot-bot sovunlab yuvib turishiga alohida e'tibor berish lozim. Aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash, chala pishirilgan ovqatni iste'mol qilmaslik, ko'kat va mevalarni obdon yuvib ishlatish, xom go'sht to'g'rashga ishlatiladigan taxtakachni pishganiga ishlatmaslik Gelmintlar va gimnolepidozning keskin kamayishiga olib keladi. Ko'katlarni ishlatishdan 1 soat oldin 3%li osh tuzi eritmasiga solib qo'yib, keyin yaxshilab chayib tashlansa, gijja tuxumlari butkul yo'qoladi. Gijjalarning turiga qarab gelmintlarning davosi har xil. Bemorni davolashda yaxshi naf beradigan dorilar mavjud. Ularni faqat shifokor bilan maslahatlashib qo'llash lozim.

Gimnolepidoz kasalligi profilaktikasi ayniqda DMTM larida keng ko'lamda olib borilishi kerak bunga sabab tarbiyalanuvchi bolalar asosan kundalik kun tartibini muassasa xududida o'tkazishadi u yerda uch maxal ovqatlanib ta'lim olishadi bundan ko'rinib turibdiki kasallik profilaktikasi nazorati muassasa xududida kuchli nazoratga olinishi kerak. Xozirgi kunda gimnolepidoz kasalligi ancha bartaraf etilgan bo'lib axoli orasida kam foiz miqdorda uchrash xolatlari qayd etilmoqda. Shifokorlar tomonidan mahalla fuqarolar yig'inlariga tashrif buyurilib axoli oilalariga kasallikning yuqish yo'llari ayniqsa yosh bolali yosh oilalar farzandlariga etiborli bo'lishlari ularga sifatli va toza oziq ovqat maxsulotlari istemoli bo'yicha kerakli va sifatli ma'lumotlar berib kelinmoqda. Toshkent Shahar Shayxontoxur tumani 84-mtm da izlanishlar olib borilganda gimnolepidoz kasalligi bilan bog'liq quyidagi xolatlar qayd etildi bunga binoan

	Guruxlar soni	Tarbiyalanuvchilar yoshi	Tarbiyalanuvchilar soni	Kasallik qayd etilish xolati
	1-gurux	3 yoshdagi (kichik yoshdagi bolalar)	30	1 ta
	2-gurux	3 yoshdagi (kichik yoshdagi bolalar)	28	-

	3-gurux	4 yoshdagi (kichik katta gurux)	30	5 ta
	4-gurux	4 yoshdagi (kichik katta gurux)	30	3 ta
	5-gurux	5 yoshdagi (katta gurux)	30	3 ta
	6-gurux	5 yoshdagi (katta gurux)	30	2 ta
	7-gurux	5-6 yoshdagi (tayyorlov guruxi)	30	2 ta
	8-gurux	6-7,yoshdagi (maktabgacha tayyorlov)	30	-
	9-gurux	6-7,yoshdagi (maktabgacha tayyorlov)	30	-

Yuqoridagi xolatga asoslanib maktabgacha ta'lim muassasalarida kasallik ancha kam xolatda uchragani va yaxshi natija ekanligini ko'rishimiz mumkin. Kasallikni butunlay bartaraf etish bo'yicha bolalarni kuchli shaxsiy gigiena qoidalariga o'rgatish va ta'lim muassasiga kelganda tarbiyachi nazorati bilan xamkorlikda kunlik tartibni to'g'ri olib borishdan iborat. Kassalikni yuqishini oldi olinsan kasal bolalar va bemorlar soni kamayishini ko'rishimiz mumkin. Kasallik tarixi vas hu kasallik bo'yicha ma'lumotlar axoli kesimida o'rganilayotgan davrda shu narsa ma'lum bo'ldiki kasallik shaxar sharoitida kamroq qayd etilgan aksincha xolatlar qishloq chekka chekka xududlarda ko'proq qayd etilgan bundan ko'rinib turibdiki kasallikni kamaytirishni eng samarali usuli gigiena qoidalari xisoblanadi.

Xulosa

Gelmintozlar odamlarda xavfli kasalliklarni keltirib chiqaradigan kasalliklar xisoblanib axoli orasida keng tarqalgan. Odamda gijjalarning 150 dan ortiq turi uchraydi. Yashash sharoitlari: iqlim, tuproqning holati, dehqonchilik xususiyatlari va aholining gigiyenik ko'nikmalari darajasiga qarab turli mintaqalarda turli xil gijjalar uchraydi. Gelmintozlar kechishida o'tkir va surunkali davr farq qilinadi. Olimlar orasida odamda gelmintlarning bo'lishi ma'lum jihatdan uning qon

guruhiga ham bog'liq degan fikrlar mavjud. O'zbekistonda Gelmintlardan enterobioz, gimenolepidoz va askaridoz ko'proq uchraydi. Gelmintlar odamning nafas olishi, ovqat hazm qilishi, muskul sistemasi, jigar, taloq, qon, miya, ko'z va boshqa a'zolarida parazitlik qiladi. Gijjalarning xili, soni va qaysi a'zoda bo'lishiga qarab kasallik har xil kechadi. Gelmint kasalliklarida odamning vazni hamisha kamayadi, u lanj, injiq bo'lib qoladi, boshi aylanadi. Gijja ichakda bo'lsa, ich qotadi yoki ich ketadi, ko'ngil ayniydi, ba'zan bemor qayt qiladi, jigarda bo'lsa, ko'z oqi va badan sarg'ayadi, o'pkada bo'lsa, yo'tal tutadi. Gimenolepidozda ko'pincha mehnat qobiliyati pasayadi, bola yaxshi o'smaydi, xotirasi susayadi. Gijjalarning lichinkalari yoki tuxumlari topilishiga qarab tashxis qo'yiladi. Serologik reaksiyalar (immun fluoressentlash, bevosita gemag-glyutinatsiya reaksiyalari) dan foydalanish gelmintlarni erta aniqlash va vaqtida tashhis qo'yish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1) "Biologiyaning Konseptual asoslari" S. S.Fayzullayev I.T. Azimov U.E. Raxmatov-2020
- 2) P.X. Xoliqov A.Q. Qurbonov A.D. Daminov "Tibbiy biologiya va genetika"
- 3) Sylvia Marder, Michael Windelspecht. "Human Biology"-2015
- 4) K.N.Nishanbayev, P.R.Alimxodjayeva, D, J.Xamidov. "Медицинская биология и генетика -2008.

A FIBONACCI-BASED APPROACH TO ENHANCING VR TRAINING EFFICIENCY: EVIDENCE FROM ENGLISH FOR TECHNICAL FIELDS

Temirova Rayhona Shahobiddin qizi

Teacher, Department of Western Languages, Oriental University, Tashkent,
Uzbekistan

Abstract

This study explores the development of an efficient method for establishing virtual reality (VR) educational laboratories, with a specific focus on English for technical fields. Research indicates that VR-based instructional methods can boost comprehension rates to 75–90% and expedite knowledge acquisition by up to four times compared to traditional teaching. However, extended VR sessions often lead to adverse physical and cognitive effects such as dizziness, eye strain, and fatigue. To address these issues, we propose a Fibonacci-based approach to structuring VR laboratory sessions. By organizing learning intervals according to the Fibonacci sequence and integrating short, periodic breaks, this method enables smoother cognitive transitions, reduces physical discomfort, and optimizes students' adaptation to and from the virtual environment. A comparative experiment involving 24 students showed that participants who followed the Fibonacci-based method demonstrated statistically significant improvements in learning outcomes and overall well-being when compared to those in continuous VR sessions ($p < 0.05$).

Keywords: Virtual Reality, Fibonacci Sequence, Technical Education, VR Laboratories, Learning Efficiency, Cognitive Adaptation, Student Health

1. Introduction

Recent developments in educational technology underscore virtual reality (VR) as a powerful tool for enhancing student engagement and learning outcomes, particularly in technical fields. Studies show that VR-based laboratories can elevate comprehension rates to 75–90% and accelerate mastery by four times compared to

conventional methods. This surge in VR adoption is evident in the increasing number of universities implementing VR-based modules (see Figure 1).

Despite these advances, continuous VR sessions without systematic breaks can cause dizziness, nausea, and eye fatigue, particularly for students unaccustomed to extended immersion. Moreover, transitioning between virtual and real-world contexts can be cognitively demanding. Consequently, this paper introduces a Fibonacci-based scheduling approach to break VR sessions into intervals that align with natural cognitive and physiological rhythms.

2. Literature Review

2.1 VR in Training and Education

Caroline W. (2024) observed that VR training can outperform conventional pedagogies by offering immersive and interactive experiences that enhance retention. Aneesh K. (2024) highlighted VR's transformative role in corporate skills training, enabling realistic, hands-on simulations for accelerated learning. Similarly, Doug D. (2024) presented ten case studies affirming VR's capacity to offer impactful and memorable instruction.

2.2 Fibonacci Sequence in Nature and Learning

The Fibonacci sequence (1, 1, 2, 3, 5, 8, ...) frequently appears in natural and biological contexts. Elias D.F. (2024) discusses how Fibonacci numbers surface in human growth patterns. Sacco R.G. (2018) and Ravindra C. & Rengan V. (2022) elaborate on Fibonacci's role in synchronicity and human anatomical structures. Kaygin et al. (2011) further show that contextualizing mathematical concepts like the Fibonacci sequence can significantly improve comprehension and application in educational settings.

Collectively, these studies underscore VR's potential to revolutionize modern education and confirm the pedagogical promise of applying Fibonacci-based timing structures to optimize cognitive function and minimize fatigue.

3. Method

A comparative, experimental research design was employed to investigate whether a Fibonacci-based scheduling approach could address the known challenges of continuous VR sessions. Twenty-four students were randomly assigned into two groups:

- **Traditional VR Group (12 students):** Experienced continuous VR sessions without structured breaks.
- **Fibonacci VR Group (12 students):** Engaged in VR sessions structured according to Fibonacci time intervals, interspersed with 2–5 minute breaks.

3.1 Data Collection and Analysis

Quantitative data included task completion rates, adaptation measures (e.g., dizziness, eye strain, cognitive fatigue), and academic performance. An independent t-test was conducted to determine statistical significance between the two groups. The threshold was set at $p < 0.05$.

4. Development of Teaching Stages

Human developmental processes often follow the Fibonacci sequence in rhythms and cycles. Drawing on the Fibonacci Life Chart Method (FLCM), each Fibonacci number can represent distinct human and cognitive development stages. Structuring VR sessions based on these intervals may, therefore, capitalize on natural learning rhythms.

- **Segmenting VR Time:** Learning intervals are allocated according to Fibonacci numbers (e.g., 3, 5, 8, 13 minutes), incrementally extending immersion while providing short breaks.
- **Short Breaks:** Each interval is followed by 2–5 minute breaks. This prevents eye strain and mental fatigue, enabling cognitive and physical recalibration.
- **Task Complexity:** The learning content is divided into seven levels, escalating in difficulty. During an 80-minute practical session, students

gradually increase their VR exposure while targeting progressively complex tasks.

5. Structured Lesson Processes

To optimize cognitive load and reduce fatigue, the lesson sequence is meticulously organized (Table 1). Each step leverages short, strategically placed breaks to align with natural rhythms and maintain student well-being.

PROCESS OF LESSON	Break Time	Lesson Time
I. Starting class	–	3 min
II. Warm-up	–	5 min
III. Introduction of the class	–	2 min
Break – Watching result	1 min	–
IV. Adapting eyes for VR	–	3 min
Break – Watching result	1 min	–
V. Adapting body to the VR	–	5 min
Break – Watching result	2 min	–
VI. Starting VR with pre-task	–	8 min
Break – Watching result	3 min	–
VII. Main task activity	–	13 min
Break – Watching result	3 min	–
VI. Post-task	–	8 min
Break – Watching result	2 min	–
V. Conclusion	–	5 min
Break – Homework	2 min	–
III. Assessment part	–	3 min

This structured plan ensures students adapt incrementally to the VR environment, minimizing physical and cognitive stress. Brief intermissions also help students reflect on progress and retain new information more effectively.

6. Practical Section and Results

Twenty-four students were evaluated using both continuous VR sessions (Traditional Group) and Fibonacci-based sessions (Fibonacci Group). Both academic performance and physiological/cognitive comfort were measured. A t-test

(df = 22) yielded $p = 8.85 \times 10^{-10}$ – 108.85×10^{-10} , which is well below 0.05, indicating a highly significant difference favoring the Fibonacci-based method.

6.1 T-test Analysis

- **Null Hypothesis (H_0):** No difference exists between the traditional and Fibonacci-based VR methods.
- **Alternative Hypothesis (H_1):** There is a significant difference between these two methods.

Given that $p < 0.05$, H_0 is rejected, affirming that structuring VR sessions according to Fibonacci intervals meaningfully improves student performance and health outcomes.

7. Conclusion

This research demonstrates that applying a Fibonacci-based schedule in VR laboratories enhances student learning, minimizes cognitive and physical strain, and eases transitions between virtual and real environments. The results have immediate implications for instructional design in technical fields, including English for Specific Purposes (ESP) courses. Short, structured segments of VR immersion, interspersed with periodic breaks, provide students sufficient time to adapt cognitively and physically, thus maximizing retention and performance.

References

- Caroline W. (2024). *Is VR training more efficient than other learning methods?* – FrontCore. [FrontCore Blog](#)
- Aneesh K. (2024). *Immersive learning takes center stage: VR training transforms employee skills.* Chief Learning Officer. [Chief Learning Officer](#)
- Elias D.F. (2024). *How Fibonacci Effects Nature Of Humans?—Nature's Mathematical Marvel.* Medium. <https://medium.com/@eliasdfazel/how-fibonacci-effects-nature-of-humans-natures-mathematical-marvel-6080fb675375>
- Sacco R.G. (2018). *Fibonacci Harmonics: A New Mathematical Model of Synchronicity.* *Applied Mathematics.* <https://doi.org/10.4236/am.2018.96048>

- Kaygin B., Balçin B., Yıldız C., & Arslan S. (2011). The effect of teaching the subject of Fibonacci numbers and golden ratio through the history of mathematics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 961–965. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.221>
- Ravindra C., & Rengan V. (2022). A Systematic Review of Fibonacci Sequence in the Human Abdominal Wall: Facts and Reality. *Cureus*, 14(12), e33072. <https://doi.org/10.7759/cureus.33072>
- Doug D. (2024). *10 Case Studies: Learn How VR Enhances Training / Interplay*. Interplay Learning. <https://www.interplaylearning.com/blog/virtual-reality-increases-training-effectiveness-10-case-studies/>

XORIJIY TALABALAR IJTIMOYIY MOSLASHUV JARAYONINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Matchanova Nargiza To'iqinovna - Ma'mun universiteti "Psixologiya va tibbiyot" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayonining asosiy xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Talabalar turli madaniy, ijtimoiy va psixologik muhitga moslashish jarayonida duch keladigan muammolar, ularni yengib o'tish strategiyalari, shuningdek, bu jarayonning ta'lim sifatiga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda xorijiy talabalarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va samarali moslashuv jarayonini tashkil etish usullari haqida amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy talabalar, ijtimoiy moslashuv, madaniy moslashuv, ta'lim tizimi, psixologik qo'llab-quvvatlash, integratsiya, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Kirish: Bugungi globallashtirish davrida xalqaro ta'lim jarayonlari jadal rivojlanmoqda. Turli mamlakatlardan kelgan xorijiy talabalar ta'lim muassasalarining muhim qismi bo'lib, ular o'zlari uchun yangi bo'lgan madaniy va ijtimoiy muhitga moslashishga harakat qilishadi. Ammo bu jarayon ko'pincha turli qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi, jumladan, yangi madaniyatga moslashish, til to'sig'i, ta'lim tizimining o'ziga xosligi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi. Mazkur tadqiqot xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayonining asosiy xususiyatlarini o'rganishga, mavjud muammolarni tahlil qilishga va ularning samarali echimlarini taklif etishga qaratilgan.

Asosiy qism

Globallashtirish jarayonlari ta'lim sohasida ham o'z ta'sirini ko'rsatib, turli mamlakatlardan kelgan talabalar sonining ortishiga olib kelmoqda. Xalqaro talabalar ta'lim jarayonida o'ziga xos o'rin tutib, bilim va tajriba almashinuvining muhim ishtirokchilaridan biri hisoblanadi. Ammo ular uchun begona madaniyatga moslashish, yangi muhitga kirishish va akademik talablarga javob berish jarayoni ko'p qirrali murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayoni nafaqat ularning akademik muvaffaqiyati, balki shaxsiy farovonligi uchun ham muhim omildir. Ushbu jarayon madaniyatlararo farqlarni yengib o'tish, yangi ijtimoiy aloqalarni shakllantirish, psixologik barqarorlikni saqlash va ta'lim tizimiga moslashish kabi masalalarni qamrab oladi. Shu bois, xorijiy talabalar

moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish va ularga ko'maklashish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb vazifadir. Mazkur tadqiqotda xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayonining asosiy jihatlari, duch kelinadigan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha samarali choralar yoritiladi. Bu yondashuv nafaqat xorijiy talabalar uchun qulay ta'lim va yashash muhitini yaratishga, balki ta'lim muassasalarining xalqaro nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Madaniyatlararo farqlar xorijiy talabalar uchun eng katta to'siqlardan biridir. Bu jarayonda talabalar o'z ona madaniyati va qabul qiluvchi jamiyat madaniyati o'rtasidagi tafovutlarni yengib o'tishlari kerak. Masalan, odatlar, urf-odatlar va muloqot shakllaridagi farqlar ular uchun stress yoki tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Madaniyatlararo treninglar va ma'lumot beruvchi dasturlar bu jarayonni yengillashtirishi mumkin. Yangi ijtimoiy muhitda do'stlar topish va aloqalarni o'rnatish xorijiy talabalar uchun muhim ahamiyatga ega. Mahalliy talabalar bilan hamkorlik qilish, jamiyat hayotida faol ishtirok etish va ijtimoiy tadbirlarga qo'shilish ijtimoiy integratsiyani ta'minlaydi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmoqlarining shakllanishi talabalar psixologik salomatligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uyga sog'inish, stress va begonalik hissi xorijiy talabalar orasida keng tarqalgan. Universitetlarda psixologik yordam ko'rsatish xizmatlari tashkil etilishi bu kabi muammolarni yengillashtiradi. Shuningdek, talabalarning ijobiy motivatsiyasini oshirish uchun o'qituvchilar va murabbiylarning hissiy qo'llab-quvvatlashi muhimdir.

Turli mamlakatlarda ta'lim tizimlarining o'ziga xosligi xorijiy talabalar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Masalan, dars uslublari, baholash tizimi va ta'lim muassasasining ichki qoidalariga o'rganish talab qilinadi. O'quv jarayoniga moslashuvni yengillashtirish uchun xorijiy talabalar uchun maxsus qo'llanmalar va treninglar tashkil etish lozim. Mazkur jihatlar xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayonining murakkabligini va uning ta'lim sifatiga ta'sirini ochib beradi. Shu sababli, ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqish muhimdir.

Muhokama

Xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayoni ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ularning har biri turli darajadagi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Muhokamada ushbu jarayonning asosiy jihatlari va ularni yengib o'tish yo'llarini tahlil qilamiz.

1. Madaniyatlararo farqlar va ularning ta'siri:

Xorijiy talabalar o'z madaniyatlari va qabul qiluvchi mamlakat madaniyati o'rtasidagi tafovutlarni yengib o'tishda muammolarga duch keladi. Masalan, muloqot uslublari, qadriyatlar va urf-odatlardagi farqlar xorijiy talabalarni yangi muhitda o'zlarini noqulay his qilishlariga olib kelishi mumkin. Bunday vaziyatlarni yengillashtirishda madaniyatlararo treninglar va maxsus dasturlar samarali bo'lishi mumkin.

2. Ijtimoiy integratsiya darajasi:

Mahalliy talabalar bilan ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi xorijiy talabalarni jamiyatdan ajralib qolish xavfiga olib keladi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmoqlarining shakllantirilishi xorijiy talabalar uchun o'z muammolarini yengib o'tishda muhim rol o'ynaydi. Universitetlar tomonidan tashkil etiladigan klub va tadbirlar orqali talabalar o'rtasida madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish zarur.

3. Psixologik qiyinchiliklar:

Uyga sog'inish, yolg'izlik va stress xorijiy talabalar orasida keng tarqalgan muammolardir. Psixologik yordam xizmatlarining mavjudligi bu muammolarni yengishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, talabalar o'rtasida ijobiy muloqotni rivojlantirish va ularga psixologik barqarorlikni oshirishga yo'naltirilgan dasturlarni tashkil etish lozim.

4. Ta'lim tizimiga moslashuvdagi muammolar:

Turli mamlakatlarning ta'lim tizimidagi farqlar xorijiy talabalar uchun akademik muvaffaqiyatni oshirish yo'lida to'siq bo'lishi mumkin. Bu farqlar dars uslublari, baholash mezonlari va talabalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Universitetlar tomonidan xorijiy talabalar uchun maxsus o'quv qo'llanmalari va moslashuv kurslarini taqdim etish bu jarayonni yengillashtiradi.

Muammolarni yechish strategiyalari

Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi strategiyalar taklif etiladi: Madaniy tafovutlarni kamaytirish uchun talabalar o'rtasida madaniyatlararo treninglarni kengaytirish. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish maqsadida talabalarga do'stona muhit yaratish. Universitetlarning psixologik yordam xizmatlarini yaxshilash va ular faoliyatini xorijiy talabalar ehtiyojlariga moslashtirish. Xorijiy talabalar uchun maxsus moslashuv kurslarini

joriy etish va o'quv dasturlariga integratsiya qilish. Muhokama davomida aniqlangan fikrlar shuni ko'rsatadiki, xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuvini samarali boshqarish uchun har tomonlama qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat xorijiy talabalar muvaffaqiyati uchun, balki ta'lim muassasalarining xalqaro nufuzini oshirish uchun ham zarurdir. Ushbu choralar xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayonini samarali tashkil qilishga yordam beradi va ular uchun qulay ta'lim va yashash muhitini yaratishga imkon beradi. Bu esa nafaqat xorijiy talabalar muvaffaqiyatini, balki ta'lim muassasasining xalqaro nufuzini oshirishga ham xizmat qiladi.

Xulosa: Xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuv jarayoni – bu murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat madaniy farqlarni, balki ijtimoiy va psixologik to'siqlarni ham yengib o'tishni talab etadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, talabalar madaniyatlararo kommunikatsiya, yangi ijtimoiy muhitga integratsiya va ta'lim tizimiga moslashish jarayonida turli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu jarayon ularning akademik muvaffaqiyati va psixologik farovonligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ta'lim muassasalarining xorijiy talabalar bilan ishlashda samarali qo'llab-quvvatlash tizimini joriy etishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Takliflar

1. Madaniy moslashuvni qo'llab-quvvatlash: Xorijiy talabalar uchun madaniyatlararo treninglar va ma'rifiy dasturlarni tashkil etish. Talabalarga mahalliy urf-odatlar va qoidalarga moslashish jarayonida yordam beradigan qo'llanmalarni taqdim etish.

2. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini yaratish: Mahalliy va xorijiy talabalar o'rtasida madaniyatlararo klub va tadbirlarni tashkil etish. Universitetlar tomonidan mentorlik dasturlarini joriy etish orqali talabalarni ijtimoiy aloqalarini kengaytirishga ko'maklashish.

3. Psixologik yordamni kuchaytirish: Universitet psixologik xizmatlarini kengaytirish va xorijiy talabalar uchun maxsus maslahat berish sessiyalarini yo'lga qo'yish. Stress va uyga sog'inish muammolarini kamaytirish uchun talabalar bilan muntazam muloqot o'tkazish.

4. Ta'lim tizimiga moslashishni yengillashtirish: Xorijiy talabalar uchun maxsus moslashuv kurslarini tashkil etish. Ularni universitetning ta'lim tizimi va baholash mezonlari bilan tanishtiruvchi treninglar o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova, N. (2019). Xorijiy talabalarni madaniy moslashuv jarayonida qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Omonov, S. (2020). Ta'lim jarayonida madaniyatlararo muloqotni tashkil etish usullari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Jo'raev, B. (2018). Global ta'lim jarayonlarida xalqaro talabalar bilan ishlash tizimi. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
4. Ismoilov, Q. (2021). O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xorijiy talabalarni integratsiyalashning dolzarb masalalari. O'zbekiston fanlar akademiyasi axborotnomasi, 2(34), 56–63.
5. To'raqulov, A. (2019). O'zbekistonda xorijiy talabalar ijtimoiy moslashuviga ta'sir etuvchi omillar. "Jamiyat va boshqaruv" ilmiy jurnali, 1(45), 78–85.

**OUTLINE
VOLUME-1, ISSUE-11**

1.	TIJORAT BANKLARIDA ICHKI AUDITNI SAMARALI TASHKIL ETISH Mansurov Avazbek Umarjonovich	5-6
2.	GAMETOGENEZ JARAYONI. GAMETALARNING XILLARI VA TUZILISHI Jalilova Mohlaroyim A'zamjon qizi Jalilova Gulzira A'zamjon qizi D. Usmonov	7-10
3.	INCREASING THE EFFECTIVENESS OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP TRAINING PROCESSES Safaev Soli Sattorovich	11-13
4.	КОРХОНАЛАРДА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯЛАР АСОСИДА БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ Ш.Ш. Юсупов	14-17
5.	“ИПОТЕКА-БАНК” АТИБКРЕДИТ ЛОЙИХАЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ РИСКЛАРИНИ БОШҚАРИШ Н.И. Ризаева	18-23
6.	КЛИНИКА ЗАБОЛЕВАНИЙ ЗУБОЧЕЛЮСТНОЙ СИСТЕМЫ У ДЕТЕЙ С ДИАГНОЗОМ ЦЕРЕБРАЛЬНЫЙ ПАРАЛИЧ И АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛЕЧЕНИЯ Шамсиева Махфуза Олимжон кизи	24-26
7.	Xorazm viloyati sharoitiga tropik suv o`simliklarining moslanish xususiyatlari va ularning ahamiyati K.R. Yo`ldashev, Sh.O. Odamboyeva, G.M. Amanboyeva	27-32
8.	Бизнес бошқаришда асосий кўрсаткичларни оширишда инновацион маркетинг технологияларидан фойдаланиш усуллари Ш.М. Хайитов	33-39
9.	RAQAMLI XIZMATLAR VA PLATFORMALAR KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ASOSI X.R. Axmedov	40-43

10.	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISH OMILLARI S.E. Marjonov	44-47
11.	ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИШ ИМКОНИЯТЛАРИ А.З.Шодиев	48-52
12.	Прогнозирование качества имплантатов и долгосрочного несъемного протезирования Сафаров М.Т., Мусаева К.А., Ташпулатова К.М., Сафарова Н.Т., Нормуродова Р.З., Бурибаева М.Г., Рузимбетов Х.Б., Ахмаджонов М.А., Кушбеков Б.К., Абдуназаров Д.Э., Халилов И.Ш.	53-59
13.	RANSUZ VA O‘ZBEK TILLARI IQTISODIY DISKURSINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI Қурбонова Саида Абдуллаевна	60-62
14.	OILAVIY MUNOSABATLAR MUAMMOSINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI Хо’jamurodova Farzona Xolova Mohigul Shavkatovna	63-66
15.	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida o‘quvchilar bilan mantiqiy masalalar yechish metodikasi Abdullayeva Aziza Sherqul qizi S. Q. Eshboyeva.	67-72
16.	ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОБОРОТЫ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ ЧЕЛОВЕКА Юлдашева Дилдора Абдувахобовна	73-76
17.	XX ASRNING 20-90-YILLARIDA O‘ZBEKISTON SSRDA QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI MUAMMO VA ZIDDIYATLAR XUSUSIDA (XORAZM VILOYATI MISOLIDA) NAZAROV AZIZBEK BAXODIR O‘G‘LI	77-80
18.	ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА ТАСНИФЛАШ МЕЗОНЛАРИ	81-86

	Абдунабиева Зилола Махмудовна	
19.	ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ Эргашев Ихтиёр Шухрат ўғли	87-93
20.	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СОЛИҚ СИЁСАТИНИ ИСЛОХ ҚИЛИШНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ Арипжанова Нигора Кудратовна	94-99
21.	SOLIQ TEKSHIRUVLARINI OPTIMALLASH TIRISHNING MUAMMOLI JHATLARI VA ULARNING SOLIQ TO'LOVCHILAR FAOLIYATIGA TA'SIRI Xaliqova Shohista Ne'matullayevna	100-104
22.	XORAZM VOHASINI ARXEOLOGIK TADQIQOTLARI, TARIXI MANBALARDA AKS ETISHI ERNAZAROVA ROZA TOXIR QIZI	105-108
23.	INGLIZ TILINI O'RGANISHDA FONETIKANING ROLI Shoimova Feruza	109-111
24.	TA'LIMDA XALQAROLASHUV VA GLOBALLASHUV TUSHUNCHALARINING MOHIYATI VA O'ZARO MUNOSABATI Matchanova Nargiza To'liqinova	112-115
25.	Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari Aytbaeva Maral Mambetyariva Venera	116-121
26.	MILLIY XARAKTER HAM ETNIK IDENTIKLIK Sh. Madaminova V.Mambetyarova	122-124
27.	METHODS OF PROCESSING FRUITS AND GRAPES TO INCREASE JUICE YIELD Amirova Shahlo Xusun qizi	125-129
28.	A LOOK AT THE WORK OF JONATHAN SWIFT Baxshullayeva Mohinur Bahodir qizi	130-133

29.	O‘ZBEKISTON SSRDA PAXTA YAKKA HOKIMLIGINI O‘RNATILISHI VA UNING SALBIY OQIBATLARI Devanov Lochinbek	134-137
30.	The Effect of High Temperatures on the Growth and Development of Winter Wheat Varieties (Case Study: Khorezm Region) Sh.Sh. Raximov, G.M. Satipov	138-141
31.	RAQAMLI BANKLAR VA ULARNING RIVOJLANISHI Ibroximov Ixomjon Shavkatjon o‘g‘li Minglimamatov Sanjarbek Odiljon o‘g‘li	142-145
32.	ВЛИЯНИЕ ВИЛТА ХЛОПЧАТНИКА НА УРОЖАЙНОСТЬ И ПРОИЗВОДСТВО В УЗБЕКИСТАНЕ Курбонова Ё.Ю.	146-149
33.	Developing Moral and Ethical Worldviews in Students through Media Literacy Isaqov Olimjon	150-152
34.	TIBBIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA SIMULYATSION O'QITISHNING O'RNI Очилова Дилфуза Исмаиловна	153-154
35.	Тиббий таълимда ракамлаштиришнинг ахамияти Тошпулатова Гулнора Курбанбаевна	155-156
36.	ATA-ANA HAM PERZENTLER MUNASEBETLERINI OZGESHELIKLARI Dilfuza Djumaniyozova Venera Mambetyarova	157-160
37.	MTT PEDAGOGLARINING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK KOMPETENSIYALAR MASALALARI: DOLBZARLIGI VA O'RGANILGANLIK DARAJASI Tadjibayeva Sabina Alisher qizi	161-166
38.	СОЦИАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ: АКТУАЛЬНОСТЬ И СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ Муминова Зебо Рыхсибаевна	167-172

39.	ORGANIZATION OF THE MATERIAL BASE OF NATURAL SCIENCES OF PRIMARY EDUCATION Elmuratova Nilufar Maxmudovna	173-176
40.	ShAÑARAQ INTEGRACIYASI A.Uzaqova V.Mámbyarova	177-181
41.	G‘AYRSHUURIYLIK YANGICHA TAFAKKUR TARZI SIFATIDA Zaripova Moxinso	182-191
42.	MINEZ-QULIQTI ERIKLI BASQARIW Aytbaeva Maral Uzakbaeva Venera	192-194
43.	MAXKUMLARNING PSIXOLOGIK ADAPTATSIYASI: IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK ASOSLARI Eshmatova Sevdo Abdurashitovna	195-198
44.	Thesis: “Optimizing Management Strategies for Pregnant Women at Risk of Miscarriage Before 21 Weeks of Gestation” Karimov A.H. Aliyeva M.B.	199-200
45.	O‘QUVCHILARDA TARIXIY TAFFAKURNI SHAKLLANISHIDA INTERFAOL METODLAR VA GRAFIK ORGANAYZERLARNING AHAMIYATI OTAJONOVA MUQADDAS ZARIPBAYEVNA	201-205
46.	FACIAL RECOGNITION IN DEMOGRAPHICS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES Nodira Yunusova	206-209
47.	Botanika fanidan “Ra`nodoshlar oilasi” mavzusini noan’anaviy dars shaklida o‘tganda kichik guruhlarda ishlashning samaradorligi. K.R.Yo’ldashev Z. M. Egamyarova G.M.Amanboyeva - X.D.Shavkatova	210-216
48.	SDP-130 TO INCREASE WORK PRODUCTIVITY BY IMPROVING THE WORK CHAMBER OF THE CHAIN SAW. Makhmudova Gulshanoy Ozodjonovna Feruzakhon Tojimatova Nozimakhon Dehqonova	217-221

49.	XORIJIY TILNI O'QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI VA DIDAKTIK IMKONIYATLARI Saidova Moxinur Murodovna	222-228
50.	ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ И КЛИНИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ГИПЕРПЛАЗИИ ЭНДОМЕТРИЯ У ЖЕНЩИН РЕПРОДУКТИВНОГО ВОЗРАСТА Магзумова Н.М., Каримова К.О.	229-232
51.	"IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT" HISTORY OF UZBEKISTAN " IN THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY ACTIVE CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS" TESHAYEV AZIZBEK TOYNOR OG'LI	233-236
52.	ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ ВА БОШҚАРИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ Усманова Муниса Нуралиевна	237-241
53.	O'zbekiston sharoitida DMTM larida gimenolepidoz kassalligining profilaktikasi va kasallikga qarshi chora tadbirlar olib borish Olimjonova Go'zal Olimjon qizi	242-245
54.	A FIBONACCI-BASED APPROACH TO ENHANCING VR TRAINING EFFICIENCY: EVIDENCE FROM ENGLISH FOR TECHNICAL FIELDS Temirova Rayhona Shahobiddin qizi	246-251
55.	XORIJIY TALABALAR IJTIMOY MOSLASHUV JARAYONINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Matchanova Nargiza To'lqinovna	252-256
56.	MUNDARIJA	257-262